

**ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК
ЖАМИЯТ ҚУРИШ НАЗАРИЯСИ
ВА АМАЛИЁТИ КУРСИ БЎЙИЧА
МАЪРУЗАЛАРНИНГ
ҚИСҚАЧА БАЁНИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШ
НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ КУРСИ БЎЙИЧА
МАЪРУЗАЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА БАЁНИ**

**ТОШКЕНТ
" УНИВЕРСИТЕТ "**
1998

Тўплам мустақиллик шароитидаги Ўзбекистоннинг давлат ва жамият қурилиши, иқтисодий ислохотлар ҳамда маънавий юксалишнинг назарий томонларини, янги жамият сари йўл олган республиканинг шу масалаларга оид амалиётини қамраб олган. Ундаги фикр ва мулоҳазалар охириги йилларда чоп этилган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси материаллари, Президент И.А.Каримовнинг иқтисодий ислохотлар, демократик, ҳуқуқий давлат қуриш, фуқаролик жамиятини барпо этишга оид асарларига, шунингдек, мамлакатимиз кундалик турмушини таҳлил қилишга асосланган.

Қўлланма юқори курс талабалари, аспирантлар ва ўқитувчиларга мўлжалланган. Мазкур тўплам Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлиги томонидан тавсия этилган ўқув дастури асосида илж маротаба тузилди. Шунинг учун ҳам унинг баъзи бир камчиликлардан холи эмаслигини эътиборга олиб, муаллифлар матнлар мазмуни ва услубий йўналишлар бўйича таклифлар билдирганларга олдиндан миннатдорчиликларини билдирадилар.

Тузувчилар: проф. А.Азизхонов (раҳбар),
 доцентлар - К.Зиётов,
 Ғ.Набиев,
 С.Орифхўжаев,
 т.ф.н. Д.Хабибуллаева

Илмий муҳаррир: Ўзбекистон Республикасида хизмат
 кўрсатган фан арбоби,
 профессор А.Т.Азизхонов

Тақризчилар: фалсафа фанлари доктори,
 проф. А.Абдусамедов,
 тарих фанлари доктори,
 проф. С.Сиддиқов.

КИРИШ

РЕЖА:

1. "Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти" фанининг назарий асослари, манбалари.

2. "Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти" фанининг ҳуқуқий давлат, фуқаролар жамияти барпо этишдаги аҳамияти.

Ўзбек халқининг ўз мустақил давлатчилигини қўлга киритиши оламшумул тарихий воқеадир. Унинг буюк маҳсули бўлган "Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти" фани ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб турувчи илмий билимларнинг мажмуи бўлиш билан бирга, унинг муайян соҳасига оид асосий ғоялар тизими ҳамдир. Бу тизимда ижтимоий ҳодисалар ва воқеалар, улар ўртасидаги муҳим алоқалар ва боғланишлар аниқ воқелик билан чамбарчас ҳолда тадқиқ этилади. Шу нуқтаи-назардан қараганда, "Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти" фанининг предмети жаҳон цивилизациясининг тарихий тажрибаларига асосланган ва республикаимизнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, одил, демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг назарий масалаларини тадқиқ этади ҳамда уни амалиётчилар учун дастур сифатида таклиф этиш билан шуғулланади.

"Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти" фани ижтимоий воқеликнинг ўзига хос қонунларини кашф этиш асосида жамиятдаги жараён ва ҳодисаларни таҳлил қилиш, тушунтириш ва илмий хулосалар чиқариш билан шуғулланади. Шу боис, ушбу фан ҳозирги ижтимоий эҳтиёж сифатида вужудга келди ва шаклланмоқда. Шу билан биргаликда, у барча фанларнинг ижтимоий тараққиётидаги ўрнини белгилайди ва ҳатто дунёқарашни ривожлантиришга ҳам катта ҳисса қўшиши муқаррар. У ўзининг мантикий тузилишига ҳамда илмий таҳлил усуллари ва воситаларига кўра мустақам назарий манбага асосланади. Бу ўринда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ)нинг 1948 йил 10 декабрда қабул қилган "Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси"нинг кириш қисмидан олинган қуйидаги қондаларни келтириш ўринлидир:

"Бош Ассамблея инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясини барча халқлар ва давлатлар томонидан бажаришга интилиши зарур бўлган вазифа сифатида эълон қилади. Бундан муддао шуки, ҳар бир инсон ва жамият ҳамиша ана шу декларацияни назарда тутиб, маърифат ва илм

йўли билан уни ҳурмат қилинишига интилишлари керак"¹. Ўтган йиллар давомида ушбу ҳужжат жаҳон жамоатчилиги ўртасида тан олинди ва унинг асосида демократик давлатларнинг конституциялари ишлаб чиқилди. Демак, мазкур декларация ва конституциялар демократик, одил давлат ва фуқаролик жамияти қуришнинг муҳим мезони ва фаннинг назарий асоси бўлиб хизмат қилади, дейишимиз мумкин.

Тўпланган тажрибалар шундан далолат берадики, ҳар бир миллат ва давлат ўзининг ривожланиш жараёнида эркин бўлиши, мустақил ҳаракат қилиши билан бир қаторда, халқнинг тарихий анъаналарига, чунончи маънавий-ахлоқий қадриятлари, давлатчилик, юқтимой ҳаёт, ахлоқийлик ҳамда инсонийлик тўғрисидаги ўзига хос тажрибаларига асосланмоғи лозимдир.

Мустақиллиkning дастлабки йиллариданоқ Ўзбекистон ўз тараққий йўлини фаол излади, бу давр Ватанни эркин, кучли ва раванг топаётган диёрга айлантиришга интилиш даври бўлди. Жаҳон ҳамжамиятига кириш, давлатлараро кўпқиррали алоқаларнинг энг мақбул йўллари изланди. Буларнинг барчаси жамиятни янгилашнинг Ўзбекистонга хос йўлини келтириб чиқарди. Бу йўл юқтимой йўналтирилган бозор иқтисодиётини шўжлантиришга жаҳон тажрибасини, шунингдек, халқимизнинг турмуш шароитини, анъаналарини, урф-одатларини, турмуш тарзини ҳар томонлама ҳисобга олишга асосланган, конституцион асосга эга бўлган республика аҳолисининг манфаатларига тўла мос тушадиган тараққиёт жараёнидир.

Айнан шундай ривожланиш Ўзбекистонликларнинг муносиб турмуш кечиришлари учун кафолат бўлади, миллий анъаналар ва маданиятнинг юксалишини, маънавий-ахлоқий қадриятларнинг тикланишини таъминлайди.

"Пировард мақсадимиз, - дейди И.А.Каримов, юқтимой йўналтирилган барқарор бозор иқтисодиётига очик ташқи сиёсатга эга бўлган кучли демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборатдир."² Шундай қилиб, танлаган йўлимиз мамлакатнинг мураккаб тажрибасини, ўзига хос хусусиятларини ва халқимизнинг ақлзаковатини ҳисобга олиб, ўз йўлимиздан аниқ мақсад сари қатъият билан илгарилаб боришдан иборат.

Ушбу йўлни амалга оширишга, демократик жамиятни барпо этишга Президент И.А.Каримов илгари сурган беш тамойил асос қилиб олинган.

¹ Международный билль о правах человека. ТОШКЕНТ, Адолат, 1992, 9-бет.

² Каримов И.А. Илм-фан мамлакат тараққиётига хизмат қилиши. ЎзРФА умумий йиғилишида 1994 йил 7 июлда сўзланган нутқ. - Ватон вақтдоғи каби муқаддасдир. ТОШКЕНТ, Ўзбекистон, 1995, 46-бет.

Бу тамоийиллар фақат бизнинг мамлакатимизда эмас, бошқа давлатларда ҳам тан олинди. Унинг асосий мазмуни қуйидагилардир:

биринчидан, иқтисодийёт сиёсатдан устивор бўлиши ва бунинг учун иқтисодийёт мафкурадан холи бўлиши;

иккинчидан, давлат асосий ислохотчи бўлиши;

учинчидан, қонун ва қонунларга риоя қилишнинг ҳамма нарсадан устунлиги;

тўртинчидан, кучли иқтимоий сиёсат юргизиш;

бешинчидан, бозорга ўтиш босқичма-босқич амалга оширилиши керак.

Мақсад сари қадам-бақадам илгарилаб бориши учун, Президент И.А.Каримов жуда ўринли белгиллаганидек, - "Ҳам ташқи, ҳам ички сиёсатимиз, ҳаракатларимизнинг асосий мақсади халқимиз манфаатларини ўйлайдиган, унга фаровонлик ва эркинлик ато этадиган адолатли демократик жамиятни барпо этишдир".

Жаҳонда идеал демократик жамият ҳам, ҳуқуқий давлат ҳам йўқ. Ҳар бир муайян демократик жамият ва ҳуқуқий давлат ўзига хос бўлган хусусиятга эга. Фанимиз мана шу муҳим хулосага таянган ҳолда, унинг аҳамиятини Ўзбекистон тимсолида тушунтиришга ва кўрсатишга интилади. У синфийлик ва партиявийлик ғояларидан мутлақо холи бўлиб, унда иқтисодни мафкурадан устун қўйиш, инсонийлик, миллий истиқлол ва тикланиш, иқтимоий-сиёсий барқарорлик ғоялари муҳим ўринни эгаллайди. Шу жиҳатдан олганда ўтиш даврининг муҳим хусусиятлари мазкур фанда яхлит тарзда, яққол ва аниқ шаклда мужассам равишда ўз ифодасини топади.

Демократик жамият куриш шароитида назария бир ёки бир неча, тор доирадаги иқтимоий-сиёсий гуруҳларнинг, шу жумладан, ягона миллатнинг манфаатларинигина эмас, балки бутун инсониятнинг юксалишига хизмат қиладиган ғояларга таяниши лозим бўлади. Зеро, ҳозирги илм-фан, техника ривожини ва тараққиётнинг устивор йўналишлари инсониятнинг ер юзиди қандай кескин иқтимоий-сиёсий вазиятда яшаши ва фаолият кўрсатиши масаласини кўндаланг қилиб қўймоқда. Агар ушбу муаммоларни ҳал этиш, ўзаро мақбул ва манфаатли йўллар билан амалга оширилмаса, аксинча, синфий манфаатлар нуктаи-назаридан ҳал қилинса, умумбашарий ҳалокат муқаррардир. Бу ҳалокатни олдини олиш эндиликда, жамиятда тутган иқтимоий ўрни ва мавқеидан қатъи назар, барча инсонларга боғлиқ. Уни бартараф этиш синфий ва гуруҳий манфаатларни устун қўйишни инкор этади. Натижада иқтимоий тотувлик, муросаи-мадора биринчи ва ҳал қилувчи ўринга чиқади. Қиёмат қойимга қиёсланадиган ядро уруши ва экологик ҳалокатгача бориб

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 9-бет.

отмаслик учун ҳар қандай муаммоларни ўзаро манфаатли келишув йўли билан ҳал қилиш иқтимоий қонуниятга айланади. Шунга кўра, фаннинг назарий ва методологик асосларига янгича, замонавий фикрлаш талаблари тақозоси билан ёндошиш зарур. Бу умуминсоний қадриятларнинг бир бўлаги - миллийликни синфийликдан ва шовинистик байналмиллатчиликдан устун қўйишдир. Зеро, бу муаммоларни ҳал этмай демократик жамият қуриш, унинг мафкураси ва назарияси муаммоларини очиб қўйиб қолган бўлади.

Ўқоридаги фикрларга асосланган ҳолда "Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти" фанининг асосий вазифаси ва унинг ўзига хос томони шундаки, у жамиятни яхлит, бир бутун иқтимоий жараён сифатида ўрганади ҳамда ҳозирги даврга мос равишда тадқиқ этади.

Ушбу фаннинг назарий масалалари Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг "Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли", "Йўлимиз - мустақил давлатчилик ва тараққиёт йўли", "Истиқлол ва маънавият", "Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари", "Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида" ва "Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари" номи асарларида ҳамда нутқларида ўз аксини топган, улар республикамызда янги жамият қуришнинг истиқболли дастури бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистонда демократик жамият қуришнинг Президент И.А.Каримов асарларида асослаб берган хулосалари мазмун ва моҳиятига кўра кўникиб қолинган анъанавий андозалардан тубдан фарқ қилади. Шу нуқтаи-назардан қараганда, биз кураётган янги жамият ҳам ўзга жамиятлардан ўзининг мазмуни жиҳатидан кескин фарқ қилади ҳамда биз танлаган йўлнинг ўзига хослигини ва бетакрорлигини белгилайди.

Ўзбекистонда демократик жамиятни барпо этишда жаҳон халқларининг тарихий тажрибалари, халқимизнинг бой ва қадимий мероси ҳамда шарқона турмуш тарзининг ўзига хос жиҳатлари, шунингдек, комил инсонни тарбиялаш билан боғлиқ илмий-фалсафий қарашлар ва амалий тажрибаларни ҳам фаннинг назарий асоси сифатида ўрганиши мумкин.

Одил демократик жамият қуришга интилиш борасида Ўзбекистон халқлари ўзининг бой тарихий меросларига эга. Қадимги Шарқ мутафаккирлари ва ҳукмдорлари адолатли жамият қуриш учун аввало қонунларга амал қилинишини ва шу йўл орқали ҳуқуқий давлат қуришни таъкидлаганлар. Шарқнинг буюк файласуф олими Абу Наср Фаробий ўзининг "Фозил одамлар шаҳри" номи рисоласида: "Адолатли ҳукмдор янги қонун қабул қилинаётганида аҳолининг барча табақалари

ва авлодларига бахт-саодат, шоду хуррамлик келтиришни албатта ҳисобга олади". деб башорат қилган.

Ўзбекистонда одил, демократик жамиятни барпо этишда Турк ҳоқонлиги, сомониёлар ва темурийлар даврларидаги давлатчиликка тааллуқли бўлган бой тарихий тажрибаларни чуқурроқ ва кенгроқ ўрганиш ҳам катта аҳамиятга эга. Мазкур даврларда яратилган иқтимоий-сиёсий, фалсафий ва ҳуқуқий гоялар ўз мазмунига кўра демократик жамиятнинг моҳиятини ифода этган. Бу ўринда Бурхониддин Марғинович, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, А.Навоний ва бошқа кўплаб ватандошларимизнинг асарлари муҳим ўрин тутadi.

Хусусан, буюк жаҳонгир Амир Темур ўзининг тузуқларида давлатни идора қилишда ўша даврда маълум ва машҳур ўн икки қондага асосланганлигини таъкидлаб ўтгани ҳам ушбу факримизнинг ёрқин далилидир.

Бундан ташқари "Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти" фани инсон манфаати, эркинлиги ва қадр-қимматиغا хизмат қилувчи тинчлик, меҳнат, озодлик, биродарлик, адолат ва бахт каби умуминсоний қадриятларга асосланиб, демократик жамият қуришнинг умумбашарий илгор гояларини амалга оширишнинг қулай усул ва йўналишларини ўзида акс эттиради.

Курсни ўрганишнинг асосий манбалари - Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарор ва қонунлари, Республика Президентининг Фармонлари, ҳукумат қарор ва фармойишлари, айниқса, Президентнинг бир қатор фундаментал асарлари: "Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли", "Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзинга хос йўли", "Ўзбекистоннинг иқтимоий-сиёсий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари", "Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаш-тириш йўлида", "Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаш-тиришнинг муҳим вазифалари" ва бошқалар ҳисобланади.

Юқорида таъкидланган асарларда ҳамда кейинги нутқ ва маърузаларда Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларнинг вазифалари, устивор йўналишлари ва механизмлари, дастлабки якунлари ҳамда сабоқлари ҳар бир алоҳида босқичга хос равишда асослаб берилган; демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролар жамиятининг иқтимоий-сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий асосларини маълум тизимга солиниши билан бирга, улар асосида барпо этилаётган янги жамиятни такомиллаштириш, демократик бошқаришнинг асосий тамойиллари ишлаб чиқилган.

Келажак сари олға интилиш, тараққиёт ва юксалишнинг таъминла-ниши учун республикамызда амалга оширилаётган туб ўзгаришларнинг назарий асосларини, амалий услубларини тушуниб олиш ва ўзлаштириш гоят муҳимдир. Бу айниқса эртага амалдашнинг келажаги учун жавоб-

гарлики, масъулиятни ўз зиммасига олиши керак бўлган бўлгуси мутахассис талабалар, умуман ёшлар учун зарурдир.

Ушбу мақсадларга эришишда, халқимиз ва ёшларимизнинг юктимой фаоллигини оширишда "Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти" курсининг аҳамияти катта. Унда Ўзбекистон мисолида демократик, ҳуқуқий давлат ва янги жамиятга хос бўлган қодиса ва воқеалар, жараёнлар, қўлга киритилган ютуқлар, сабоқлар илмий таҳлил қилинади.

"Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти" фани миллий истиқлол, мустақилликнинг мевасидир. Туб ислохотлар, янги жамиятни барпо этиш, жаҳон ҳамжамиятига қўшилиш ҳозирги давр талаби экан, бу жараёнда юзага келган иқтисодий, маънавий муаммоларнинг онгли ечимини, юктимой фаолликни шарт қилиб қўйди. Лекин бўлаётган ўзгаришларни илмий тафаккур орқали қабул қилиш (таҳлиллаш), мантиқий асослаш, мазкур фанни илм олувчиларга махсус, тегишли малакага эга бўлган олим-мураббийлар томонидан моҳирона, муттасил, изчил етказишни талаб қилади. Табiiй-техникавий ёки юктимой-гуманитар соҳа вакиллари, талабалари ҳозирги иқтисодиёт ва маънавиятга тегишли ўзгаришларни мустақил мутолаа қилиш йўли билан эмас, балки тизимли асосланган йўл билан эгаллашлари керак.

1-мавзу. ХАЛҚИМИЗНИНГ МУСТАҚИЛЛИК УЧУН КУРАШИ ВА УНИНГ БОСҚИЧЛАРИ

РЕЖА:

1. Миллий мустақиллик ҳоясининг илдизлари.
2. Туркистонда миллий мустақиллик ҳоясининг шаклланиши, озодлик курашлари, уларнинг тарихий аҳамияти.
3. Туркистонда жади́дчиликнинг миллий-озодлик ҳаракатидаги ўрни.
4. Ўзбекистонда шўролар мустамлакачилиги, унга қарши миллий-озодлик ҳаракатлари, уларнинг оқибатлари.

1. Маълумки XX асрнинг сўнги ўн йиллиги жаҳон тарихига туб ўзгаришлар, улкан ва нуқулмас воқеаларга бой давр сифатида кирди. Жаҳон янги даврга қадам қўйди. XX асрнинг энг асосий ва муҳим белгиларидан бири - ер юзининг турли минтақаларида миллий-озодлик ва мустақиллик ҳаракатлари кучайиб, ўзга давлатларга тобе бўлиб келган кўплаб мамлакатларнинг бирин-кетин озодликка эришганликларидир. Бу даврнинг иккинчи ўзига хос белгиси - социалистик лагернинг емирилиши, тоталитар тузумларнинг тугатилиши, собиқ совет жамияти ўрнида ёш мустақил давлатларнинг пайдо бўлишидан иборатдир.

Озодлик, мустақиллик ўзбек халқининг азалий орзуси эди. Бир асрдан ортиқ давр ичида мустамлакачилик ва миллий зулм, қиргин-

барот ва йўқчилик, таъқиб исқомжасида ҳаёт кечириб келган халқ учун мустақилликка ва озодликка эришишдан ортиқроқ бахт бўлмаслиги табиий, албатта.

Мустақиллик ҳар қандай халқ, элат ва миллатнинг табиий, қонуний эҳтиёжи, олий мақсади демакдир. Қолаверса истиқлол - халқ ва миллатнинг ўз тақдирини ўзи ҳал этиш, истиқболини ўзи белгилаш, умуминсоний ва миллий қадриятларга асосланган жамиятни қуриш, пойдевори миллатнинг буюк давлатчилиги асослари билан мустаҳкамланган давлатга асос солиш, унинг ички ва ташқи сиёсатини дахлсиз олиб бориш бахтига муяссар бўлишидир.

Мустамлака шароитида қолган мамлакатда маҳаллий аҳоли қадрқиймати топталиши билан бирга, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий тараққиёт сустланади ва ривожланиши бир томонлама бўлади, илм-фан, адабиёт ва санъат қаттиқ назорат доирасида бўлади. Маънавият ҳукмрон мафкура талабларига мажбуран бўйсундирилади. Ҳаётнинг жамики тизимларида ижтимоий адолат талаблари қўпол равишда бузилади. Лекин алоҳида айтиш лозимки, мустақиллик йўли ҳеч бир мамлакатда раван, теп-текис бўлган эмас. У ниҳоятда мураккаб, оғир, зидди-ятли тарихий жараён бўлиб, кураш билан, қон билан қўлга киритилади.

Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги халқларимиз олиб борган узоқ ва сермашаққат курашларнинг қонуний натижасидир.

Тарихдан маълумки, халқимиз эркинликни ва мустақилликни, қарам бўлиб яшашдан жон беришни афзал билганлар. Шу боис, юртимизга қилинган ҳар бир тажовузга ўзбек халқи ўзининг муносиб жавобини берган, жумладан мелоддан аввалги 104-101 йилларда Хитой истилосини ёки V асрда эфталитлар боқинини, Эрон шоҳлари, Юнон-Македон императорлари, араблар ва мўғул-татарларнинг истилочилик ҳаракатларини ёдга олиш кифоядир.

Бундай босқинчиларга қарши Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Маҳмуд Таробий ва бошқа фидоий инсонларнинг Ватанимиз, миллатимиз озодлиги ва мустақиллиги йўлида кўрсатган мислсиз жасоратлар миллий истиқлол ғоясининг вужудга келишига даъват этди.

2 Миллий мустақиллик учун кураш айниқса, Чор Россияси Туркистонни босиб олганидан кейин авж олди. Туркистонга қизиқиш Рус давлатида Петр I ҳукмронлиги давридаёқ бошланган эди. Тарихдан маълумки, Туркистон, Хива ва бошқа ўзбек хонликларини босиб олиш учун қилинган юришлар ҳаммаси муваффақиятсиз якунланган. Аммо Петр I ҳукумати ўз ниятидан қайтмади. Чор ҳукуматининг Туркистонга қарши босқинчилик юришлари Петр I сиёсатининг мантиқий давоми бўлди.¹

¹ Қ. оани: Гуденов Ж., Готфрудов З. Мустақиллик ва миллий тикланиш. Тошкент III, Ўзбекистон, 1996, 23 бет.

Туркистоннинг Чор Россияси томонидан босиб олиниши - ўлкамиз тарихидаги энг қора, энг қонли саҳифадир. Русия Туркистоннинг жуда катта ҳудудларини XVIII асрнинг ўртасидан XIX аср бошига қадар истило этгандан кейин Қўқон давлатини ўз ҳокимияти остига олиш ҳаракатини бошлади. 1852-1853 йилларда Қўқон хонлигига қарши Оқмачит, Қўмишқўрғон, Чимқўрғон, Қошқўрғон ва бошқа кўпгина жойлар рус армияси томонидан бирин-кетин ишғол этилди. Хуллас, 24 йил (1852-1876)лик жангу жадаллардан сўнг Русия Қўқон хонлигини йўқ қилишга эришди. 1865-1868 йиллардаги урушлар натижасида Бухоро давлати мағлубиятга учради. 1873 йили феввалида руслар Хивани 12300 дан ортиқ аскар, 56 тўп билан забт эта бошлади. 1873 йил 29 майда Туркистон генерал губернатори фон Кауфманнинг қўмондонлиги остидаги 6965 рус аскарлари хонлик пойтахти - Хивани ишғол этдилар.¹

Конхўр генерал Скобелев 1881 йилнинг 12 январида Қўлтепада 22,5 мингдан зиёд бегуноҳ туркман, қozoқ, ўзбек, қирғизларни ваҳшиёна чопиб ташлайди. У Андижон шаҳрини тўпга тутиб, вайрона қилдирди, 3 минг нафар одам вайроналар остида қолиб кетган.² Шундай қилиб, Туркистон ўзининг мустақиллигидан мана шундай ёвузликлар натижасида маҳрум бўлди.

Босқинчиларнинг Туркистонни мустамлака қилишдан мақсади турли усуллар билан амалга оширилди: кучли техникадан фойдаланиб, шаҳарни қамал қилиш, қардош қozoқ, қирғиз, ўзбек, тожик, туркман халқлари орасига нифоқ солиш, халқнинг гурурини топташ ва ҳоказо.

Бундай чексиз ёвузликларга жавобан халқ оммасининг озодлик, миллий мустақиллик учун кураши кучайиб борди. Мустамлакачи босқинчиларга қарши Ватанин озод қилиш ва ҳимоя қилиш халқ ҳаракатлари турли кўринишда (қаршилиқ кўрсатиш, исёнлар, қуроли қўзғолонлар шаклида) намоён бўлди.

Унутмаслик керакки, Чор Россияси ҳокимияти ўрнатилган, Туркистонда 4600 дан кўпроқ исён кўтарилди.³

Қаршилиқ ҳаракатлари - босқинчилар Ватанимиз тупроғига қадам қўйган пайдан, яъни Оқмачит, Авлиёота, Туркистон, Чимкент, Хўжанд, Каттақўрғон, Самарқанд ва бошқа аҳоли масканларини ҳимоя қилишда, хонликларда давлатчиликни сақлаб қолиш учун олиб борилган жангларда содир бўлди.

Исёнлар - маҳаллий ҳукмдорлар, ҳоким амалдорлар ўртасида тожтахт, ҳокимиятни қўлга киритиш йўлида олиб борилди. Бунга яққол

¹ Қаранг: // Шарқ юлдузи, 1992, 3-сон, 145-бет.

² Қаранг: Мажид Ҳасаний. Туркистон босқини. ТОШКЕНТ, "Нур", 1992, 11-12 бетлар.

³ Боймирза Ҳ. Халқимга сўз. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1992. 3 январ.

мисол 1872-1874 йилларда Қўқон хонлигида бўлиб ўтган Худойёрхонга қарши сарой аъёнлари ҳамда шаҳзода Насриддинбек исёнларидир.

Миллий-озодлик ёки халқ ҳаракатлари.

Аввалги икки шаклдаги кураш олдига қўйилган мақсадлари, характери, ҳаракатлантирувчи кучлар кенг халқ оммаси табақаларининг иштироки, кураш усули бир-биридан фарқ қилади. Бундай халқ ҳаракатлари кураш олиб бораётган халқнинг эҳтиёж-истакларини, эътиқодларини, аънааларини ўзида мужассамлаштирган муайян мафкурага таянади.

"Миллий озодлик ҳаракати" тушунчаси ижтимоий-сиёсий кураш маъносини англатиб, XIX асрдан қўлланила бошланган мустамлакачилик сиёсати ва зулми билан боғлиқ. Озодлик учун олиб бориладиган бундай урушлар миллий мустақиллигига эга бўлган давлатлар босиб олинган, у ерда миллий давлатчиликни тиклаш, мустамлакачилик зулмидан озод бўлиш йўлида олиб бориладиган ҳаракатлардир.

Мустақиллик ва эрк учун кураш 1868 йили Самарқандда, 1871 йили Сирдарё вилоятида исён тарзида намоён бўлди. 1878 йили Андижонда бўлган ҳаракатлар, 1882 йилда Марғилонда рўй берган воқеалар, 1892 йилдаги Тошкент қўзғолони, 1893 йилда Қўқон атрофида кўтарилган исёнлар, тарихимизга Дукчи Эшон қўзғолони номи билан кирган 1898 йилдаги сиёсий воқеалар ҳам ўзининг туб моҳиятига кўра Чор Россиясининг бошқа халқларни босиб олиш, қул қилиш, талаш сиёсатига қарши олиб борилган миллий-озодлик курашлари эди.

3. XX аср бошларида зулм остида қолган халқимизнинг ижтимоий фаоллигига маънавий куч бериб турганлардан бири машҳур маърифатпарвар Исмоилбек Гаспиралининг Туркистонга келиши, истиқлол ҳақидаги фикрларнинг ўлкада ёйилиши Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Ашурали Зоҳирий, Обиджон Маҳмудов, Убайдулла Хўжаев каби сиймоларни миллат учун курашга отлантирди. Шу сиймоларнинг фидокорлиги билан Туркистон ва Бухоро амирлигида "Турон", "Ғайрат", "Қатъият", "Бирлик", "Турк ўчоғи", "Тарбияи атфол", "Таълими маориф" каби жамиятлар пайдо бўла бошлади. Бу жамият ва Исмоилбек Гаспиралининг маориф, матбуот, тил, ижтимоийёт соҳасидаги тарғиботлари Туркистонда зўр қувват олиб, чуқур илдиз отди. Беҳбудий ва Мунавварқори Туркистонда янги усулдаги мактаблар очиб, халқимизни мутлақо янги ижтимоий-маданий ўзанга буришни бошлаб бердилар. Бу ўзан тарихда "Жадидчилик - тараққийпарварлик" деб аталади.

Жадидлар ўлкамизни қолоқлик ва зулмдан қутқармоқ учун аввало маърифий-маданий ишларни тизир оттириб, халқни катта курашга

етакламоқчи бўлдилар. Чунки жадидлар наздида ҳар қандай давлатнинг 5 та таянч нуқтаси бўлган: сиёсат, ҳарб, иқтисод, маданият, матбуот.¹

Жадидлар ўзбек миллий демократик матбуотнинг вужудга келиши учун жонбозлик кўрсатдилар.

Жадидчилик ижтимоий-сиёсий, адабий-бадний ҳаётга катта таъсир кўрсатиши билан бир қаторда, узоқ асрлар мобайнида икки йўналишда - сарой ва анъанавий шаклда яшаб келган театр санъатига ҳам катта ўзгаришлар киритди. Бунда албатта ўлкамизга сайру тижоратга келган рус, татар, озарбайжон театрларининг таъсири ҳам сезиларли бўлди. Оврупоча шаклдаги театрларнинг Туркистонда, хусусан, Бухорода томошалар кўрсатгани маълум.

Аммо Оврупа театри нусхасидаги ихтисослашган театрнинг ҳақиқий тарғиботчилари Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдулла Авлониёллардир. Улар театрга ҳақиқий ҳаёт мактаби деб қарадилар. Оврупа театри нусхасидаги ўзбек сахна адабиёти ва театрини икки bosқичга бўлиш мумкин. Негаки, 1913-1915 йиллар театрида сиёсий маърифатпарварлик барқ урса, 1916-1921 йилларда эса миллий истиқлол учун кураш ёрқин кўринади.

Ўтмишимиздан маълумки, собиқ Совет Иттифоқида бўлгани каби Ўзбекистонда ҳам кадрларга, айниқса миллий кадрларга ҳужум компанияси бошланиб кетди. 20-30 йилларда жадидчилик реакцион буржуа миллатчилик ҳаракатидир, деган концепция мустаҳкам ўрин олиб, 30-йиллардаги қатагон даврига улашиб кетди. Фақат ошкоралик ва истиқлол шарофати билангина жадидчилик масаласида янгича қараш, янгича ёндошув бошланди.

Мустамлакачи кучларга қарши курашдан дастлабки мафкура ислом ғояси асосида шаклланган жадидчилик бўлди. Таркиб топган "Жадидлар", "Ёш бухороликлар", "Ёш хиваликлар"; "Турк одами марказий федералист фирқаси", социалистик "Эрк" каби сиёсий партиялар, шунингдек, халқ ҳаракатлари - панисломизм, пантуркизм, "Шўрои Ислом", "Шўрои Уламо", "Турон" ва бошқалар жадидчилик заминидан ва унинг раҳнамолигида пайдо бўлди.

Маҳаллий халқлар болшевикларнинг берган ваъдаларига ишониб, кўп маротаба алдандилар. Бироқ мустақиллик ғояси оддий тушунчадан аниқ ишлар ҳолига кўчди. Бундан ташқари, ҳокимиятга келган болшевикларнинг найрангларида сўнг, Туркистон халқларида Шўролар ҳукуматига, у юргизаётган миллий сиёсатга ишонч қолмади. Маҳаллий мусулмон миллат вакиллари ҳар қадамда, ҳар дақиқада великорус шовинистлари томонидан ўзларига нисбатан ишончсизликни, душманликни кўрдилар. Улар миллий-озодлик кураши йўли билангина ўз тақдирларини ўзлари ҳал қилишлари мумкинлигига қатъий ишондилар.

¹ Қаранг: Шарқ юлдузи, 1992, 4-сон, 184-бет.

4. 20-30 йилларда эса бундай қаршилик оммавий қатагон тусини олгани ҳаммага маълум. Бу даврда “буржуа миллатчилари” билан кураш Москва учун сезиларли натижалар берди. Тоталитаризм ва диктатурага асосланган тузум қатагонларни янада авж олдириб юборди.

А.Икромов ва Ф.Хўжаев миллатпарварларнинг илк қурбонлари бўлдилар. Улар даставвал социализм ғояларига ишонган эдилар. Алданганликларини сезгандан сўнг, ўз норозиликларини очиқ билдира бошладилар. А.Икромов Ўзбекистон Компартияси раҳбари лавозимида ишлаб, 1929 йил умумиттифоқ партия конференциясида Ўзбекистон ҳамон мустамлака ҳолида яшаётганини рўйи рост гапирди. Бошқа партиявий анжуманларда ҳам А.Икромовнинг Сталин билан миллий тенгсизлик ҳақидаги баҳсларига оид маълумотлар бор. Бу ҳолдан таъшишланган Сталин А.Икромовни Ўзбекистонни Совет Иттифоқидан ажратиб олишлик ҳаракатида айблади ва оттириб юборди. Миллатпарварларнинг тақдири ана шу зайлда ҳал бўлаверди.¹

Н.Хрушчев даврида, гарчи сталинча оммавий қатлиомга барҳам берилган бўлса-да, барибир демократия ва ошкораликка йўл берилмади. Республикалар раҳбар ходимларини “занжирбандликда ушлаш” сиёсати давом этди. Мустамлакачилик ва миллий зулм яна бир неча ўн йилларга чўзилди.

50-йилларда Н.Муҳиддинов ақл идроки, тадбиркорлиги билан эл оғзига тушди. Унинг ҳам мустақиллик учун, миллийлик учун ўзига хос кураш шакллари бор эди. Иккинчи жаҳон уруши даврида қолоқлашган қишлоқ хўжалигини тиклашга, саноат тармоқларида ўзбеклар сонини кўпайтиришга, фан ва маданиятни ўстиришга катта эътибор берди. Эндilikда Тошкентни сув билан таъминлаб турган сув омборини бунёд этишнинг ташаббускори бўлди. А.Икромов, Ф.Хўжаев, С.Сегизбоев, Абдулла Қодирий ва бошқа қатагонга учраган кишиларнинг номини оқлаш учун ғайрат кўрсатди.

Н.Муҳиддинов истеъдодли давлат арбоби, миллатпарвар сифатида обрў қозонаётган бир пайтда, Совет Иттифоқи Коммунистик партияси Марказий Комитети уни сиёсий бюро аъзолиги ва котиблигига сайлаб, Москвага олиб кетиб, ҳамма лавозимлардан четлатди ва ўттиз йил давомида Ўзбекистонга қайтишга йўл бермади. Бу амалда сургуннинг ўзи эди. Марказ истеъдодли миллий кадрларни умумхалқ суянчигига айланишини хавфли деб ҳисобларди.

“Занжирбанд” ҳукмдорлар орасида сир бой бермай билимдонлик билан иш юритган раҳбар Ш.Рашидов бўлди. Марказнинг сиёсий ва иқтисодий талабларини ошиғи билан адо этди. Ишончли шахс сифатида Ш.Рашидовга маълум даражада мустақиллик берилди. Шундан кейин у

¹ Қаранг: Зиёев Х. Занжирбанд ҳукмдорлар // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1992 йил, 18 сентябр.

баъисоли бир қўли билан Марказ таласини, бошқаси билан эса республика тараққиётини таъминлади.

Таассуфки, юртимиздаги ўзгаришларнинг аксарияти, энг аввало, мустамлакачилик ва миллий зулм доирасида бўлди. Пахта яккахохимчилигининг юқори чўққиларга кўтарилиши азоб-уқубатни кучайтирди, деҳқонларнинг саломатлигига, зехнига, умуман ҳаётига путур етказди. Заҳри қотилнинг аёвсиз ишлатилиши оқибатида ҳаво, ер ва сув заҳарланди. Орол денгизининг ҳалокатга учраши тенгсиз фожеа бўлди. Ўзбек пахтасининг асосий қисми сув текинга Россияга юбориб турилди. "Оқ олтин"дан олинадиган катта фойда Марказнинг чўнтагини тўлдирди. Айрим маълумотларда бу даромад 50 миллиард долларни ташкил этган. Марказга ипак, қорақўл, ноз-неъматлар, олтин, қумуш, мис, вольфрам, уран, газ каби табиий бойликларимиз ҳам узлуксиз жўнатиб турилган. Айрим маълумотларга кўра, олиб кетилган биргина олтинларимизнинг қиймати 20 миллиард долларни ташкил этган. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Хулоса эса битта - "Социализмнинг Шарқдаги машъали" Ўзбекистон амалда хом-ашё манбаига, яъни Россиянинг мустамлакасига айлантирилди.

Собиқ Совет ҳокимияти ҳукм сурган 80 йил мобайнида бошқа республикалар сингари Ўзбекистонда ҳам бир қадар ютуқларга эришилганлигини эътироф этмаслик мумкин эмас. Улардан кўз юмиб бўлмайди.

Совет ҳокимияти йилларида Ўзбекистон республикаси қиёфаси жиддий равишда ўзгарди, иқтисодиёт ва маданият ривожланиши билан бир оз бўлсада, ижобий натижаларга эришилди. Кишлоқларимизда катта ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар бўлди. Ўзбекистонда халқ маорифи, олий ва ўрта маълумот, фан-техника, маданиятнинг бир мунча ўсганлиги, олимларимиз фаннинг кўпгина фундаментал (залворли) соҳаларида мактаб яратганликлари тарихий ҳақиқатдир. Бироқ бу ўзгаришлар, эришилган ютуқлар Марказнинг бизга кўрсатган ҳиммати, қизил империянинг муруввати эмас, балки миллий давлатимиз, миллий тилимиз, сиёсий ва инсоний ҳуқуқларимиз барбод қилинган шароитда, миллий бойликларимиз ҳисобидан, халқимизнинг оғир меҳнати асосидagina амалга ошди.

Ҳар бир нарсанинг ўз ўлчови, меъёри бўлганидек, тарихнинг ҳам тарозуси, палласи бор. Унинг бир палласига Ўзбекистонда содир бўлган ижобий, иккинчисига салбий ўзгаришлар солинса, масала янада ойдинлашади.

Шундай қилиб, 50-70 ва 80 йилларнинг биринчи ярмида Ўзбекистон сиёсий, иқтисодий, ижтимоий тараққиётда танг аҳволга тушиб қолди, ўз бошидан турғунлик даврини кечирди. Бу коммунистик партия ва унинг йўлбошчилари томонидан қўлланган маъмурий зўрлик ва буйруқбозлик сиёсати таъинган яккабозчилик тузумининг натижасидир. Эгаро, боши берк ўзгаришнинг ягона бўли иқтисодий ва миллий адолат асоси-

да жамият ҳаётининг ҳамма соҳаларини мутлақо янги асосда қайта қуриш эди.

2-мавзу. Ўзбекистонда миллий тикланишнинг янги босқичи, мустақиллик сари йўл тутилиши

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Собиқ Иттифокда жамиятни қайта қуришнинг объектив зарурлиги. Миллатлараро муносабатлардаги кескинликлар.
2. Мустиқиллик учун курашнинг босқичлари. Миллий тикланишнинг бошланиши.
3. Ўзбекистоннинг мустиқилликка эришишида кенг демократик ҳаракатлар ва кучларнинг ўрни.
4. Истиқлол учун кураш тенденциясининг натижалари.

XX асрнинг 80-йилларида 60-70 йиллар келтириб чиқарган инқироз тўғрисида, СССРда жамиятни қайта қуришнинг объектив зарурияти юзага келди. Шу йиллар давомида иқтисодий, маънавий-сиёсий ҳаётда ўзига хос хусусиятлар шаклланди. Улар оғавдо Совет жамиятида юзага келган зиддиятлар ва қарама-қаршиликлар натижасида (60-йилларнинг охири, 80-йилларнинг бошлари) Иттифок ва республика миқёсида кўплаб қонунларнинг қабул қилинишида намоён бўлди. 1977 йилда "Ривожланган социализм" даври конституцияси қабул қилинди. Бу даврларда қабул қилинган қонунлар амалда ўз ифодасини топмади.

Мафкура соҳасида ҳам қатор қарама-қаршиликлар юзага келди. Шулардан бир нечасини кўрсатишимиз мумкин:

а) 60-йилларда ҳокимиятга келган раҳбариятга унинг фаолияти учун янги мафкуравий асос зарур бўлиб қолди. Шунинг учун ҳам Брежнев ҳукмронлиги даврида, олдинги йилларда бўлгани каби, коммунизм қуришни тарғиб қилиш ўрнига қўлга киритилган ютуқларни тарғиб қилиш афзалроқ бўлиб қолди;

б) тарғибот-ташвиқот билан реал ҳаёт ўртасидаги узилиш номуносиблик, ишонсизликни юзага келтирди;

в) социализм қуришнинг янги моделлари (халқ ва халқ демократик давлатлари) онгли равишда бузилиб, у ҳатто рад этила бошланди;

г) аста-секин сталинизмга қайтилиб, қатагонлар тўғрисидаги материалларни ўрганиш таъқиқлана бошланди, Сталинни оқлаш ҳоллари вужудга келди;

д) М.А.Суллов раҳбарлигида олиб борилган ғоявий ишлар социалистик назария таълимотининг янада бузилишига олиб келди.

Пайдо бўлган бундай нохушликлар социализмга нисбатан танқидий қараш ва нафратланишни кучайтириб юборди. Айниқса маънавий маданиятнинг ривожланишидаги зиддиятлар янада авж олди.

70-80 йилларда мактаблар ва ўқувчиларнинг сони кўпайиб борган ҳолда, таълим ва тарбия сифати кескин пасайиб кетди. 1990 йили фан, маданият, маориф учун ажратилган маблағ давлат бюджетининг 2,7 % ни ташкил қилган бўлса, АҚШда бу кўрсаткич 1989 йилда 6,9 % ни (280 миллиард долларни), Оврупа мамлакатларида 5,4%, Африкада 5,4 % ни ташкил этди. Ўзбекистонда ҳам маънавиятнинг бу соҳасига 2,7 % маблағ сарфланган.¹

Социализмнинг олий мақсади кишиларнинг фаровон ҳаёт кечириши, маданий, маънавий камолотга эришиши дейиларди. Лекин давлат ва ҳукуматнинг фан, маданият, маорифга бўлган муносабати назария билан амалиёт ўртасида катта номуаносибликни келтириб чиқарди.

Ижтимоий соҳада бу йилларда партия ва ҳукуматнинг миллий масалага оид ҳужжатларида СССРдаги миллат ва элатларнинг тенг ҳуқуқлиги тан олинган бўлсада, амалда Оврупада маданиятга улкан имтиёзлар берилди. Шаклан миллий, мазмунан "байналминал" маданиятни ривожлантириш йўлида руслаштириш, рус маданиятини зўрма-зўраки тиқиштириш орқали миллий маданият "камол" топди.

Лениннинг социализм давридаги икки тарихий тенденция ҳақидаги гоялари (миллатларнинг яқинлашуви ва кейин қўшилиб кетиши)ни амалга оширишга зўр бериб уриниб кўрилди. "Байналмилал" ва "Миллатлараро муносабат" тилига даъвогар бўлган рус тилининг миллатларнинг "она тили"си бўлишига катта куч сарфланди. Миллатларнинг охири-оқибатда қўшилиб кетишига тарихан юз берадиган муқаррар ҳодиса деб қаралгани ва "назарий" қондага мутаассибларча амал қилинганлиги сабабли, собиқ СССРда умуммиллий манфаатлар биринчи ўринга қўйilib, миллий манфаатларга эътибор бериш масалалари иккинчи даражали масала деб қаралди.

Болшевикларнинг мустамлакачилик сиёсати совет тузумининг барча босқичларида анча пухта ва изчил бўлсада, у бир текис кетгани йўқ. Бу сиёсатнинг отаси бўлган Ленин ишни эҳтиёткорлик билан, ишонтириш орқали амалга оширди. Унинг шогирди Сталин хусусий, синфий ва миллий қирғинга зўр берди. Хрушчев Сталин сиёсатини очиқ танқид қилди, унинг ўзи миллий республикаларни маъмурий ҳудудий бирликка айлантиришга ҳаракат қилиб, Сталин қилмаган ишларга қўл урди. Брежнев даврида тинимсиз руслаштириш ўтказилди. Горбачев даврида халқимизнинг эътиқодини йўқотиб бўлмаслиги раъсан бўлди, миллийлик аста-секин юзга чиқа бошлади.

¹ Қаранг'илик, 1991 йил, 10 сон, 44 бет.

1984 йилдан бошлаб собиқ Компартия раҳбарларининг таклифига биноан, Ўзбекистонга мамлакатнинг турли минтақаларидан КПСС амалдорлари (халқимиз уларга “Чекланган десантчилар” деб ном берганлар) ёғилиб кела бошладилар. Янги десантчилар Ўзбекистонда тартиб ўрнатиш учун эмас, балки аслида республикамизни оёқ ости қилиш, ўзбек миллатини чўчитиш ва бадном этиш, миллатпарвар кишилар жойловини яна бир бор маҳкамроқ тортиб қўйиш учун юборилган эдилар.

1984-1989 йиллар давомида ҳар хил баҳоналар билан ўн минглаб раҳбарлар ишдан олиб ташланди. Кадрларни алмаштириш сиёсати шу қадар тез амалга ошдики, ҳатто бир идорага бир йилда учта янги раҳбар ўлтирган эди.¹ Бу кадр танлашдаги янги йўл эмас, балки уларни таҳқирлаш, ерлик халқнинг миллий ғурури ва қадриятларини паймол қилиш сиёсати эди. Россиялик партаппаратчиларнинг бу томонларга келишига атаб “ёғли” жойларни олдиндан тайёрлаб қўйишга махсус юборилган терговчилар (Гдлян ва Иванов бошчилигида) маҳаллий раҳбарларни порахўрлик ва қўшиб ёзиш каби тутуруқсиз айблар баҳонасида қамадилар.

Гдлянчилар ҳеч нарсадан тап тортмай иш олиб борганлар, қонунга бўйсунмаганлар, аксинча қонун уларга бўйсундирилган. Руҳий таъсир ўтказиш мақсадида маҳбуслар узоқ муддат ва ҳеч нарсадан хабарсиз ҳолда сақланган, ҳатто ойлаб сўроқ қилинмаган. Баъзиларни ўлим жазоси берамиз, деб қўрқитиб, зўравонлик билан тергов қилинаётган бошқа юртдошларига қалбаки гувоҳлик беришга кўндирганлар.²

“Адолат ҳимоячилари” ўз фаолиятларини ўзбек миллатига қарши жамоатчилик фикрини уйғотиш мақсадида олиб бордилар. Совет ва жаҳон матбуотида “Ўзбек мафияси”, “Ўзбеклар иши” деган ҳақоратомуз атамалар пайдо бўлди. Бундай тўхматлар халқимизнинг нафсониятига, кадр-қимматига тегмасдан иложи йўқ эди.

Миллий сиёсатнинг адолатли усуллари унутилганлиги учун Ўзбекистон шу йилларда пахта мустақиллиги учун курашнинг қурбони бўлди. Марказ Республикамизни хом ашё базасига айлантириш шиорини илгари сурди. Пахта яккаҳоқимлиги вужудга келди. Натўжада республикамизнинг асосан пахтачиликка ихтисослаштирилиши гўшт, сут, сабзавот, мева етиштириш имкониятларини камайтирди. Кўплаб сув омборларининг бунёд этилиши, сўғориш тизимининг бузилиши Орол денгизининг қуришига олиб келди. Хуллас, мана шундай кўплаб йўқотишлар халқимизда, айниқса зиёлиларимиз орасида норозиликлар тугилишига сабаб бўлди, мустамлакачилар томонидан яширишга ёки оқлашга уринилган кўплаб салбий ҳодиса, вазиятлар ёзувчи ва журналистларимизнинг

¹ Қаранг: Юсунов Э. Истиқлол шабадалари. Тошкент, Фан, 1993, 49-бет.

² Илюхин В. Қабоҳат ёҳуд... “Ўзбеклар иши” деган уйдирма хусусида. Тошкент, Ўзбекистон, 1993, 43-бет.

мақолаларида ўз аксини топа бошлади. Мазкур мақолалардаги асосий гоя республика фуқароларининг демократия ва ошкоралик шароитида ўзлигини англаган ҳолда ўз қадриятини билишга, тарихий ҳақиқатни тиклашга, ҳақиқий сиёсий ва иқтисодий мустақилликка эришиш учун курашга қаратилган эди.

Миллий уйғонишнинг маҳсули сифатида юзага келиб, ўз фаолиятини халқчил негизда ташкил этишга интилаётган бир қатор демократик партия ва ҳаракатларнинг ҳам роли ва ўрни алоҳида кўзга ташланди. Ўзининг ҳаракат дастурига долзарб ижтимоий-иқтисодий муаммоларни асос қилиб олган "Бирлик", "Тумарис", "Туркистон" каби ижтимоий-сиёсий ҳаракатлар фаолиятининг худди мана шу йўналишда давом этганлиги фикримизнинг далилидир. Бу жамоат ташкилотлари ўз кураш шакллари, усуллари, услублари ва воситаларининг ҳар хиллиги билан фарқ қилсаларда, бироқ улар умумий ҳаракат йўналишида муштараклик жиҳатлари билан уйғунлик касб этгандилар.

Миллий тикланишнинг янги босқичида И.А.Каримовнинг республика раҳбарлигига кўтарилиши муҳим воқеа бўлди. 1989 йил Ўзбекистон Компартиясининг биринчи секретари сифатида марказнинг ҳийланайрагларини тўғри тушуниб, адолатни тиклаш, ноҳақ тухматга учраганларни оқлаш ва пок номларини тиклаш йўлида катта ишларни амалга оширди.

Ўзбекистондаги юқорида номлари таъкидланган кенг жамоатчилик, ижтимоий-сиёсий ҳаракатларининг Иттифоқ ва Компартия мустамлакачи кучлари билан олиб борган курашлари, 1989 йил октябрида ўзбек тилига давлат тили мақомини берган "Давлат тили тўғрисида"ги қонуннинг қабул қилиниши, айни вақтда, шу қонунда кўрсатилганидек, миллатлараро мулоқот воситаси сифатида рус тилидан эркин фойдаланишнинг сақлаб қолиниши, ўзбек халқида миллий ўз-ўзини англашнинг ўсиши, республикада миллатлараро ҳамжиҳатликнинг сақланиб қолиши, пировард оқибатда республикада тинч йўл билан мустақилликка эришишда жуда муҳим ва катта аҳамият касб этди.

Республиканинг келажак учун қўйилган яна бир тарихий муҳим қадмларидан бири - собиқ иттифоқ доирасида биринчи бўлиб (12-чақириқ Олий Советнинг биринчи сессияси) Ўзбекистонда Президентлик бошқарувини таъсис этиш тўғрисидаги қарорнинг қабул қилинишидир.

Ўзбекистонда Президентлик ижро усулининг таъсис этилганлиги қонунлар ва давлатнинг бошқа ҳужжатларини ижро этиш воситасини мустаҳкамлашга қаратилди ва Конституцияда қуйидагича белгиланди: "Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ўзбекистон Республикасида давлат ва ижро этувчи ҳокимият бошлиғидир".¹

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 29-бет.

Президентлик бошқарувининг асосий тамойили - ўзи бошқарайтган давлатнинг дунё давлатлари орасида тенг ҳуқуқлилигини, республика суверенитети, хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига кафолат бериш, Республика Конституцияси ва қонунларига қатъий риоя этишдан иборатдир.

Халқимиз ўз тарихида илк бор 1991 йилнинг декабрида Ўзбекистон Республикаси Президентини сайлашга муяссар бўлди.

Ўзбекистонда қандай ижтимоий-иқтисодий омиллар Президентлик бошқарувини тақозо этган эди? Бунга энг аввало, 1991 йилнинг бошларида собиқ совет иттифоқида умумдавлат инқирозининг сезиларли даражада кучайиши, аввало, 1990 йил мартда Литванинг мустақил давлат деб эълон қилиниши, Латвия билан Эстониянинг СССР таркибидан чиқишга очикдан-очик ҳаракат ва тайёргарликлари федератив қўшма давлатнинг емирилиши кабиларни кўрсатиш мумкин. Бу вақтга келиб 12-беш-йиллик асосида ривожланаётган республикаларнинг бирортасида ҳам ижтимоий-иқтисодий соҳада ҳеч қандай ижобий ўзгариш бўлгани йўқ.

Ўзбекистон халқи ошкоралик ва демократлаштириш шароитида ўзининг миллий ва маънавий қадриятларини тиклашдан, иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан иттифоқ тузилмасига қарамликдан қутулиш ҳуқуқларини амалга оширишдан тобора кўпроқ манфаатдор эканлигини нэмойиш қилди. Айниқса СССРда ҳали мавжуд бўлган марказ ҳамон кучли бўлган, ҳар қандай қадамга, ҳатто қуролли таъжовузларга ҳам қодир бўлган бир шароитда суверенитет тўғрисидаги Декларациянинг қабул қилиниши тарихий ва сиёсий воқеа бўлди. Декларация республикада миллий давлат қуриш учун сиёсий ва ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилди. Кўп ўтмай яна Конституция комиссияси тузилди. 1991 йилнинг ўзида Ўзбекистоннинг аста-секин бозор иқтисодиётига ўтиш мезонлари ва босқичлари белгилаб берилди.

Шулар билан бирга, Ўзбекистонда маҳаллий ва ўз-ўзини бошқаришни жорий қилиш юзасидан 1991 йил август ойига қадар чоратадбирлар амалга оширилди, ҳокимлар лавозимлари, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳани бошқариш органлари, солиқ инспекциялари ва бошқалар таъсис этилди.

80-йилларнинг охири 90-йилларнинг бошида собиқ иттифоқ таркибида бўлган республикаларнинг кўпчилиги СССР тизимидан чиқиш масаласини ҳам кўтардилар. Болтиқ бўйи республикаларидаги сиёсий ўзгаришлар, Ўзбекистонда ундан кейин бошқа республикаларда Президентлик бошқарувининг татаъсис этилиши ҳамда бу республикаларда суверенитет тўғрисидаги Декларациялар ва Баёотномаларнинг қабул қилинишига марказнинг салбий муносабатлари, ноҳақ, кескин қаршилиқ кўрсатганлиги қизил империянинг таназуулга юз тутиш жараёнини янада тезлаштирди. 1990 йилнинг охирига келганда Латвия, Литва, Эстония

кейинроқ Грузия, Озарбайжон СССР таркибидан чиқиб кетди. СССРнинг яхлитлигига анча путур етди.

1990 йил январида Озарбайжонда Марказнинг кучга таянадиган тузилмалари қонли қиргін уюштирди, Озарбайжон тоғли автоном вилояти хусусидаги жанжаллар туфайли 1991 йил Арманистон билан урушга кирди. Днепр бўйи давлатлари русийзабон аҳоли билан мусулмон гагаузлар ўртасида қуролли тўқнашувлар бошланиб кетди.

1991 йил мартида Киевда, 1991 йил апрелида Москва яқинидаги Нова-Огарёвада СССР Президенти ва 9 та республика раҳбарлари билан эришилган битимга мувофиқ, "Мамлакатдаги вазиятни барқарорлаштириш ва инқирозни енгиллаштиришга доир кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисидаги қўшма баёнот" имзоланди. Бу баёнот "9-1" (9 республика - 1 Марказ) деган номни олди. Бироқ бу баёнот ҳам ўша пайтдаги кўпгина ҳужжатлар сингари қоғозда қолиб кетди.

1991 йил июн ойидагина бир қанча баҳсли, принципиал масалалар юзасидан 9-1 музокаралари доирасида келишилган битимга эришилди ва "Суверен Давлатлар Иттифоқи тўғрисида"ги шартномани тузиш жараёни тугалланиш босқичига кирди. Лекин Марказда давлат тўнтариши қилишга уриниш бу муаммони ечишга йўл қўймади.

КПСС Марказий Қўмитаси ва Иттифоқ идоралари - мудоффа, ИИБ, ДХҚ ва бошқаларнинг бир қанча раҳбарлари томонидан фавқулодда ҳолат Давлат Қўмитаси (ГКЧП) тузишга уриниши муносабати билан 1991 йил 19-21 август кунлари Москвада фожеали воқеалар юз берди. Россия Федерацияси раҳбарияти ташаббуси билан демократик позициядаги Москваликлар томонидан фавқулодда исённи бостириши СССРнинг кейинги тақдирида туб ўзгаришлар бўлишига олиб келди.

Кенг жамоатчиликнинг миллий мустақил давлат тузиш тарафдорлари Ф.Х.Д.Қ.нинг улуғ давлатчилиқ, мустамлакачилиқ, шовинистик мақсадларини қораладилар. Қарам халқларнинг ўз эркинликлари учун кетаётган қайта қуриш ва демократлаштириш натижасида миллий мустақиллик учун олиб бораётган курашларни Ф.Х.Д.Қ. томонидан қораланиши Ўзбекистондаги миллий уйғониш жараёнини кучайтирди. Оқибатда у суверен, мустақил Ўзбекистон республикаси барпо бўлишига сезиларли туртки бўлди.

3-мавзу. Давлат мустақиллиги ва унинг тарихий аҳамияти

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. ССР Иттифоқи парчаланишининг объектив ва субъектив сабаблари. Ўзбекистонда сиёсий мустақил давлат қуриш ва иқтисодий мустақилликнинг амалий вазифага айланиши. Мустақилликнинг эълон қилиниши ва унинг тарихий аҳамияти.

2. Ўзбекистонда ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқининг парламент йўли билан амалга оширилиши.

1. 80-йилларнинг иккинчи ярмидан собиқ совет иттифоқи, жумладан, Ўзбекистонда рўй берган ўзгаришлар, жамиятни демократиялаш ва ошкораликни қарор топтиришга уриниш, баъзан эса шовма-шошарлик билан ўтказилган ислохотлар қутилган натижани бермади. Шу даврда "жадаллаштириш", "қайта-қуриш", "янгилаштириш", "янгирилган Иттифоқ шартномаси", "1990 йилларда мустақил давлатлар ҳамкорлиги" деган сиёсий тушунчалар пайдо бўлди.

Қайта қуриш олга сурган улкан юртимой-иқтисодий тадбирлар меҳнатда эркинлик, ишлаб чиқаришдан манфаатдорлик бўлмаган, ҳўжаликка раҳбарликнинг эскича усули - маъмурий-бўйруқбозлик ҳукм сурган шароитда ҳал қилиниши, бунинг устига яратилган моддий бойликларни эскича ноиқтисодий йўллар билан тақсимлаш ва қайта тақсимлашнинг давом этиши қайта қуришнинг демократик тамойилларига зид келиб қолди. Бу қарама-қаршилик айниқса ҳеч қандай қонун билан чекланмаган маъмурий-бўйруқбозлик тартиби билан янада чуқурлашди, якка партия ҳукмронлигига асосланган "қайта қуриш" олти йил давомида илмий асосланган дастурсиз олиб борилди.

1981-1991 йилларда жаҳонни ларзага солиб турган тоталитар давлат тобора ҳалокатга яқинлашиб бормоқда эди. Бунда авваламбор тузумнинг гайритабиий равишда ичдан чириши бутун мамлакатда, жумладан, Ўзбекистонда ҳам демократик гояларнинг тобора кучайишига замин яратди. Бир-бирига қарама-қарши икки оқим шаклланиб, бири қандай бўлмасин империяни сақлаш, иккинчиси эса уни ағдариш мақсади билан ҳаракатга тушди. Айни пайтда марказ билан республикалар ўртасидаги "Совуқ уруш" ҳам кескинлашди. Айнан шу сабабларнинг оқибати сифатида Москвада юзага келган (уюштирилган) давлат тўнтарилишини тасо-дифий воқеа деб бўлмайди. У мувофиқлашган сиёсат келтириб чиқарган табиий натижадир. Ўзларини халқ манфаати учун жон куйдираётган фидойилар қилиб кўрсатишга уринган Янаев бошчилигидаги фитначиларнинг савий-ҳаракатлари ҳокимият учун курашдан бошқа нарса эмаслиги ҳаммамизга маълум. Улар маъмурий кўпоровчилик ва ноқонуний йўл билан ҳокимиятни тортиб олиб, собиқ иттифоқни ўтмишига қайтармоқчи бўлдилар. Бу ҳол "пастда"ги инқилобий тараққийпарвар кучларнинг янада фаолроқ ҳаракат қилишига олиб келди. Натижада бутун мамлакатда халқ демократик ва миллий демократик инқилоблар бошланиб кетди. Бу инқилобий жараён ҳозирги замон цивилизацияси тақозо этувчи мустақил республикаларнинг пайдо бўлиши билан интиҳо топди.

Миллий-демократик ҳаракатлар эса иттифоқдаги барча республикалар халқлари ўз сиёсий тақдирини ўзи белгилаш, муштамлашни импё-

риянинг емирилишини охирига етказадиган ишлар билан боғлиқ қуйдаги вазифаларни кўтариб чиқдилар:

- Республикаларни мустақил давлат сифатида тан олиш ва унинг ички ишларига аралашмаслик;

- Республикаларaro давлат муносабатларини ҳозирги замон цивилизацияси тартиб қондалари - ихтиёрийлик, тинчлик, мустақиллик, манфаатдорлик заминида ишлаб чиқиш;

- барча Республикаларни халқaro муносабатлар субъекти ҳуқуқлари билан таъминлаш;

- ҳеч қандай гуруҳ, партия ёки давлат манфаатлари инсон манфаатларидан устун қўйилмайдиган, инсонпарварлик, демократик, иқтимоий адолатнинг умумий қондаларига амал қилиш;

- барча республикаларга янгидан тузилажак Иттифоқ шартномасида қатнашиш шакллариини ўзи мустақил белгилаш ҳуқуқларини яратиш.

Мана шу ва таъкидлаб ўтиган бошқа объектив ва субъектив омилларни ўзига асос қилиб олган миллий-демократик ҳаракатлар СССР деб аталмиш қизил империянинг илжаларини кўпориб ташлади.

1991 йил 8 декабрда ташкил этилган славян давлатлари ҳамдўстлиги (аввал уч давлат - Россия, Украина, Белоруссия), кейинчалик Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигининг таркиб топиши буюк миллатчилик заминида қурилган шаклан федератив, мазмунан марказлашган унитар ҳокимиятнинг узил-кесил аъдарилишини таъминлади.

Шу залда ҳар бир республика ўз мустақиллигини тиклаши учун зарур шарт-шаронг тобора етилиб борди. Айни пайтда Ўзбекистонда ҳам мустақилликни қурбонсиз ва талофотларсиз тиклашга доир чоралар кўрилди. (Ҳар қандай тартибсизлик, чалкашлик империя тарафдорларига қўя келган бўларди). Марказ билан вақтинчалик "умумий тил" топилиши ана шу мураккаб вазиятдан омон ўтиш тадбирларидан бири эди, холос.

2. Матълумки, ҳуқуқий адабиётларда таъкидланганидек, мустақиллик принципи миллий давлатнинг қатъий ва ажралмас хусусияти ҳисобланади.

Давлат тушунмасининг ўзи мустақиллигини билдиради. Бинобарин, мустақиллик - бу тарихий категория, устқурма белгиси ҳисобланиб, давлатнинг пайдо бўлиши билан бирга вужудга келади ва давлатнинг ўлиши билан тугайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1990 йил 20 июнида бўлган иккинчи сессиясида қабул қилинган декларацияда шундай дейилади: "Ўзбекистон Республикаси Демократик давлат мустақиллиги рес-

1 Пўлатов Ҳ. Миллий уйғониш давлати // Мулоқот, 1991 йил, 11-сон, 14-бет.

публиканинг ўз ҳудудида барча таркибий қисмларида ва барча ташқи муносабатлардаги танҳо ҳокимлигидир”.

Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисидаги Олий Кенгаш Баёнотида давлат мустақиллиги ва суверен давлат ташкил этилганлиги тантанали равишда баён этилди ва мустақиллик :

- ўтмишдан сабоқ чиқариб ва собиқ ССР Иттифоқининг сиёсий ҳамда иқтимоий ҳаётидаги ўзгаришларни эътиборга олиб;

- халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларда қайд этилган ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқига асосланиб;

- Ўзбекистон халқларининг тақдири учун бутун маъсулиятини англаб;

- шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари, мустақил давлатлар ўртасидаги чегараларнинг бузилмаслиги тўғрисидаги Хельсинки шартномаларига қатъий садоқатини баён этиб;

- миллати, диний эътиқоди ва иқтимоий мансублигидан қатъий назар, республика ҳудудида яшовчи ҳар бир кишининг муносиб ҳаёт кечиришини, шаъни ва қадр-қимматини таъминлайдиган инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишга интилиб;

- мустақиллик Декларациясини амалга ошира бориб, тантанали равишда эълон қилинди. 1991 йил 29 декабрда Мустақиллик ҳақида халқ фикрини билиш учун умумхалқ сўрови - референдум ўтказилди. Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги тақдири масаласи билан боғлиқ бу референдум ҳеч қандай тазйиқсиз, чекловсиз ва яширин овоз бериш йўли билан ўтказилди. Унда 9 миллион 718 минг 155 киши ёки овоз беришга қатнашган фуқароларнинг 98,2 фоизи мустақиллиқни ёқлаб чиқдилар.

Хуллас, Декларация, гарчанд ўша вақт шароитининг тақозосига кўра шахсан иттифоқ доирасида, мазмунан мустақил бўлишни ифода этган бўлсада, лекин у озодлик сари ташланган катта қадам бўлди. У келажакда Ўзбекистон мустақиллигини узиш-кесил тиклаш учун зарур шарт-шароитни бунёд этди.

Ўзбекистон Республикасида янги тарихий давр бошланди. Эндилда ҳудудимиздаги ер усти ва ер ости бойликлари, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, табиий ва бошқа ресурслар, маънавий бойликлар мустақил Ўзбекистоннинг миллий бойлиги ва мулки бўлиб қолди. Бу иқтисодиётдаги энг муҳим туб ўзгаришлардан биринчиси ҳисобланди. Иккинчи йирик ўзгаришларга иқтисодиётнинг мафкурадан батамом холи қилинишида ўз аксини топди. Учинчи туб ўзгариш мулкчиликнинг янги шакллари вужудга келтириш, саноат, савдо, маиший хизмат корхоналари ва уй-жойларни хусусийлаштириш ҳамда давлат тасарруфидан чиқаришни ўзида намоён этди.

Ўзбекистон фуқаролари ўз эҳтиёжларини қондириш йўлида ўзлари етиштирган маҳсулотларнинг нарх-наволарини эркин белгилашлари, чет

давлатлар билан эркин молиявий ва иқтисодий алоқа қилиш ҳуқуқига эга бўлдилар.

Шундай қилиб, ўзбек халқи ниҳоят ўз тақдирини ўзи белгилашга астойдил киришди. Халқимиз ўз-ўзини миллий англаш, уйғониш, инсон-парварлик ва демократик қадриятлар тикланиб бораётган пайтда, ҳар қандай долзарб муаммоларни ҳал қилишга қодир эканлигини намойиш қилди. Республика учун ўз қуролли кучларига эга бўлиш ҳаётий заруратга айланди.

1991 йил 28-31 августда бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг навбатдан ташқари олтинчи сессияси "Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги" тўғрисидаги масалани кўриб чиқди, 31 августда Олий Кенгаш ушбу масала бўйича Президент И.А.Каримовнинг маърузасини тинглаб, тарихий қонун, баёнот ва қарор қабул қилди. Олий Кенгашда халқ демократияси кучлари билан миллий-демократик кучлар мустақиллик ҳақидаги ғояда ҳамжиҳат ва ҳамфикр бўлдилар. Истиқлол уларнинг ўзбек халқининг, қолаверса, республикада яшовчи илғор демократик гуруҳларнинг истиқболи учун узоқ вақт олиб борилган курашига яқун ясади ва парламент йўли билан мустақиллик қонунлаштирилди. Республика аҳолисининг барча табақалари ваколатига эга бўлган сессия иштирокчилари - халқ вакиллари "Ўзбекистон Республикасининг Давлат Мустақиллиги асослари" тўғрисидаги қонунни бир овоздан қабул қилдилар.

Бугунги кунда мустақил демократик жамият қураётган эканмиз, биз истиқлолимизнинг қадрига, моҳиятига тушуниб, уни қадрлашимиз, тарихий аҳамиятини тўғри баҳолай олишимиз керак.

31 август инқилобининг муҳим хусусиятларига қуйидагиларни киритиш мумкин: Мустақилликнинг эълон қилиниши дабдабали намойишлар ва тўс-тўполонлар билан эмас, халқнинг хоҳиш-иродаси ва эзгу мақсадлари маҳсули сифатида, Президент ташаббуси ва амалий чоралари туфайли, амалга оширилди. Истиқлолни қўлга киритиш, Марказий Осиё Республикаларида биринчи бўлиб ташаббускор бўлганликдаги, Ўзбекистон ибрати кўп республикаларнинг бош кўтаришига ва мустақиллигини тиклашига даъват этган муҳим тарихий воқеадир.

4-мавзу. Суверен демократик республика - Ўзбекистоннинг маъмурий-худудий тузилиши ва бой имкониятлари

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Ўзбекистон республикасининг ҳудуди, чегаралари, маъмурий-худудий тузилиши.
2. Республика аҳолиси, унинг миллий таркиби ва давлат рамзлари.
3. Ўзбекистон - бой тарихий ресурслар мамлакати.

1. Мустақил Ўзбекистоннинг ҳудуди - 447,4 минг кв.км. бўлиб, у Буюк Британия, Белгия, Дания, Швейцария ва Австрия мамлакатлари ҳудудларининг йигиндисида ҳам каттадир. Республикамиз Марказий Осиёда, асосан, Амударё билан Сирдарё оралиғида жойлашган бўлиб, шимоли-ғарбда Турон пасттекислиги, жануби-шарқда Тянь-Шон ва Олой тоғ тизмалари, жануби-ғарбда Қизилқум чулларининг бир қисмини эгаллайди.

1991 йил 20 ноябрида Олий Кенгаш томонидан қабул қилинган "Ўзбекистон Республикаси маъмурий-худудий тузилишига доир масалаларни ҳал этиш тартиби тўғрисида"ги Қонунга мувофиқ Қорақалпоғистон Республикасидан ташқари, вилоятлар, туманлар, шаҳарлар, шаҳарлардаги туманлар, қишлоқлар, овуллар ва шаҳарчалар ҳам Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-худудий қисмлари ҳисобланади.

Ўзбекистон билан Қорақалпоғистон Республикаси ўртасидаги ўзаро муносабатлар тенг ҳуқуқлилиқ, улар ўртасидаги тузилган икки томонлама шартнома, битимлар асосида қурилади. Ўзбекистон Республикаси Қорақалпоғистоннинг худудий яхлитлигини тан олган ҳолда, унинг қонунлари Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида ҳам мажбурийдир. Қорақалпоғистон Республикаси ўз Конституциясига, давлат ҳокимиятига ва давлат бошқарув органларига, худудига, истаган вақтида ўз халқининг умумий референдуми асосида Ўзбекистондан ажралиб чиқиш ҳуқуқига эга. Улар ўртасидаги низолар, муроасага келтирувчи воситалар ёрдамида ҳал этилади.¹

Ўзбекистон таркибига Андижон, Бухоро, Жиззах, Қашқадарё, Наманган, Навоий, Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё, Тошкент, Фарғона, Хоразмдан иборат 12 та вилоят ва бўйсунувчи Тошкент шаҳри кирилади.

Зарур ҳолларда вилоятларни ташкил қилиш ва тугатиш Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан Вазирлар Маҳкамасининг таклифи, тегишли халқ ноиблари вилоят кенгашларининг илтимоснома

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 40-41 бетлар.

лари асосида амалга оширилади. Юқоридаги масалалар бўйича вилоятларда референдумлар ўтказиш мумкин.

Республикада туманларни, шаҳарлардаги туманларни ташкил қилиш, тугатиш ҳам Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси томонидан Вазирлар Маҳкамасининг таклифи, йириклаштирилган ёки тугатилаётганлари халқ депутатлари туман кенгашлари, шаҳардаги туман кенгашлари, тегишли халқ ноиблари вилоят кенгашлари, Тошкент шаҳар кенгашининг илтимосларига биноан амалга оширилади. Қорақалпоғистон Республикасида бу ишлар Қорақалпоғистон Республикасининг олий ҳокимият органи зиммасидадир.

Қорақалпоғистон Республикасининг Жўқорғи Кенгеси, ҳокимлари томонидан қишлоқларни, овулларни ташкил этиш ва тугатиш, ўзини-ўзи бошқарувчи тегишли овулларнинг халқ депутатлари ва туман халқ депутатлари кенгашларининг илтимослари асосида бажарилади.¹

2. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида 129 миллат ва элатлар истиқомат қилади, аҳолиси 23 млн.

Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг миллий таркиби
(фоиз ҳисобида)².

Мил- латлар	Ўзбек -лар	Рус- лар	Тожиқ- лар	Қозоқ- лар	Татар- лар	Қора- қалпоқ- лар	Бошқа миллат вакил- лари
Миқдори %	71,4	8,3	4,7	4,1	2,4	2,1	7

Ўзбекистон Республикаси ўз давлат рамзлари - Байроғи, Герби (тамғаси), мадҳияси ва миллий валютасига эга.

Ўзбекистон Республикасининг миллий байроғи 1991 йилнинг 18 ноябрида "Ўзбекистон Республикасининг Давлат Байроғи тўғрисида"ги Қонунга биноан қабул қилинган.

Байроғимиздаги ҳаво ранг - зангори осмон ва сувнинг, шунингдек, ернинг ва осмондаги ҳаёт манбаларининг рамзидир. Бу ранг Амир Темуր давлатининг байроғида ҳам акс этган. Оқ ранг - тинчлик, поклик тимсоли давлатимизнинг ривожланиш йўли мусаффо ва келажаги буюк бўлиши учун яхши ният рамзи, қизил йўллар - ҳар бир тирик жоннинг қон томирида уриб турган ҳаётини куч рамзи, яшил ранг - табиатимиз тимсоли, гуркираб ривожланаётган ҳаёт ва ҳосилдорликни билдиради.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 40-41 бетлар.

² Ўзбекистон Республикаси: мустақил давлатнинг бунёд бўлиши. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 13-бет.

Ватан рамзи ҳисобланган байроғимиздаги ярим ой - Ўзбекистон халқининг кўп асрлик анъаналарига мувофиқ келиб, ярим ой ва юлдузлар - мусаффо осмон, тинчлик рамзидир. Ҳикмати юлдуз - йилнинг ҳикмати икки ойини (бурж) билдириб, ҳаётнинг давомийлиги, мустақиллигимизнинг абадийлигини истифода этади.

Ўзбекистон давлатининг иккинчи миллий рамзи Герби бўлиб бўлиб, у 1992 йилнинг 2 июнида "Ўзбекистон Республикаси Давлат Герби тўғрисида"ги Қонунга биноан қабул қилинган. Унинг марказида қанотларини кенг ёзиб турган Ҳумо қуши тасвирланган. Ҳумо қуши қадимдан ўзбек халқида одамларни бахт-саодатга етакловчи рамз сифатида ҳурмат қилинган.

Гербнинг юқори қисмида собитлик ва барқарорлик рамзи сифатида саккиз қиррали юлдуз, унинг ичида эса ярим ой ва беш қиррали юлдуз тасвирланган. Ундаги қуёш тасвири - Ватанимиз йўлининг нурли бўлишини кўрсатиб турса, бошоқлар ризқ-рўзимиз тимсоли ва оқпоқ бўлиб очилган пахта чаноклари тасвирланган гўза шохлари давлатимизнинг асосий бойлиги рамзидир. Бугдой бошоқлари ва пахта чаноклари Ватанимиз байроғига ўхшаган лента билан ўраб қўйилган. Буларнинг барчаси Ўзбекистонда яшаётган халқлар яқдиллигининг ифодаси ҳи-собрланади.

Мустақиллик рамзларидан бири ҳисобланган Давлат Мадҳиясининг 1992 йил 10 декабрда қабул қилиниши Ватанимиз халқлари тарихида катта ўрин эгаллайди. Мадҳиянинг матни шоир Абдулла Орипов, муҳикаси композитор Мутал Бурхонов қаламига мансуб.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ДАВЛАТ МАДҲИЯСИ

12-қаҳриқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаҳининг XI сессиясида (1992 йил 10 декабр) қабул қилинган.

Серқуёш, ҳур ўлкам, элга бахт, наҳот,
Сен ўзинг дўстларга йўлдош, меҳрибон!
Яшнагай то абад илму фан, иҳод,
Шуҳратинг порласин токи бор жаҳон!

Наҳарот:

Олтин бу водийлар - жон Ўзбекистон,
Аҳдоҳлар мардона руҳи сенга ёр!
Улуғ халқ қудрати жўш урган замон,
Оламни маҳлиё айлаган Диёр!

Бағри кенг ўзбекнинг ўчмас иймони,
Эркин, ёш авлодлар сенга зўр қанот!
Истиқлол машъали, тинчлик посбони,
Ҳақсевар она юрт, мангу бўл обод!

Наҳарот:

Олтин бу водийлар - жон Ўзбекистон,
Аждодлар мардона руҳи сенга ёр!
Улуг халқ қудрати жўш урган замон,
Оламни маҳлиё айлаган Диёр!

Республикамиз 1994 йилнинг 1 июлида миллий валюта - сўмни жорий этди.

Ватанимиз рамаълари Ўзбекистон халқларининг шон-шарафи, гурури, тарихий хотираси ва интилишларини ўзида мукаммалаштирган. Уларни эъозлаш - қадр-қимматни, мамлакатга ва шахсга бўлган ишончни мустаҳкамлаш демакдир.

Ўзбекистонда географик ва табиий шароитнинг қулайлиги истиқлолни зарур бўлган табиий бойликлар, ҳосилдор ерлар, меҳнат ресурслари, қудратли иқтисодий, илмий-техникавий ва маънавий имкониятлар билан таъминланади. Марказий Осиёдаги барча меҳнат ресурсларининг 40% га яқини мамлакатимиз ҳиссасига тўғри келади.¹

Республикамиз ривожланган кўп тармоқли қишлоқ хўжалигига эга бўлиб, у асосан сугориладиган деҳқончилик билан шугулланишга ихтисослашган.

Ўзбекистон мамлакатбасо хом ашё, жаҳондаги энг йирик пахта етиштирадиган ўлкалардан бири ҳисобланади. Агар бутун Марказий Осиёда 2 миллион тоннага яқин пахта толаси етиштириладиган бўлса, шундан 1,5 миллион тоннага яқин пахта толаси республикамиз ҳиссасига тўғри келади. Ватанимиз пахта етиштирувчи давлатлар ичида жаҳонда тўртинчи ўринни ва пахта маҳсулотларини экспорт қиладиган мамлакатлар ичида иккинчи ўринни эгаллаши ҳам Ўзбекистонни бой имкониятлар мамлакати эканлигидан далолат беради.

Ҳар йили ўлкамиз давлатлари, полиз ва боғларида 5 миллион тоннага яқин мева ва сабзавотлар етиштирилади. Шойи, жун, қорақўл тери маҳсулотларидан тайёрланган буюмлар республикамиздан анча узоқда бўлган хорижий давлатларда ҳам харидорғир ҳисобланади.

Кўп аҳолиларининг оғир меҳнати туфайли, республикада ирригация иншоотларининг кенг тармоғи вужудга келтирилган. Мамлакатимиз 20 та йирик сув омборини, 160 минг км.га чўзилган сугориш тармоқларини, ўнлаб насос станцияларини ҳамда бошқа замонавий мураккаб техника билан жиҳозланган йирик иншоотларни ўз ичига олади.

Бугунги кунда республикамизда 700 та кон тадқиқ этилган бўлиб, уларда 95 та ҳар хил минерал хом ашёлар мавжудлиги аниқланган²,

¹ Ўзбекистон: мустақиллиқнинг 5 йили. Тошкент, "Шарқ" нашриёт-матбаа концерни, 1996, 5-бет.

² Ўзбекистон: мустақиллиқнинг 5 йили. Тошкент, "Шарқ" нашриёт-матбаа концерни, 1996, 21-бет.

фойдаланилаётган 370 та конлардан ҳар йили 20 миллиард тоннагача хом ашё қазиб олинмоқда.¹ Кон заҳираси ва минерал ресурсларнинг қиймати 3 триллион АҚШ долларига тенгдир. Олтин, қумроқ, уран, мис, молибден, кўрғошин, рух, вольфрам ва бошқа қимматли надира металллар заҳираси бўйича Ўзбекистон дунёда етакчи ўрнлардан бирини эгаллайди.² Ватанимиз олтин ишлаб чиқаришнинг умумий қийми бўйича жаҳонда саккинчи ўринда туради.³

Ўзбекистон қудратли, ривожланган энергетика, йирик индустрия манбаларига, ривожланган ички ва ташқи транспортига, тараққий этган алоқа тизимига, саноат тармоғини ривожлантириш учун қулай имкониятларга, қудратли илмий ва маънавий имкониятларга эга.

Бу каби катта табиий бойликлар, қудратли саноат манбаи, илмий ва интеллектуал имкониятлар, давлат суверенитети билан Ўзбекистонни ривожланган, гуллаб-шарнатган давлатга айлантиришди мумкин. Юртимиздаги иқтисодий, ижтимоий, маънавий, ҳуқуқий омилилар ва имкониятлар Ватанимизнинг жаҳон бозоридан муносиб ўрин эгаллаш имконини беради.

5-мавзу. Ҳуқуқий давлат барпо этиш ва унинг янги жаҳият қуришдаги аҳамияти

2 соат маъруза

РЕЖА

1. Ҳуқуқий давлат тушунчаси, уни барпо этиш йўллари.
2. Ўзбекистонда давлат ҳокимиятининг тузилиши ва унинг янги жаҳият қуришдаги роли.

1. Биринчи масалани ёритишда энг аввал ҳуқуқий давлат тушунчаси ва унинг асосий белгиларини аниқлаб оламиз. Конституцияда таъкидланганидек, "Ўзбекистон Республикасида Конституция ва қонунлар сўзсиз тан олинади". Ҳуқуқий давлатнинг қуроли ҳам, ҳимояси ҳам, сўзи ҳам қонундир. Қонунни бузишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Чунки қонун халқнинг хоҳиш иродасидир. Уни бузадиган, менсимайдиган одам халқнинг юзига оёқ қўядиган кишидир.⁴

¹ Ўзбекистон - мустақиллик одимлари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 21-бет.

² Ўзбекистон: мустақилликнинг 5 йили. Тошкент, "Шарқ" нашриёт-матбаа концерни, 1996, 21-бет.

³ Ўша жойда.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 11-бет.

⁵ Ўзбекистон Республикаси: мустақил давлатни бунёд бўлиши. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 66-бет.

Ўзбекистон Республикаси - ҳуқуқий давлат сифатида ҳар қандай синф, партия, гуруҳлар ҳукмронлигига йўл қўйилмайдиган, конституция доирасида сиёсий партияларга муҳолифлик эркинлигини таъминлайдиган, фуқаролар ҳуқуқини халқаро меъёрлар даражасида сақлайдиган, давлатнинг фуқаролар олдидagi масъулиятини фуқароларнинг давлат олдидagi масъулиятидан кам қўймайдиган сиёсий ташкилотдир. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунга мувофиқ иш кўрадилар. Конституциянинг бирорта қондаси Ўзбекистон Республикасининг ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказадиган тарзда талқин этилиши мумкин эмас. Шунингдек, бирорта қонун ёки меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат Конституция қондагидек келиши мумкин эмас.¹

Республикада иқтисодий ислохотларни амалга ошириш жараёнидаги бешта муҳим тамойилнинг моҳияти ҳам мамлакатимиздаги қонун устиворлигини таъминлаш, қонунга итоаткорликни шакллантиришдан иборатдир. Қонун ҳамма нарсадан устун туриши керак.² Бу тамойилни И.А.Каримов шундай ифодалайди: "Бутун янгиланиш ва тараққиёт жараёни қонунга асосланмоғи зарур. Иқтисодий ўзгаришлар саналган, амалий кучга эга бўлган қонунга таянгандагина бу ўзгаришлар сезиларли натижалар бериши, муқаррар бўлиши мумкин."

Ўзбекистонда ўтиш даврида қандай давлат шаклланади? Мамлакатимизда Суверен демократик республика барпо этилди. Бу йўлдаги мақсад аниқ - бозор иқтисодиёти тамойилига асосланган, эркин, очиқ, демократик давлат қуришдир.

Ҳар бир давлат - бетакрор юқтимой ҳодиса, муайян халқ тарихий, маънавий тараққиётининг натижасидир, унинг ўзига хос маданий ривожланишининг ҳосиласидир.

Ҳозир барпо этилаётган давлатимиз халқимиз ҳаётига ташқаридан зўравонлик йўли билан киритилган совет социалистик давлатнинг бутунлай акси, янги қурилаётган давлатдир. Эски совет давлатининг шакли ва моҳияти маҳаллий халқимизнинг ахлоқий, маънавий ҳамда руҳий қадриятларига тўғри келмайдиган, мос келмайдиган тизимга асосланган эди. Табиий савол тугилади: бундай давлат энг аввало кимга суянар эди?

Бундай тизим ўз халқининг тарихини, унинг руҳини ва урф-одатларини, ўз авлод-аждоқларини билмайдиган манқуртларга таянарди. Эски совет тузуми шиорларида ваъда қилинган гоёлар амалий иш-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 11-бет.

² Каримов И.А. Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг. Тошкент, Ўзбекистон, 1993, 5-бет.

³ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 11-бет.

лардан жуда узоқлигининг сабаби ҳам шунда эди. Шу туфайли ҳам ўша давлатнинг ижтимоий тизими билан халқ эҳтиёжлари ўртасида чуқур жарлик юзага келди. Яъни инсон, унинг моддий, маънавий, шу жумладан, миллий қадриятлари бундай тузумда орқа ўринда турарди. Шунинг учун ҳам бундай давлатнинг истикболи аввалбошданок йўқ эди. Собиқ иттифокнинг гоҳ у, гоҳ бу бурчагида рўй бераётган кескин иқтисодий, этник можаролар бунинг яққол далилидир.

Ўзбекистон Республикасини барпо этишда шундай тарихий имконият пайдо бўлдики, халқимиз босиб ўтган йўлни танқидий баҳолаб, миллий давлатчилигимизнинг негизини аниқлаб, буюк маданиятимиз ва қадимий меросимиз илдизларига қайтиб, ўтмишимиздаги бой анъаналарни янги жамият қуришга татбиқ этиш зарур бўлиб қолди.

Республика Президенти И.А.Каримов Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат барпо этишнинг йўллари, унинг босқичларини аниқлаб берди. Шулардан энг муҳимларига тўхталиб ўтамиз. Биринчидан, жамиятда сиёсий, миллатлараро, ижтимоий ва моддий тенгликни таъминловчи самарали тизимга асосланган қонунлар қабул қилиниши керак. Иккинчидан, барча бўғиндаги давлат идоралари фаолиятининг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қиладиган қонунлар тизимини барпо этиш лозим. Учинчидан, давлат хизматчиларининг мақоми тўғрисида қонун қабул қилиш зарур. Тўртинчидан, ҳуқуқ органлари қонуний негизини мустаҳкамлашнинг зарурлиги. Бешинчидан, яқин келажакда фуқароларнинг сиёсий жараёнларда, давлатни бошқаришда қатнашувини таъминлайдиган ҳуқуқий асосларни такомиллаштиришга алоҳида эътибор бериш. Олтинчидан, бозор муносабатлари шароитида давлатнинг иқтисодиётини бошқаришдаги роли кескин ўзгарди. Иқтисодни бошқаришнинг асосий усули давлат органларининг бошқарувчилик фаолияти эмас, аксинча, қонун бўлиб қолади.¹

Ҳуқуқий давлатни шакллантириш даврида жамиятни, кишилар муносабатларини бошқариш буйруқбозлик, зўравонлик, тўрачилик асосида эмас, балки қонун асосида, ҳуқуқий кафолатланган кўринишда амалга оширилиши шарт. Бу мақсадга эришиш учун жамият аъзолари сиёсий онгининг, маданиятининг даражаси, етуқлиги ривожланган бўлиши лозим. Бюрократизм, виждонсизлик, порахўрлик каби иллатларнинг юз беришига қонун асосида барҳам бериш талаб қилинади.

1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳуқуқий давлатни барпо этишда ҳал қилувчи ўрин эгаллайди. Ҳокимият тизимининг ҳуқуқий кафолати Конституцияда белгиланади. Конституцияни қабул қилишда объектив ва субъектив, йўқ ва ташқи омиллар биринчи ўринда туради. Улар энг аввало нималарда намоён бўлади? Улар инсон ҳуқуқларига ва давлат суверенитети тамо-

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий истикболининг асосий тамойиллари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 16-20 бетлар.

йилларига содиқликда, ҳозирги ва келажак олдадаги юксак масъулиятни англашликда, ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий тажрибасига таянишликда, демократия ва юқтимоний адолатга садоқатни намоён қилишликда, халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қондалари устунлигини тан олишликда, республика фуқароларининг келажакда муносиб ҳаёт кечирishiни таъминлашга интилишликда, инсонпарвар, демократик ҳуқуқли давлат бериши этишни кўзлаганликда, фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликини таъминлашни мақсад қилиб қўйганликда халқнинг мухтор вакиллари сиймосида Ўзбекистон Республикасининг ҳозирги Конституцияси қабул қилинди.

2. Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб ва Конституция доирасида ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидангина бошқарилади.¹ Ҳокимият конституцион тамойиллар асосида қонун чиқарувчи, ижро этувчи, суд тармоқларига бўлинган. Давлат ҳокимиятини ташкил этишда Олий Мажлис алоҳида ўрин тутати. У олий давлат вакиллик органи бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади² ва конституцион ислохот асосида ташкил топган. Олий Мажлис ҳудудий округлар бўйича кўппартиявийлик асосида беш йиллик муддатга сайланган 250 нафар депутатдан иборат.³

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида қонунчилик ташаббуси деган ҳуқуқ бор. Бундай ҳуқуққа Ўзбекистон Республикаси, шунингдек, ўз давлат ҳокимиятининг олий органи орқали Қорақалпоғистон Республикаси, Ўзбекистон республикасининг депутатлари, Вазирлар Маҳкамаси, Республика Конституциявий суди, Олий суди, Олий ҳўжалик суди, Бош прокурори эгадир.⁴

Давлат ҳокимияти тизимида ва демократик жамият куришда Президентнинг роли катта бўлиб, Конституцияга биноан у давлат ва ижро этувчи ҳокимиятнинг бошлиғидир. У айни пайтда Вазирлар Маҳкамасининг раиси ҳисобланади ва фуқаролар томонидан умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан беш йил муддатга сайланади.

Ўзбекистон республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 1995 йил 26 мартда ўтказилган умумхалқ овоз бериши натижаларига кўра, 99,6 % овоз билан Президентлик ваколоти 2000 йилга қадар узайтирилди. Халқ Президентга ҳокимиятни бошқариш ҳуқуқини бера-

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 10-бет.

² Ўша жойда, 23-бет.

³ Ўша бстда.

⁴ Ўша жойда, 26 бет.

ди. Лекин жамиятни бошқариш, Президентни сайлаш тартиблари Республика қонунлари билан белгиланади.¹

Вазирлар Маҳкамаси иқтисодиётнинг, ижтимоий ва маънавий соҳанинг самарали фаолиятига раҳбарликни, қонунлар, Олий Мажлиснинг бошқа қарорлари, Республика Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари ижросини таъминлайди.

Вазирлар Маҳкамаси амалдаги қонунга мувофиқ Республика ҳудудидаги барча органлар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар ва фармойишлар чиқаради.²

Маҳаллий давлат ҳокимияти ҳам давлатнинг муҳим таркибий қисмидир. Вилоятлар, туманлар ва шаҳарларда (туманга бўйсунадиган шаҳарлар, шунингдек, шаҳар таркибига кирувчи туманлардан ташқари) ҳокимлар бошчилик қиладиган халқ депутатлари кенгашлари ҳокимиятнинг вакиллик органи бўлиб, улар фуқаролар ва давлат манфаатларини кўзлаб, ваколатларига тааллуқли масалаларни ҳал қиладилар.

Ўзбекистон Республикасидаги шаҳарларда, қишлоқ ва овулларда, шунингдек, уларнинг таркибидаги маҳаллаларда ҳамда шаҳардаги маҳаллаларда фуқароларнинг йигинлари ўз-ўзини бошқариш органи бўлиб, улар икки ярим йил муддатга раисни (оқсоқолни) ва унинг маслаҳатчиларини сайлайди.³ Ўз-ўзини бошқариш органини сайлаш тартиби, фаолиятини ташкил этиш ҳамда ваколат доираси қонун билан белгиланади.⁴

Умуман олганда, Ўзбекистонда ҳокимлик бошқаруви тизими тикланган бўлиб, бу маҳаллий давлат органининг асосини ташкил қилади.

Суд ҳокимияти Республика Конституцияси томонидан кафолатланган. Суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритади.⁵

Ўзбекистон Республикасида қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларининг ўзаро муносабатлари ҳамда суд тизими қуйида келтирилган 2-жадвалда ифодаланган.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 29-бет.

² Ўша жойда, 30-34 бетлар.

³ Шу манба, 36 бет.

⁴ Ўша бетда.

⁵ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 36-бет.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ТИЗИМИ

Халқ ҳокимиятининг бирдан-бир манбаи бўлган ҳолда халқ манфаатларига хизмат қилиш давлатнинг асосий вазифаси ҳисобланади. Ҳокимият фуқароларнинг вакиллик органлари, Президент, суд орқали амалга оширилган экан, улар вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгадирлар. Ҳар бир сайловчи бир овозга эга. Ўз хоҳиш иродасини билдириш тенглиги ва эркинлиги қонун билан кафолатланади.¹

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 40-бет.

Республика ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар амалга оширади.¹

**6-мавзу. Ўзбекистон демократик, одил, фуқаролик
жамияти қуриш йўлида**

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Демократик ҳуқуқий давлат қуриш фуқаролик жамиятининг муҳим босқичи.

2. Ўзбекистонда одил, фуқаролик жамияти қуриш демократлаштиришнинг олий мақсади.

1. Суверен демократик республика ҳисобланувчи Ўзбекистон демократия ва иқтимоий адолатга содиқлигини намойиш қилиб, инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат қуришни кўзлаб Республика Конституциясини қабул қилди.² Бундай давлатни барпо этишнинг шартлари мавжуд. Уларни Ўзбекистон мисолида кўришимиз мумкин.

Биринчидан, Ўзбекистонда барпо этилган давлат энг аввало, умумжаҳон цивилизациясига, давлат қурилиши соҳасида бошқа халқлар кўлга қиритган юқобий тажрибаларга, иқтимоий қадриятларга асосланади.

Иккинчидан, ўтмишда яшаган буюк ватандошларимиз бутун дунё тафаккур хазинасига улкан ҳисса қўшиб келганлар. Узоқ асрлар мобайнида халқимизнинг юксак маънавият, адолатпарварлик, маърифатпарварлик каби азгу фазилатлари Шарқ фалсафаси ва Ислом дини билан уйғун равишда ривожланади. Ва ўз навбатида, бу фалсафий ахлоқий таълимотлар ҳам халқимиз даҳосидан баҳраманд бўлиб, бойиб борди. Шундай қилиб, буюк келажакка йўл олган Ўзбекистон ана шу фалсафага хос равишда Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Баҳовуддин Нақшбанд, Имом Бухорий, Имом ат-Термизий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Бобур Мирзо сингари мутафаккир боболаримизнинг доно фикрларига уйғун ҳолда шаклланиши лозим бўлди.

Ҳозирги даврда демократик жамиятнинг бутун дунё тан олган таъминоти мавжуд. Булар жумласига - инсоннинг ўз хоҳиш иродасини эркин билдириши ва амалга ошириши, озчиликнинг кўпчилиikka бўйсунishi, барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги, давлат ва жамиятнинг бошқарувида қонуннинг устунилиги, давлатнинг асосий органларини сай-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 40-бет.

² Шу асар, 1,8,9 - бетлар.

лаб қўйилиши, уларнинг сайловчилар олдида ҳисобот бериши, тайинлаб қўйиладиган давлат органларининг сайловчи ташкилотлар олдидаги жавобгарлиги ва бошқалар кирази. Бу тамойиллар деярли барча ривожланган мамлакатларнинг Конституцияларида ўз ифодасини топган.

Шу ўринда муҳим савол туғилади: Ўзбекистонда бу тамойилларга қандай амал қилиш мумкин? Ҳуқуқий давлат, чин маънодаги эркин фуқаролар жамияти қурмоқ учун шуларнинг ўзигина кифоями? Йўқ, албатта. Маълумки, демократик жараёнлар ўз объектив қонунлари асосида ривожланади. Демократик давлат қуришда уларни ўрганиб бориш, уларга амал қилиш талаб қилинади. Шуни ҳам назарда тутиш керакки, Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари мавжуд. Яъни Шарқда демократик жараёнлар узвий равишда, аста-секин таркиб топади. Бу соҳада инқилобий ўзгаришлар қилишга уринишлар гоят нохуш, ҳатто фожеаларга олиб келади. Инқилобни Ғарб олимлари ҳам, ўз вақтида, "Ижтимоий тараққиётнинг ибтидоий ва ёввойи шакли" деб баҳолаганлар. Табиий равишда бундай демократияга зид йўл Ўзбекистонга бутунлай тўғри келмайди.

Учинчидан, демократик жараёнлар халқимиз миллий маданиятининг ўзига хос жиҳатларини, унинг табиатини ўзида мужассам этмоғи керак. Шуниси аёнки, Ғарб намунаси кўп ҳолларда индивидуализм фалсафасига таянади ва оммани ҳаддан ташқари сиёсийлаштиришга олиб келади. Шарқдаги демократик қадриятлар ва ўзгаришларнинг ривожланиш тажрибаси ўзига хос хусусиятлар, ўзига хос аъаналарга эга. Демократия тушунчаси бизда ҳамжиҳатлик гоёси, жамоатчилик фикрининг устиворлиги заминиди шаклланади. Ўзбекистонда демократик жараёнлар халқимизнинг қонунни ҳурмат қилиши, қонунга итоат этиш каби фазилатларга мос равишда ривожланиши зарур. Ахлоқий, маънавий қадриятлар сиёсий муносабатларда ҳам устунлик касб этиши керак.

Шу ўринда буюк мутафаккир Аҳмад Яссавийнинг - маънавий камолотга интилиб яшаш лозим, кўнглида эътиқоди йўқ одам эса инсон номига номуносибдир, деган доно иборасини эслаш муҳимдир. Буларнинг барчаси Ўзбекистонда жамиятни бошқариш тизимини белгилаш пайтида алоҳида ҳисобга олиниб борилди. Бунини маҳаллалар иши мисолида яққол кўриш мумкин.¹

Шуниси аниқки, узоқ асрлар мобайнида маҳаллаларда жуда кўплаб ҳаётий муаммолар ўз ечимини топиб келди. Тўй-маъракалар ҳам, ҳайиту ҳашарлар ҳам маҳалла аҳли иштирокисиз ўтмайди. Сиёсий, иқтисодий ва бошқа масалаларга доир жамоатчилик фикри ҳам шу маҳаллаларда шаклланади. Бу жуда ибратли бўлиб, халқимизнинг турмуш тарзи, отабоболаримиздан бизга мерос бўлиб келаётган тафаккур тарзидир. Ай-

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 12-бет.

ни пайтда ҳаётнинг ўзи маҳаллаларни ривожлантиришни, уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашни талаб қилмоқда. Кўп қиррали ислохотлар амалга ошириладиган пайтда улар жамият учун ишончли таянч ва таъсирчан куч бўлиб қолмоқда.

Ижтимоий адолатнинг негизи Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ўз ифодасини топган. Адолатлилик биринчи галда кишиларнинг тенг ҳуқуқлиликлари билан узвий боғлиқдир. Конституцияда алоҳида қайд этилганидек, "Республикада барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий маъқайдан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. Имтиёзлар фақат қонун билан белгиланган қўйилади ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт".¹

Мамлакатимиз олдида турган улкан вазифа шунчаки давлат қуриш бўлмай, балки демократик, одил жамият қуришдир. Адолат ва ҳақиқат тушунчалари бир-бирларига жуда яқин бўлиб, бир-бирларини тўлдириб туради. Адолат ва ҳақиқатга интилиш эса халқимиз табиатининг муҳим вазифаларидан биридир. Ўтмишда олий адолат гоёси мансабдор шахсларга қўйиладиган талаб ва баҳонинг асоси бўлган. У давлатчилик негизларини белгиланган исломий қоидалар ва шариат мезонларининг пойдеворини ташкил этган. "Биз тарихимиздаги ана шу жиҳатларни ҳисобга олмасак, - деб уқтиради И.А.Каримов, - қудратли, эркин, демократик давлат қура олмаймиз".²

"Адолат ва ҳақиқат гоёси ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларини қамраб олмоғи даркор. Адолат ва ҳақиқат гоёси қонунчилик фаолияти-мизнинг замини, бош йўналиши бўлмоғи шарт".³ Республикамиз ҳаётининг барча жабҳалари ана шу асосга таяниши зарур.

Жамиятимизда ижтимоий мулккий жараёнларнинг объектив ўзгаришлари содир бўлаётган шароитда адолат гоёсини ихчам хулоса билан шундай баҳолаш мумкин: давлат жамиятнинг кескин табақаланишига, ошиб-тошиб кетган бойлару камбағал қашшоқларга бўлиниб кетишига йўл қўймаслиги керак.⁴ Асосий вазифа - одамлар ўз қобилият ва эҳтиёжларини тўла намоён қилишлари ва амалга оширишлари учун зарур бўлган дастлабки тенг имкониятларни, шу жараёнда юзага келадиган ҳуқуқий механизмни яратиб берилишидир. Ана шундан кейингина инсоннинг жамиятдаги ўрни унинг салоҳиятига, уддабуронлигига боғлиқ.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 12-бет.

² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 13-бет.

³ Ўша жойда, 13-бет.

⁴ Ўша жойда, 14-бет.

Ўрта аср шарқида жамият ва давлат муаммолари ҳақида фикр юритган мутафаккирлардан биринчиси Фаробий ҳисобланади. Унинг "Фуқаролик сиёсати", "Бахт-саодатга эришиш ҳақида", "Бахтга эришиш йўлини кўрсатиш" деган асарларида иқтимоий ҳаёт фанининг предмети ва вазифаларининг таърифи, иқтимоий уюшмаларнинг пайдо бўлиши, таркиби ва кўринишлари, кишилиқ жамиятининг шакллари берилган. Олим шаҳар, давлат, давлат бирлашмаларининг хусусиятлари ва ҳаёти тўғрисидаги тушунчаларни асослаган, давлатнинг вазифалари ва уни бошқариш шакллари тўғрисида тасаввур берган, давлат бирлашмаларининг вазифалари ва пировард мақсадини аниқлаган, умумий бирлашишнинг йўллари ва усулларини кўрсатган. Фаробийнинг иқтимоий-сиёсий таълимоти Абу Райҳон Муҳаммад ибн Аҳмад Беруний ва Абу Али ибн Синонинг асарларида ҳамда улуг ўзбек мутафаккири ва шоири А.Навоий асарларида ўз ривожини топган.

XX асрнинг бошларига келганда Туркистонда миллий давлатчиликни тиклаш йўлида озодлик ҳаракати кучайиб кетди. Бу даврнинг энг таъсирчан кучлари сифатида жадидлар шаклланди. Улар жамиятнинг ўрта ва энг қуйи қатламлари манфаатларини ҳимоя қилишга тамал тошини қўйдилар.¹

2. Ҳозир Республикада содир бўлаётган давлат, жамият, ҳуқуқ жараёнлари ҳам янгича тафаккурни тақозо этмоқда. Айниқса фуқаролар жамияти қуриш масалалари долзарб аҳамият касб этиб бормоқда. Фуқаролик жамияти сари борар эканмиз адолат тамойилларига амал қилишга юз тутган Ўзбекистондаги халқ ҳокимияти ҳисобланувчи "Давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб иқтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширилди".²

Ўзбекистон Республикасининг олий мақсадига тўхталиб, И.А.Каримов шундай дейди: "Биз фуқаролик жамияти қуришга интилоқдамиз".³ Бу жараён маълум тарихий даврга мўлжалланган бўлиб, Республика Конституцияси билан кафолатланган. Фуқаролар билан давлат ўзаро ҳуқуқлар ва бурчлар орқали узвий боғланган. Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари дахлсиздир.

Фуқаролик жамияти қуришнинг маъноси шуки, давлатчилик ривожланиб борган сари бошқарувнинг турли хил вазифалари бевосита

¹ Философия лугати. Тошкент, Ўзбекистон, 1976, 553-бет; Каримов О.А., Гафаров З.М. Основы государства и права. Тошкент, Ўқитувчи, 1995, 9-15 бетлар.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 11-бет.

³ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 14-бет.

⁴ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси... 13-бет.

халққа топширилади, яъни ўз-ўзини бошқариш органлари янада ривожлантирилади. Лекин ўтиш даврида, эски, қотиб қолган тизим билан янги тизим ўртасидаги кураш кескин тус олади, иқтимоий-иқтисодий ислохотларни муваффақиятли амалга ошириш учун кучли юкрочи ҳокимият ҳамда жамият тубдан янгиланаётган. Бир пайтда, малакали, ҳар томонлама тажрибага эга бўлган, ўзгаришларни ҳаётга татбиқ этишга қодир кучли бошқарув аппарати, давлат органлари керак бўлади.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида республика ва маҳаллий давлат ҳокимияти ҳамда унинг бошқарув идоралари мисолида ана шундай тизим шакллантирилди. Янги жамият куриш жараёнида ўтмишда синалган анъанавий бошқарув идоралари - ҳокимликлар қайта тикланди. Уларнинг фаолияти ва ислохотларни қўллаб-қувватловчи иқтимоий кучларнинг мавжудлиги туфайли, мамлакатимизда сиёсий ва иқтисодий барқарорлик таъминланди. Демократиянинг қисман чекланиши, давлат органлари фаолиятининг кенгайтирилиши вақтинча, зарурий тадбирдир. Бироқ ҳақиқий миллий раванга фақат давлат ҳокимияти вазифалари қатъий ва мукамал белгилаб ва чеклаб қўйилган фуқаролик жамияти шароитидагина эришиш мумкин. Бундай жамиятда давлатнинг бош вазифаси тараққиёт стратегиясини аниқ белгилаш ва уни ҳаётга татбиқ этиш учун қаттиқ назорат олиб боришдан иборат.

Фуқаролик жамиятида давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари умуммиллий манфаатларга дахлдор бўлган энг муҳим вазифаларни амалга оширади. Булар жумласига мудофаа, давлат хавфсизлиги, ташқи сиёсат, пул-молия ва солиқ тизимини шакллантириш, қонунчиликни ривожлантириш кабилар киради.

Жамият тараққий этиб боргани сари фуқаро билан давлат ўртасидаги муносабат янгиланади, сиёсий бошқарув тизими камайиб, фуқароларнинг давлатчилик фаолияти, ўзини-ўзи бошқаришнинг аҳамияти ортади. Давлат ҳокимияти вазифаларини қатъий ва мукамал белгилаб қўйиш асосида фуқаролик жамияти ривожланади. Бошқарувнинг маҳалла поғонасида жамоатчиликнинг фикри ва фаолияти ортади. Ҳақиқий демократик, адолат ҳукмронлик қиладиган жамият бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган, бир-бирини ҳаракатга келтириб турувчи қисмлардан: давлат ҳокимияти органлари ва фуқароларнинг сиёсий партиялар ҳамда жамоатчилик бирлашмаларидан тузилган бошқарувдан иборат бўлади. Шулардан давлатга тааллуқли бўлмаган булакни фуқаролар жамияти деб аташ мумкин. Демократия ва бозор ислохотларининг чуқурлашиб бориши билан фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқаруви, фуқаролар жамияти улкан аҳамият касб эта боради. Агар давлат фуқаролик жамияти манфаатларидан узоқлашса, унда инқирозга юз тутади, ўзининг табиий-тарихий, иқтимоий аҳамиятини йўқотади.

Давлат ҳокимиятидаги демократия даражаси ва фуқаролик жамиятининг етуқлиги жамоатчилик асосида вужудга келган сиёсий ва юкти-

мой ташкилотларнинг ривожланганлиги ҳамда таъсирчанлик даражаси билан белгиланади. Ўзбекистон Республикасида иқтимоий ҳаёт, сиёсий, иқтимоий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қандай мафкура давлат мафкураси сифатида ўрганилиши мумкин эмас.

Фуқаролик жамиятини барпо этишда касаба уюшмалари, фахрийлар, хотин-қизлар, ёшлар ташкилотлари, кўпсонли иқтимоий жамғармалар улкан аҳамиятга эга.

Давлат ва жамоатчилик, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг уйғун фаолият кўрсатишларида маҳаллаларнинг ўрни алоҳидадир. Ҳозирги кунда иқтимоий муассаса, ўз-ўзини бошқариш органи бўлган маҳаллаларга катта ҳуқуқ ва ваколатлар берилган, уларга ҳокимиятни бошқариш органларининг маълум вазифалари топширилган. Масалан, 1995 йил маҳалла кўмиталарининг қарорлари билан 500 мингдан зиёд кам таъминланган ва кўп болали оилалар 6 млрд. сўмлик моддий ёрдам олдилар. Давлатнинг бу бюджет маблағи маҳаллалар ихтиёрига берилди.¹

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви билан фуқаролар ўз-ўзини бошқариш органларининг ўзаро боғланиш нисбатини қуйидаги кўринишда акс эттириш мумкин:

ИҚТИМОИЙ - СИЁСИЙ ТИЗИМ

3-жадвал

¹ Ўзбекистан 5 лет по пути демократических и рыночных реформ. Часть I. Ташкент, Учебная типография Ташполитехтехникума, 77-бет.

Умуман олганда демократик, одил, фуқаролик жамияти қуриш муҳим тамойил асосида босқичма-босқич амалга оширилади. Улар ўзаро боғланишда бўлиб, бир-бирларини тўлдирувчи жараёндир. Фуқаролик жамияти демократик тизимнинг ривожланиши натижасида ҳокимият ижтимоий ўз-ўзини бошқариш даражасига кўтарилади. Бу мураккаб ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий жараёни қуйидагича боғланишда тасаввур этиш мумкин.

Мустақилликнинг ўтган йиллари давомида Ўзбекистонда давлат тушунмаси, унинг маъно-моҳияти тубдан ўзгарди. Қисқа вақт ичида эски давлат ҳокимият тизими барҳам топди. Миллий давлатчиликнинг ҳуқуқий асослари яратилди. Ҳуқуқий, демократик, фуқаролар жамияти қуришга бел боғлаган Ўзбекистон Республикаси миллий анъаналарни, маънавиятни, жаҳон цивилизацияси ютуқларини ҳисобга олган ҳолда ҳақиқий демократик қадриятларни вужудга келтириш ва миллий равнақ сари илгарилаб бормоқда.¹

7-мавзу: Сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмаларининг вужудга келиши ва фаолияти. Кўппартиявийлик тизимининг шаклланиши

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Сиёсий партиялар ва жамоат ташкилотлари ижтимоий-сиёсий таъриқийётнинг омиллари сифатида.
2. Кўппартиявийлик жамиятни демократлаштиришнинг муҳим шартидир.
3. Ўзбекистонда демократик ислохотларни чуқурлаштиришда жамоат бирлашмаларининг тутган ўрни ва аҳамияти.

1. Жамиятда кенг демократик ислохотларни, айниқса унинг муҳим таркибий қисми бўлган сиёсий ислохотларнинг амалга оширилиши ва янада чуқурлашиб боришида сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмаларининг кўп қиррали фаолиятлари гоёта муҳимдир. Шунинг учун ҳам мус-

¹ Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари //Халқ сўзи, 1996, 30 август.

тақиллигимизнинг илк кунлариданоқ, уларнинг фаолиятларига алоҳида эътибор берилди.

Сиёсий партиялар жамиятда муайян ижтимоий гуруҳларнинг манфаатини, эҳтиёж ва истакларини ифода этувчи фуқаролар билан давлатни боғлаб турувчи муҳим бир бўгин ҳисобланади. Немис социологи, тарихчи, ҳуқушунос Марк Вебер (1864-1920) сиёсий партиялар тушунчасини қуйдагича ифодалайди: "Партиялар ўз аъзоларининг ихтиёрийлигига асосланган, ўз олдига аъзоларининг моддий фойда ёки шахсий имтиёзлар олиш учун маънавий ва моддий шароитлар яратиш мақсадида сиёсий ҳокимиятни эгаллашга йўналтирилган жамоат ташкилотларидир". Ўзбекистон Республикасининг "Сиёсий партиялар тўғрисида"ги қонуни лойҳасида эса янада мукамалроқ талқинда берилган: "Сиёсий партия - қарашлари, қизиқишлари ва мақсадлари муштараклиги асосида тузилган, жамиятни муайян қисмининг давлат ҳокимиятини шакллантиришдан иборат сиёсий иродасини рўёбга чиқаришга интилувчи ҳамда вакиллари орқали давлат ва жамият ишларини идора этишда қатнашувчи Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг кўнгилли бирлашмасидир". Лекин шуни айтиш керакки, сиёсий партия халқдан ёки давлат ҳокимиятидан устун турадиган, кучли ташкилот бўлиши мумкин эмас. Улар давлат билан халқ ўртасидаги воситачи бўлиб, халқнинг сиёсий маданиятини юксалишига хизмат қилади, ўз фаолиятлари билан ҳокимият ташкилотларига сайловлар пайтида кўрсатилаётган номзодларнинг истеъдодли, адолатпаравар, халқ ўртасида обрў топган кишилардан иборат бўлишига ёрдам беради. Алоҳида таъкидлаш лозимки, демократик жараёнларнинг ривожланиши сиёсий партияларнинг сони билан эмас, балки уларнинг фаолиятлари мазмуни, моҳияти, мақсадлари билан белгиланади.

2. Мустақил Ўзбекистонда тарихан қисқа давр мобайнида кўппартиявийлик тизими шаклланди ва давлатнинг барқарор ривожланиши учун улкан имконият туғдирди, ўзларининг демократик мазмун ва таъминловчи дастурлари билан чиқиб, муҳолифлар сифатида жамият тараққиётига ҳисса қўшмоқдалар. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 60-моддасига биноан сиёсий партиялар турли табақа ва гуруҳларнинг сиёсий иродасини ифодалайдилар ва ўзларининг демократик йўл билан сайлаб қўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда иштирок этадилар.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи чақириқ еттинчи сессиясида қабул қилинган "Сиёсий партиялар тўғрисида" қонун лойиҳасида алоҳида қайд қилинганидек, ички ишлар органлари, прокурор ва прокуратура терговчилари, судьялар, ички ишлар органлари ва миллий хавфсизлик хизмати ходимлари, ҳарбий хизматчилар сиёсий партияларга аъзо бўла олмайдилар. Конституциянинг 77-моддасига биноан мамлакатимизда олий давлат вакиллик органи, қонун чиқарувчи ҳокимият бўлган Олий Мажлисга сайловлар ҳам кўппартиявийлик асо-

сида амалга оширилади. Ушбу ҳолат жамият ва давлат бошқарувида ҳақиқий демократияни таъминлайди.

Демократик жамият куриш жараёнида сиёсий ҳокимиятини қўлга киритиш сиёсий партияларнинг пировард мақсади бўлмаслиги лозим, улар депутатларининг сайлов олди дастурлари ва қай даражада бажаришини назорат қилишлари керак. Сиёсий ҳокимиятнинг барқарорлиги, қудрати у таянган сиёсий партиянинг демократик кучи билан белгиланади. Ўз навбатида, сиёсий партияларнинг кучи, қудрати партия аъзолари томонидан муҳим ижтимоий-сиёсий, маънавий, иқтисодий муаммоларининг қай даражада чуқур англашларига ҳамда уларни тез ва соз ҳал этишлари, мафкураларининг соғломлиги, шунингдек, уларнинг фаолиятларини халқ оммаси томонидан кенг қўллаб-қувватланиши билан белгиланилади. Мафкуранинг соғломлиги эса унинг омма манфаатларини қамчаллик чуқур ифода этганлиги, илм-фан ютуқларига нечоғлик таянганлиги билан боғлиқ.

Ўзбекистон Республикасида ҳозирги кунда тўртта парламент туркумидаги сиёсий партия ва битта халқ ҳаракати мавжуддир. Уларнинг шаклланиш тадрижи ва нуфузини қуйдагича кўрсатиш мумкин:

Ўзбекистон Халқ Демократик Партияси (ХДП).

Ватан тараққиёти партияси.

"Адолат" социал-демократик партияси.

Ўзбекистон миллий тикланиш демократик партияси.

"Бирлик" халқ ҳаракати.

Ушбу сиёсий партиялар мамлакатимизда содир бўлаётган муайян тарихий шароитдаги ижтимоий, сиёсий, иқтисодий жараёнларнинг маҳсулидир. Мустақиллигимизни таъминлаш ва мустаҳкамлаш, муносиб келажак учун кураш олиб бориш, юртимизни жаҳоннинг энг илгор мамлакатлари қаторига олиб чиқиш ушбу партияларнинг асосий вазифалари ҳисобланади.

Бизда ҳукмрон партия, муҳолифатдаги партия ҳозирча йўқ. Буни назарга олиб, Президент И.А.Каримов Олий Мажлисининг VI-сессиясида сиёсий муҳолифат тамойилари ва хусусиятларини асослаб берди. Сиёсий муҳолифат, парламент муҳолифати бўлсагина демократик жараёнлар жўшқин кечади.

Мамлакатимизда энг катта сиёсий партия 1991 йил ноябр ойида ташкил топган, қарийб 400 мингга яқин фуқароларни бирлаштирувчи, Олий Мажлисда энг йирик фракцияга эга бўлган Халқ Демократик Партиясидир. Шу билан бирга, 1994 йил декабрда бўлган сайлов натижаларига кўра, Олий Мажлисга депутатлик мандатларининг 28 фоизини, туман ва шаҳар Кенгашларидаги ўринларнинг 48 фоизидан энедроғини,

¹ Жалолов.А. Мустақиллик масъулияти. Тошкент, Ўзбекистон, 1996, 14-16 бетлар.

Қорақалпоғистон Республикаси Жуқориги кенгеси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашларидаги ўринларнинг қарийб 40 фоизини шу партия олди.¹ ХДП аъзоларининг 94 фоизи Олий ва ўрта махсус маълумотларга эга. Улар орасида 300 га яқин фан доктори ва салкам 1400 фан номзодлари бор.²

Халқ Деморатик Партиясининг Олий мақсади, унинг дастурида баён қилинганидек, меҳнат аҳли ва ҳар бир оиланинг миллати, дини, эътиқоди, ижтимоий аҳволи ва келиб чиқишидан қатъи назар, уларнинг моддий ва маънавий баркамол ҳаёт кечиришлари учун тенг имконият яратиш, кишиларнинг конституциявий ҳуқуқлари ва фуқаролик эркинликларини кафолатлаш, шон-шухрати ва қадр-қиммати, сиёсий ва иқтисодий эркинлик, демократия, тенглик ва ижтимоий адолат масаласига алоҳида эътибор беришдир.

Ватан тараққиёти партияси 1992 йилда ташкил топган бўлиб, ўзининг 35 000 дан зиёдроқ аъзоларига эга.

Ватан тараққиёти сиёсий партияси ҳам муайян тарихий шароитнинг маҳсули сифатида, жамият тараққиёти йўлидаги объектив эҳтиёжларнинг таъсири натижасида шаклланди.

“Ватан тараққиёти” Ўзбекистон ХДП дан фарқли ўлароқ, ўрта йўлни тутувчи сиёсий партия ҳисобланади. Партиянинг асосий мақсади Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш, уни ҳар томонлама ривожлантириш учун ўз атрофига жамиятнинг илғор кучларини тўплашдан иборатдир. Унинг асосий вазифаси, бош мақсади Ўзбекистонни иқтисодий ривожлантиришдир. Бунинг учун у иқтисодиётни ислоҳ қилиш зарур деб билади. Партиянинг дастурига биноан, демократик жамият икки йўл билан вужудга келади: биринчидан, маърифат орқали халқ онгидан, сиёсий эркинликлардан тўғри фойдалана олиш даражасига кўтарилиш; иккинчидан, шошилмасдан, барқарорликни сақлаган ҳолда босқичма-босқич ислоҳ қилиш орқали бозор иқтисодиётига ўтиш.

Дастлабки пайтларда бу партия илғор зиёлиларни, тадбиркорларни, фермерларни Президент И.А.Каримов олиб бораётган йўл, сиёсат атрофида жипслаштиришга катта эътибор берди, шу билан бирга, ерни товарга айлантиришга либерализм ва радикализмга ўтиш даврида ҳокимият учун курашга қарши чиқди.³

“Ватан тараққиёти” партияси ўтиш шароитида ўз олдида муҳим назарий ва амалий вазифани қўйган. Булар, биринчидан, республикамызда шарқона усулда шаклланаётган кўппартиявийлик тизимининг назарий

¹ Жалолов А. Мустақиллик масъуляти, Тошкент, Ўзбекистон, 1996, 47-бет.

² Ўша жойда, 49-бет.

³ Шарқона босиқлик сари (тўплам). Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 3-15 бетлар.

методологик асосини ишлаб чиқиш, уларнинг афзал томонларини кўрсата олиш, ижобий ва салбий жиҳатларини илмий таҳлил қилиш бўлса, иккинчидан, аҳолининг кўппартиявийлик шароитига мослашувига кўмаклашишдир. Улар давра суҳбатлари, оммавий ахборот воситалари, клублардан кенг фойдаланиш орқали амалга оширилади.¹

Адолат социал демократик партияси 1995 йил 18 февралда ташкил этилган. У ҳам парламент туридаги сиёсий партия бўлиб, республика мустақиллигини мустаҳкамлаш, Ватанга садоқат билан сидқидилдан хизмат қилиш каби мақсадларни кўзлайди.² Мустақиллик Ўзбекистон Республикаси ҳудудида яшаётган миллат ва элатларнинг туб, ҳаётий ва умумий манфаатларига мос келадиган ҳуқуқий, демократик давлатни барпо этиш, жамиятда иқтисодий адолатни янада мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчларини ҳимоя қилиш, тушунтириш, ҳамда юксак маънавият ва маърифатни қарор топтиришга кўмаклашиш унинг асосий мақсадидир. Бу партия ўзининг матбуот органи саҳифаларида ҳуқуқни ҳимоя қилиш ташкилотларининг фаолиятларига алоҳида эътибор бермоқда. Адолат социал демократик партияси ҳам Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисида ўзининг депутатлар гуруҳи парламент фракциясига эга. Унинг 18 февралда бўлиб ўтган таъсис курултойида Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятларидан сайланган 185 нафар вакили қатнашди.

1995 йилнинг май ойида ташкил топган Ўзбекистон миллий тикланиш партияси ҳам парламент туридаги сиёсий партиядир. Унинг бош мақсади мамлакатнинг сиёсий, иқтисодий, айниқса маърифий-маданий равнақига эришиш йўлида хизмат этиш ҳисобланади. Партиянинг номи кўрсатиб турганидек, миллатнинг қад ростлаши, миллий онгнинг уйғониши йўлида фаолият олиб боради. Шунингдек, бу партия байналмилал тарбияга алоҳида эътибор беради, умуминсоний қадриятлар асосида "Туркистон-умумий уйимиз" шiori билан боғлиқ тарғибот ишларини олиб боради. Миллий тикланиш партияси мамлакатимизда ҳуқуқий давлат, демократик жамият қуришни, айти замонда, халқнинг илмий-техникавий салоҳиятини юксалтиришни ўзининг бош вазифаси деб билади.

Мамлакатни сиёсий ва иқтисодий ривожлантиришнинг муқобил (амалий) турларини ишлаб чиқиш ва ҳимоя қилишда мавжуд сиёсий партиялар кўрсатмалари ҳозирги босқичнинг энг муҳим вазифаларидандир.³

¹ Шарқона босиқлик сари (тўплам). Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 9-бет.

² "Адолат" газетаси, 1996 йил, 17 феврал.

³ Каримов И. А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. Олий Мажлисининг VI-сессиясида сўзлаган нутқ // Тошкент ҳақиқати, 1996 йил, 31 август.

“Халқ бирлиги ҳаракати” (Бирлик) 1995 йилнинг бошларида кенг ижтимоий-оммавий ҳаракат сифатида дунёга келди. Сиёсий партиялар каби у ҳам ҳокимиятга даъво қилмайди. “Ўзбекистон гуллаб яшнаши учун!” шиори остида фаолият кўрсатаётган ушбу ҳаракат кенг халқ оммаси фаолиятини уюштиришга ҳаракат қилади ҳамда мамлакатимизда етук мутахассислар, олимлар етиштиришга, ўрта махсус ва олий таълимни ривожлантиришга, ижтимоий-сиёсий барқарорликни, миллатлар орасидаги бирликни, ҳамкорликни таъминлашга алоҳида эътибор беради.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда 200 га яқин жамоатчилик бирлашмалари рўйхатдан ўтган. Булар давлат ва жамият бошқарув масалаларини ҳал этишга тобора фаол иштирок этаётган касаба, ёшлар аёллар, фахрийлар уюшмалари, шунингдек, жамоатчилик жамғармалари ва ташкилотларидир. Шунинг учун Президентимиз Олий Мажлиснинг VI-сессиясидаги ўз нутқида Жамоатчилик ташкилотлари фаолиятини ривожлантириш демократик ҳаракатларнинг янада чуқурлашишида муҳим йўналишлардан бири деб кўрсатди. И.А.Каримов айтганидек, фуқароларнинг ташаббусларини шакллантириш, одамларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш, турмушнинг кўпгина долзарб муаммоларини ҳал қилишда уларнинг аҳамияти каттадир. “Шуни яхши билиб олишимиз керакки, - деб қайд қилади И.А. Каримов,- жамиятимиз тузилмаларида мувозанатни сақлайдиган кучли оммавий, жамоат бирлашмалари бўлмас экан, давлат ҳокимиятининг барча бўғинларида ўзбошимчалик, авторитар тафаккур ва бошқарув аппаратининг коррупцияси сингари иллатлар пайдо бўлмаслигига жиддий кафолат ҳам бўлмайди”.¹

8-мавзу. Ижтимоий-сиёсий барқарорлик, миллий тотувликнинг таъминланиши янги жамият қуришнинг муҳим омилидир

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Ижтимоий-сиёсий барқарорлик демократик жамият қуришнинг муҳим шартидир.
2. Иқтисодий ислохотларнинг I-босқичида ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг таъминланиши - кейинги босқичнинг муваффақиятлари гавори.

1. Янги демократик жамият қуриш жараёнида тинчлик ва хотиржамликнинг ҳукмрон бўлиши, фуқароларнинг қонун олдида тенглигини таъминлаганлиги, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий жабҳасида қонун устиворлиги, жамият ва давлатни бошқаришдаги изчиллик ижтимоий-сиёсий

¹ Каримов И.А. Кўрсатилган нутқ //Халқ сўзи, 1996, 31 август.

Барқарорлик тушунчаси орқали ифода этилади. Бундай барқарорликнинг муҳим белгиларидан яна бири - миллатлараро тотувликдир. Демак, ижтимоий-сиёсий барқарорлик - ҳар бир фуқаро кундалик фаолияти-нинг бир маромда бориши, турли ижтимоий гуруҳлар, миллатлар орасида тўқнашувларнинг йўқлиги, давлат, ҳокимият ҳаётида тангликларнинг бўлмаслигидир. Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек, кенг халқ оммасининг митингбозлик, дабдабазликка берилмасдан тинч, қадамба-қадам яратувчилик фаолияти билан бандлиги, ишчи - дастгоҳ ёнида, деҳқон - далада, врач - шифохонада, муаллим - синфхонада, хуллас, ҳар ким ўз жойида меҳнат қилиши - бу ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг моҳияти, мазмуни, ифодаси ва намоён бўлишидир.¹ Ижтимоий-сиёсий барқарорлик ҳам ички, ҳам ташқи омиллар, яъни сиёсат билан белгиланади. Халқнинг кундалик моддий ва маънавий эҳтиёжларни тўла қондириш билан боғлиқ сиёсат ички омилнинг моҳиятини ташкил қилади. Барча мамлакатлар билан тенг ҳуқуқлилик, ўзаро ҳамкорлик, ҳамжihatлик, айни замонда мамлакат манфаъати устиворлигини таъминлаш ташқи омилнинг асосини ташкил қилади.

Ижтимоий-сиёсий барқарорлик ҳукмрон бўлган жамиятда барча муаммолар тинч йўл билан - куч ишлатмасдан, музокаралар, маълум даражада ён беришлар орқали ҳал қилинади. Бу миллатлараро ва мамлакатлараро муносабатларга ҳам тааллуқлидир.

Мамлакатимизда хусусий мулк, мулкдорлар гуруҳи шаклланаётган бир пайтда бу масала катта аҳамиятга эга. Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек, "Хусусий мулкни қонун ҳимоя қилмаса, фермерларнинг уйларига ўт қўйиш бошланади. Мамлакат доимий миллатлараро ва ижтимоий можаролар майдониغا айланиб кетади...тарихнинг муайян давларида, ҳақиқий давлатчилик қарор топаётган пайтда, айниқса бир тизимдан иккинчи тизимга ўтиш даврида...кучли ижроия ҳокимияти зарур. Қон тўкилишига ва қарама-қаршиликка йўл қўймаслик, минтақада миллатлараро ва фуқаролар тотувлигини, тинчлиги ва барқарорлигини сақлаш учун шундай бўлиши зарур... Таъбир жоиз бўлса, демократия сари ҳаракат қилиш учун ҳам шундай бўлиши зарур".² Умуман ижтимоий тотувлик ва аҳиллик - бу ижтимоий-сиёсий барқарорлик демакдир.

Республика Президенти Ислам Каримов Биринчи қақриқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ҲI-сессиясида сўзлаган нутқларида алоҳида таъкидлаганидек, Ўзбекистон Республикасининг беш йилида қўлга киритган энг муҳим ютуқларидан бири мамлакатимизда

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон келажаги буюк давлат. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 5-бет.

² Каримов И.А. Янги уйни қурмай туриб, эскисини бузманг. Тошкент, Ўзбекистон, 1993, 6-12 бетлар.

ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг, миллатлараро тотувликнинг таъминланиши, жамиятнинг кўпмиллатлилиги асосида шаклланиши бўлди.¹

Ўзбекистонда жамиятни бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга қараб ривожланиши билан боғлиқ бўлган кенг демократик ислохотларнинг амалга оширилиши, уларнинг самарадорлиги, назарий ва амалий жиҳатдан ижтимоий-сиёсий барқарорликни талаб этади ва унга асосланади. Шунинг учун ҳам бундай барқарорликни демократик ислохотларнинг мустақкам пойдевори дейиш мумкин. Бугун халқимизга тинчлик ва озоишталлик керак.² Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни қарор топтириш сиёсий ва конституциявий тизимга, яъни демократик, адолатли жамиятга эришиш калитидир.³

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг энг муҳим омилларидан яна бири - миллатлараро тотувлик билан бирга, кишиларни кучли ижтимоий ҳимоя қилишдир. Ривожланган хорижий мамлакатларнинг тажрибаси шуни кўрсатадики, кишиларни ижтимоий ҳимоялаш ва уни кафолатлашнинг кучли, таъсирчан механизми бўлгандагина бозор иқтисодиётига собит қадамлик билан ўтишни таъминлаш, таркибий қайта қуришни амалга ошириш, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаган ҳолда ишлаб чиқаришни тубдан ислох қилиш мумкин.⁴ Ушбу омиллардан бири - бу минтақавий ҳамкорлик, унинг мустақкамланиши, шунингдек, жамиятдаги барча сиёсий кучлар, жамоат ҳаракатлари, диний жамоаларнинг ўзаро ҳамкорлигидир.⁵ Бу ҳамкорликнинг ҳуқуқий пойдевори, асоси Конституция ҳисобланади. Ҳозирги кунда мамлакатимизда юқорида айтиб ўтилган сиёсий партиялар ва халқ ҳаракатидан ташқари, яна 200 га яқин жамоат ташкилотлари, 14 та диний конфессия ўзаро сиёсий курашларсиз, Президент дастури атрофида бирлашиб, фаолият кўрсатмоқда.

Янги тарихий жараёнда ҳокимликлар қайта тикланди. Уларнинг кучли Президент бошқаруви ва синалган анъанавий бошқарув идоралари фаолияти ҳамда ислохотларни қўллаб-қувватлаётган ижтимоий кучларнинг мавжудлиги туфайли, мамлакатимизда сиёсий ва иқтисодий барқарорлик сақланиб турибди. Ҳар биримизнинг хонадонимизда тинч-

¹ Каримов И.А. Ҳозирги босқинда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари //Тошкент ҳақиқати, 1996 йил, 31 август.

² Каримов И.А. Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 26-29 бетлар.

³ Ўша китоб, 22 бет.

⁴ Каримов И.А. Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 47-48 бетлар.

⁵ Каримов И.А. Буюк мақсад йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1993, 12-18 бетлар.

лик ва осойишталик ҳукм сурмоқда.¹ Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида алоҳида таъкидланганидек, демократияни янада чуқурлаштириш босқичида сиёсий ҳамжиҳатлик бош йўналиш бўлмоғи даркор...Демократия шароитларида давлат ижтимоий қарама-қаршиликларни зўрлик ва бостириш йўли билан эмас, балки ижтимоий келишув, халқ таъбири билан айтилганда, муросан мадора билан барта-раф этиш воситасига айланади.²

2. Ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг таъминланиши - иқтисодий ислохотлар биринчи босқичининг якуни, ривожланишнинг таянчи, муҳим воситаси ҳамдир..

Ижтимоий-сиёсий барқарорликни энг муҳим вазифаси ислохотларни чуқурлаштириш, бунёдкорлик, ободончилик ишларини амалга ошириш, шу билан бирга, эркин ва сермахсул меҳнат қилиш имконият ва шароитларини ҳамда мураккаб ўтиш даврининг 2-босқичини вужудга келтиришнинг энг муҳим ижтимоий кафолатини яратиш бўлса³, ўз навбатида, бу туб ўзгаришларнинг муваффақияти ижтимоий-сиёсий барқарорликни янги, янада юқори поғонага кўтаради, демократияни мустаҳкамлайди, пировард мақсад - одил фуқаролар жамияти учун кенг йўл очиб беради.

Республика ҳукумати миллатлараро муносабатларни бошқариб боришда ҳам муҳим ҳаракат дастурини ишлаб чиқди. Хусусан, республикада яшовчи миллат вакилларининг миллий-маданий марказлари тузилди. 100 га яқин бундай марказларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш мақсадида 1993 йил 13 январда И.А.Каримов ташаббуси билан "Республика байналминал" миллий-маданий маркази ташкил этилди.

Мазкур миллий-маданий марказлар республикамизда яшовчи ҳар бир халқнинг бой тарихий-маданий мерослари ва анъаналарини тиклаш ва ривожлантириш, бошқа миллат вакиллари билан яқинлашиш, дўстликни ва инсонпарварлик ғояларини мустаҳкамлаш йўлидаги муҳим воситалардан бири ҳисоблади. У ҳар бир халқ маърифати, маънавияти ва маданиятининг асосий негизи сифатида ягона давлат доирасида уйғунлашиб, уларнинг келажагини белгилайди ва ягона давлат манфаати доирасига кўтарилди. Ўз навбатида, ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг таъминланиши, ҳар бир миллатнинг туб, ҳаётий эҳтиёжларига тўла мос келади. Ўзбекистонда миллатлараро янги муносабатларни қарор топишида миллий-маданий марказларнинг фаолиятларини ташкил қилиш, ривожлантириш билан бир қаторда, ҳар бир миллатнинг миллий турмуш

¹ Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий, иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 15-бет.

² Ўша жойда, 26-бет.

³ Каримов И.А. Ўзбекистон: иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 254-255 бетлар.

тарзининг йўлга қўйилиши, миллий анъаналарнинг қайта тикланиши, халқ ижодини ўрганиш ва ривожланишини рағбатлантириш ва бошқа шу каби ишлар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ҳар бир миллат умуминсоний қадриятларга эга.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий барқарорлик жамиятнинг ҳамма соҳалари, жабҳалари ва йўналишларида, айниқса жамият ва давлат бошқарувида кенг демократик ислохотлар олиб боришлар асосида қарор топди. У ҳуқуқий давлат, фуқаролар жамияти, эркин меҳнатга асосланган бозор иқтисодиётини қарор топтириш жараёнида шакллана борди. Кундалик турмуш, жамиятни демократлаштириш эҳтиёжлари билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишга интилишлар, изчил ички ва ташқи сиёсат орқали таъминланди. Энди ундан янги босқич вазифаларини муваффақиятли бажариш йўлида тўғри фойдаланиш зарур.

9-мавзу. Ўзбекистон Республикасининг кадрлар сиёсати ва унинг демократик жамият қуришдаги аҳамияти

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Кадрлар сиёсати тараққиётнинг муҳим омили сифатида.

2. Демократик жамият қуриш талабларига муносиб мутахассис кадрлар тайёрлаш шартлари.

Кадрлар корхоналар, давлат муассасалари, жамоат ташкилотларининг асосий ва малакали (лавозимлардаги) таркиби ҳисобланади. Давлатга уюшган жамиятда бу муаммога нисбатан олиб бориладиган муайян сиёсат ҳар доим ҳам бирдай эмас. Собиқ Шўролар ҳукмронлиги даврида кадрларни тайёрлаш, тарбиялаш ва жой-жойига қўйиш давлат типдаги ягона компартиянинг тасарруфида ва кадрлар сиёсати масаласига синфийлик, шовинистик тамойили талабларига кўра ёндошилган. Шу боис, мутахассисларни, айниқса амалдорларни маълум лавозимларга тайинлашда ижтимоий адолатсизлик ҳамда қатъиятсизлик, юқори мартабадаги шахсларнинг ирода-хоҳишлари ва шахсий садоқат, қариндош-уруғчилик, ошна-оғайничилик сингари номақбул бебошликлар чуқур илдиз отган эди. Юксак мартаба эгалари партия ташкилотлари томонидан тузилган "лавозимлар рўйхатига" даъвогар шахсни мана шундай қонунсизлик асосида олдиндан, ҳатто талабалик, комсомол етакчилиги давридаёқ киритиб қўйган.

Ҳозир кадрларнинг жамиятдаги роли, ўрни ва вазифаларини янгитдан мушоҳада қилиш жараёни бошланди. Давлат ва жамоатчилик тизимининг ҳамда шаклланаётган фуқаролар жамияти муассасалари вазифалари доирасини чегаралаш юз бермоқда. Янги жамиятни барпо этиш жараёни давлат, ҳам жамият, ҳам қонун йўли билан яшайди. Лекин

униси ҳам, буниси ҳам кадрлар орқали, уларнинг фаолияти тусфайли ҳаракатга келади. Ҳал қилувчи қайси бири, кадрми ёки қонунми, деган савол туғилади.

Давлат ҳокимиятини, аппаратни, кадрларни ҳуқуқдан, сиёсатни эса қонундан юқорилиги энди ўтмиш бўлиб қолиши кутилмоқда. Ҳокимият, амал, лавозим эгаси тартиботга, қонунчиликка, ахлоқ мезонларига бўйсунishi зарур. "Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар... иқтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдир". Имтиёзлар фақат қонун билан белгилаб қўйилади ҳамда иқтимоий адолат принципига мос бўлиши керак.¹ Мана шу йўл билан қонуннинг устиворлик гоёси конституцион мустаҳкамланган. Ҳар қандай амалдор, юксак мартабада бўлса ҳам, қонунга бўйсунди.

ИҚТИСОДИЙ, АЙНИҚСА, СИЁСИЙ ИСЛОҲОТЛАР МУВАФФАҚИЯТИ, АВВАЛО БОШҚАРУВ СОҲАСИДАГИ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ДАРАЖАСИГА, УЛАРНИНГ БУГУНГИ ЎЗГАРИШЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШ ИСТАГИ ВА ЛАЁҚАТИГА БОҒЛИҚ.²

Ўтиш даврида давлат хизматчиларининг мақоми тўғрисидаги қонунни қабул қилиш зарурияти сезилди. Унинг асосида қабул қилинадиган меъёрий ҳужжатларда давлат хизматчиларини танлаб олиш тизими, уларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, масъулияти, униб-ўсиши, иқтимоий ҳимояси, имтиёзлари белгилаб берилади.³

Бундай қонуннинг қабул қилиниши ўз хизмат бурчига содиқ, юксак малака эгаси бўлган ходимлардан иборат давлат аппаратини барпо этишни таъминлайди.⁴ Масъулият масаласини ҳам унутмаслик лозим. Демократик ривожланиш жараёнида кадрлар зиммасига юкланган вазифаларнинг бажарилиши ва тегишли ташкилотлар томонидан қаттиқ назорат остига олиниши керак. Токи, ҳар бир раҳбар бутун жамият амалга ошираётган ислохотлар учун жавобгар, масъул эканлигини ҳамиша ҳис этиб турсин. У белгиланган вазифаларни бажариш йўлида одамларни уюштириш, жамоада ижодий, хайрихоҳлик муҳитини ярата билиши лозим.

Ўзбекистонда ҳар ким ва ҳар бир нарсга қонунга бўйсунishi лозим бўлган ҳуқуқий давлат қуриш йўлида экан, қонун жамиятда бошқарувнинг асосий ва кўп қиррали воситасига айланиши зарур. Бундай шароитда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари зиммасига катта масъулият

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 12-бет.

² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 17-бет.

³ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 17-бет.

⁴ Шу манба, 19 бет.

юкланиб, ундай жойларда ишловчи кишиларнинг касб маҳорати ҳамда ахлоқий сифатларига бўлган талаб кескин ортади. Энг аввало, суд, прокуратура, милиция тўғрисидаги қонунларни такомиллаштириш биринчи ўриндаги вазифалардан бирига айланади. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари тўғрисида ҳам алоҳида қонун бўлиши талаб қилинади. Ушбу қонунда мазкур органларда кимлар ишлашга ҳақли эканлиги, қандай фазилатларга эга бўлишлари каби ҳолатлар, нечоғлик масъулиятли ва жавобгар, мансаб пиллапоясидан кўтарилиш шартлари ўз аксини топиши зарур. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига қўли эгри, порахўр, виждонсиз кимсаларнинг кириб қолишини бартараф этадиган тизимни қонун йўли билан белгилаб қўйиш мақсадга мувофиқдир.¹

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, бугун жамиятда ислоҳот ўтказиш, уни янгилаш, буюк мақсад - демократик, фуқаролик жамияти қуриш, унинг назарий асосларини амалиётга татбиқ этиш уддабурон кадр-мутахассисларига боғлиқ. Бироқ истиқлолнинг дастлабки даври кўрсатдики, бундай юксак малака эгаларини дастлабки йилларда топиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам Республикамизда собиқ шўро тузуми ҳукмронлиги даврида партия, давлат, хўжалик, жамоатчилик соҳаларида раҳбар лавозимларда ишлаб, оммага етакчилик қила олиш тажрибасига эга бўлган, ўз номига доғ туширмаган кадрлардан оқилона фойдаланиш эҳтиёжи сезилди.

Демократик ривожланишда оммавий ахборот воситаларининг аҳамияти жуда улкандир. Бу ҳам ўз ўрнида малакали, уддабурон кадрлар билан боғлиқдир. Юқорида айтилган фазилатларга эга мутахассис-раҳбарларнинг етишмаслиги туфайли, ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида, оммавий ахборот воситаларининг фаол роли сезилмади, ўзларини "тўртинчи ҳокимият" сифатида намоён қила олмадилар.

Кадрлар сиёсатининг шундай тизимини яратиш керакки, унда кадрлар янги демократик жамият қуришнинг асосий, ҳал қилувчи кучига айлансин.

"АГАР БУГУНГИ ҲАЁТИМИЗДА АНИҚ СИЁСАТИМИЗНИ ЎТКАЗИШДА ЭНГ ОФИР МУАММО НИМА, ДЕБ СЎРАЛСА, МЕН АВВАЛО, ШУ СИЁСАТ УЧУН КЕРАК БЎЛСА ЖОНИНИ ФИДО ЭТАДИГАН РАҲБАРЛАРНИ, ЖОНКУЯР ИЖРОЧИЛАРНИ ТОПИШ, ДЕБ ЖАВОБ БЕРГАН БЎЛУР ЭДИМ"²

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтисодий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 17-бет.

² Каримов И.А. Илму-фан мамлакат тараққиётига хизмат қилсин. "Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир" деган китобда. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 47-бет.

Муаммоларга бой янги давр янгича фикрлайдиган, замонавий талаблар асосида ишлайдиган кишиларни тарбиялашни, вояга етказишни шарт қилиб қўйди.

Жамиятни ислоҳ этишда янгича, замонавий фикрловчи кишиларга таяниш ҳал қилувчи омилга айланди. Бу масала барча соҳаларга, жумладан, илм-фан, касб-корни эгаллаш, замонавий зиёли бўлишга ҳам дахлдордир.

Ислохотларнинг дастлабки йилларида баъзи корхона раҳбарларининг замонавий фикрлаш даражасига ета олмаганликлари Республика саноатида ялпи маҳсулот ҳажмининг пасайишига олиб келди. Саноат маҳсулотларининг ишлаб чиқариш ҳажми 1994 йил шу даврдагига нисбатан анча пасайди. Машинасозлик саноати корхоналарида энг асосий маҳсулотларни ишлаб чиқаришнинг пасайиб бориш даражасини куйидаги рақамларда кузатиш мумкин:

Фонд ҳисобида²

Экскаватор ишлаб чиқариш -	84,3
Автомобил прицеpleri ва ярим прицеpleri -	64,3
Компрессорлар -	57,2
Пахта териш машиналари -	58,3
Тракторлар -	85,9

Буларнинг асосий сабаблари фақат ҳамдўстлик мамлакатлари билан иқтисодий алоқаларнинг узилиб қолиши бўлмай, балки айрим давлат ва ташкилот раҳбарларининг тушунчаси, дунёқараши, иш услублари эскича бўлиб, амалий ишга боқимандаларча ёндошганликларидадир.

Бозор иқтисодиётининг қонун ва талаблари бир жиҳатдан қатъий ва аёвсиз бўлса, бошқа жиҳатдан улар ҳаммани ўз қўлидан келадиган иш билан шуғулланишга, топширилган вазифага, одамлар тақдири учун масъулиятни теран ҳис этишга ўргатади. Бундай шароитда боқимандалик кайфиятида бўлганлар четга чиқиб қолаверадилар.

Раҳбарликка тадбиркор, ақлли, ташаббускор, иш ва жамоа манфатлари тўғрисида жон куйдирадиган кадрлар кўтарилишини кундалик ҳаётнинг ўзи зарурият қилиб қўяди.

Кадр танлашда маълум қондаларга амал қилинса, катта хатоларнинг олди олинадилар. Ишчан, ақлли, идрокли, иймони бут, ривожланган малакатлар тажрибасини ўрганишга интилувчи, юрагида Ватанга меҳр туйғуси кучли бўлган ёш мутахассисларги ишониб, уларга шуни бемалол

¹ Каримов И.А. Илму-фан мамлакат тараққиётига хизмат қилсин. "Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир" деган китобда. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 47-48 бетлар.

² Ўша китоб, 63 64 бетлар.

топириш мумкин.¹ 1994 йилнинг ярмига келганда республика пойтахти Тошкент шаҳрида 500 дан зиёд қўшма корхона рўйхатдан ўтган бўлиб, уларнинг кўпчилиги ўз вақтида ишга туширилмаганлиги оқибатда ички бозорни сифатли маҳсулот билан таъминлаш йўлга қўйилмади. Хорижга товар чиқариб, мамлакат валюта захираларини бойитиш фаолияти билан шаҳар раҳбарияти қизиқмади. Ваҳоланки, бундай корхоналар, айниқса Мирзо Улугбек, Юнус Обод, Яккасарой туманларида кўп эди.

Тадбиркор ва ишнинг кўзини биладиган раҳбар кадрлар бундай корхоналарни ривожлантириб юбориши, бозор иқтисодиётининг муҳим шarti бўлган мулкчилик шаклининг хидма-хиллигига, маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасида ўзаро рақобатни вужудга келтиришга аҳамият беради.²

Ўтиш даврида юқори лавозимдаги кадрларнинг асосий вазифаси - халқнинг турмуш даражасини кўтариш учун иқтисодий ислохотларни амалга оширишни жадаллаштириш ва ички бозорни маҳсулот билан тўлдиришда тадбиркорларга кенг йўл очиб беришдан иборат. Лекин ислохотларнинг қай даражада амалга оширилиши раҳбарнинг дунёқараши, ҳалол ва пок, тадбиркор ва ташаббускор бўлишига боғлиқ.

Кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш давлат аҳамиятига молик иш бўлиб, бунда замон талаби даражасида билим, малака берувчи таълим олимлар, чет эл мутахассиларини жалб этиш зарур.

И.А.Каримов кадрларни танлаш ва тайёрлаш тамойилларининг икки йўналишини алоҳида кўрсатиб ўтади.

Биринчидан, кадрлар масаласини ҳал қилишга дахлдор кишилар, айниқса халқимизнинг кўп миллатли хусусиятларини эътиборга олиши зарур. "Кадрларнинг таркиби устида ҳам биз миллий ва маҳаллий чекланишлардан устун туриш учун барча чораларни кўришимиз лозим бўлади. Бу ўринда Республиканинг кўп йиллик шаклланган ҳаёт тарзини, кўпмиллатлилиги хусусиятларини, ўзаро ҳурмат ва дўстлик ришталарини сақлаб қолиш мақсадларидан келиб чиқиб иш тутишимиз лозимдир."³

Иккинчидан, кадрларни ишбилармонлик фазилатларини юқори даражада етарлича кадрлай билиши керак.

Ўзбекистонда кадрларни тайёрлаш тизимини шакллантиришда Молия Академияси, Давлат ва жамият қурилиши Академияси, Халқаро иқтисодиёт ва дипломатия университети ва бoshқалар муҳим ўрин тутadi.

Истеъдодли кадрларни қўллаб-қувватлашда уларнинг сиёсий мақсади ёки диний эътиқоди эмас, балки Ватан ишига бўлган ҳалол муноса-

¹ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 66 бет.

² Ўша жойда, 71-бет.

³ Қаранг: "Ўзбекистон овози", 1992 й., 3-апрел.

бати, қобилияти, билимдонлиги каби фазилатлари асосий мезон бўлишини бугунги кун талаблари тақозо қилмоқда.

Кейинги йилларда иқтисодий ривожланган мамлакатлар билан ўрнатилган муносабатларда кадрлар тайёрлаш, бундай мамлакатлар имкониятларидан кенг фойдаланиш ишларига алоҳида эътибор берилди. Масалан, Ўзбекистонда миллий кадрлар тайёрлаш соҳасини АҚШнинг халқаро тараққиёт агентлиги (ЮСАУД), АҚШ ахборот хизмати (ЮСНС), савдо ва адлия вазирликлари томонидан молиявий таъминланаётганлигини алоҳида кўрсатиш лозим.

Кейинги уч йил мобайнида бу дастурлар бўйича Ўзбекистоннинг 861 фуқароси, жумладан, уларнинг 451 нафари АҚШда касб ўрганди ва таҳсил олди.

10-мавзу. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтишнинг зарурияти, қонунлари ва хусусиятлари

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Бозор иқтисодиётини белгилаб берувчи шарт-шароитлар, унга ўтишнинг зарурлиги.

2. Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли ва хусусиятлари.

3. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этиш мамлакатимиз ички сиёсатининг негизи.

1. Бозор иқтисодиётини белгилаб берувчи қуйидаги қатор шарт-шароитлар мавжуддир:

а) иқтисодий неъматларни ишлаб чиқариш борасидаги вазифаларни одамлар, одамлар гуруҳлари ва минтақалар ўртасида тақсимланишига эришиш орқали эркин товар алмашувига ўтиш;

б) мустақил давлат ҳамда замонавий иқтисодиёт қонунларини яхши биладиган, қолаверса, уларни ижодий ривожига ҳисса қўша оладиган, иқтисодий тадбирларни амалиётга татбиқ этишга қодир бўлган ижтимоий-сиёсий кучлар туб ислохотларни ўтказишга тайёр бўлишлари;

в) эркин тадбиркорлик, пул талаби ва бозор рақобати ишлаб чиқарувчиларни жамият учун зарур бўлган сифатли маҳсулотларни етказиб беришга буйруқлар ва кўрсатмаларга қараганда бир мунча жиддийроқ мажбурлайди;

г) кенг ишлаб чиқариш омиллари (жумладан, ишчи кучига ҳам) эга бўлиш учун замонавий ишлаб чиқариш воситалари, етарли ишчи кучи, ахборот бозори, ривожланган бозор ҳўжалиги зарур;

¹ Каримов И. А. Демократик ўзгаришлар - жамиятимиз янгиланиши асоси / Халқ сўзи. 1996 йил, 28 декабр.

д) рақобат бўлгандагина бозор меъёрида ишлайди. Ҳар қандай монополиялар (якка ҳокимлия) бозор қонунларига амал қилинишига тўсқинлик қилади ва ҳ.к.

Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришгач, иқтимоий ларзаларсиз, қатъият ва изчиллик билан бозор муносабатларига ўтиш, турмуш даражаси юксак бўлган мамлакатлар қаторига чиқиб олишни таъминлайдиган қудратли иқтисодий негизни вужудга келтираётган давлатчиликнинг мустаҳкам пойдеворини вужудга келтириш зарур эди.

Собиқ иттифоқ шароитида хом ашё базасига айланиб қолган Ўзбекистонни эндиликда тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган, барча истеъмол товарлари ва техника, технология билан ўзини ўзи таъминлайдиган, четга жаҳон андозалари талабларига мос рақобатбардош товарлар чиқаришга қодир бўлган республикага айлантириш мақсади мустахлак-тоталитар тузум меросининг оғир оқибатларини тугатиш ҳамда кенг миқёсда туб иқтисодий ислохотлар ўтказишни объектив шарт қилиб қўйди.

2. 1992 йилнинг бошларида Ўзбекистон иқтимоий-иқтисодий тараққиёт ва янгилашнининг негизини ташкил қилувчи, жаҳон амалиётида синалган ғоят хилма-хил йўллари эътироф этган ҳолда, республика учун хос бўлган йўл мавжудлигини эълон қилди.

Ўзбекистонга хос мазкур ҳар томонлама самарали йўлни ишлаб чиқиш учун республика жойлашган минтақага оид хусусият ва шарт-шароитларнинг ҳисобга олиниши ғоят муҳим бўлди ва И.А.Каримов томонидан илгари сурилган бешта асосий қоида давлат қурилиши ва иқтисодиётни ислох қилиш дастурининг ўзагини ташкил этди. Уларнинг моҳияти қуйидагичадир:

биринчидан, иқтисодиёт сиёсатдан устун туриши керак. Ҳам ички, ҳам ташқи иқтисодий муносабатларни мафкурадан ҳоли қилишнинг зарурлиги;

иккинчидан, давлат бош ислохотчи бўлиши, ислохотларнинг устивор йўналишларини белгилаб бериши, ўзгартиришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчиллик билан ўтказиши, жаҳолатпарастлар (ретроградлар) ва консерваторлар қаршилигини енгиши шартлиги;

учинчидан, Конституция ва қонунларга риоя этиш устивор бўлиши лозим. Бу демак, демократик йўл билан қабул қилинган Конституция ва қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оғишмай амал қилиши;

тўртинчидан, аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда кучли иқтимоий сиёсат ўтказиш;

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Тошкент, Ўзбекистон, 1993, 9-11 бетлар.

бешинчидан, бозор иқтисодиётига ўтишни объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, "инқилобий сакрашлар"сиз, яъни эволюцион йўл билан, босқичма-босқич амалга ошириш.

Ўтиш даври, тараққиёт ва ривожланишга асос қилиб олинган бўлиб, бу қондаларга амал қилиниши республикада ижтимоий-сиёсий барқарорликни, бозорга ўтиш йўлидан изчил боришни таъминлайди.¹

Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли республикани ривожлантиришнинг куйидаги асосий, ўзига ҳос хусусиятлари ва шарт-шароитларини ҳар томонлама ҳисобга олишга асосланади:

I. Миллий-тарихий турмуш тарзими, халқимиз урф-одатларини, анъаналаримизни, кишиларнинг фикрлаш тарзини ҳисобга олиш. Ўзбек халқида азалдан жамоа туйғусига мойиллик, одамгарчиликни ҳамма нарсадан устун қўйиш, байналмилалчи, она ватанига боғланиб, ўтроқ турмуш кечириш, илм-маърифатга интилиш, ўстозларга эҳтиром, меҳнатсеварлик туйғуси юксакдир.

II. Маънавият ва қадриятларимизга ўчмас муҳр босган ислом динини албатта назарда тутиш лозим. Динга нисбатан юқобий муносабатда бўлиш ташқи сиёсатда, айниқса мусулмон мамлакатлари билан ўзаро алоқаларни кенгайтиришда катта аҳамият касб этади.

III. Республика аҳолисининг ярмига яқинини ўсмирлар ва болалар ташкил этади. Ўсиш суръати жуда тез бўлиб, меҳнат ресурсларининг ўсиш даражаси ҳам шунга мос. Демак, бозор муносабатларига ўтишда демографик аазиятни албатта ҳисобга олиш зарур.

Яна бир хусусият - халқимизнинг 60% дан кўпроғи қишлоқларда истиқомат қилишиб, асосан деҳқончилик билан шугулланади. Меҳнат ресурсларини, корхоналарни жойлаштиришда ушбу вазиятни эътиборга олиш талаб этилади.

IV. Ўзбекистонда яшовчи 129 миллат ва элатлар, шунингдек, уларнинг анъаналари, маданиятининг ривожланишини ҳам ўйлаш керак бўлади.

V. Ўзбекистоннинг чет эллар билан ҳамкорлик қилишга қулай бўлган, унинг бошқа мамлакатлар билан боғловчи геосиёсий мавқеи асосий мезонлардан биридир.

VI. Деҳқончилик жуда кўп сув талаб қилади. Республиканинг сув ресурслари жуда чекланган.

VII. Ўзбекистоннинг ер ости ва ер усти бойликлари, қимматбаҳо заҳиралари дунё бозорига чиқишни таъминловчи соҳаларни тубдан ўзгартириш ва ривожлантириш имконини беради.

VIII. Шўролар даврида шаклланган ижтимоий онг, ижтимоий психологияни ҳисобга олиш, йўқотилган мулкдорлик ҳиссини тиклаш. Ўтиш

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон-бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига ҳос йўли. Тошкент, Ўзбекистон, 1993, 42-43 бетлар.

даврида кишиларнинг кайфиятини ҳисобга олиш, дастлабки пайтларда ўтган даврдан қолган муайян ижобий тажрибадан самарали фойдаланишни унутмаслик керак бўлади.¹

3. Ўзбекистон Республикаси ички сиёсатининг негизи - инсон манфаатларига қаратилган меҳнатни рағбатлантиришнинг кучли механизмига эга бўлган ва аҳолининг иқтимоий ночор қатламларини давлат йўли билан ҳимоя қиладиган бозор иқтисодиётини қуришдир. Лекин шуни таъкидлаш керакки, бозор фақат мақсад эмас, балки янги қадриятларни шакллантириш, инсонлар фаровонлигини сифат жиҳатдан тубдан юқори даражага кўтариш услуби ва воситасидир. Бозорга эришиш учун уни энг кам йўқотишлар билан амалга ошириш, иқтимоий ларзаларга йўл қўймаслик керак.

Ўзбекистон Республикасининг ички сиёсати ҳам янгилиниш ва иқтимоий тараққиёт йўлимининг умумий тамойилларидан ҳамда республикага хос хусусиятлардан келиб чиққандир.

Бозор томон ҳаракат қилинган сари, иқтимоий сиёсатнинг устивор йўналишлари ҳам, иқтимоий ҳимоя тадбирлари ҳам ўзгариб боради. "Ислохотларнинг турли босқичига, - дейди И.А.Каримов, - иқтимоий сиёсатнинг ўзига хос қондалари мос келади".² Иқтимоий ҳимоялаш тизимининг асосий йўналиши - кам даромадли табақаларга, қийин аҳволга тушиб қолганларга амалий ёрдам кўрсатиш ҳисобланади.

Нархларнинг ўсиши муносабати билан иш ҳақи миқдорини қайта кўриб чиқиш ҳамда аҳолини иқтимоий ҳимоялаш мақсадида жамғармалар, шаҳар ва туманларда меҳнат биржаларининг ташкил қилиниши муҳимдир. Иқтимоий соҳанинг энг муҳим тармоқлари ҳисобланувчи соғлиқни сақлаш, таълим, жисмоний тарбия ва маданиятнинг моддий базасини қўллаб-қувватлаш ҳамда мустақамлашга эътибор берилади.

Ўзбекистонда ислохотларнинг дастлабки босқичида ишлаб чиқилган ва амалга оширилган иқтимоий сиёсат ўз олдига қўйган барча вазифаларни тўла-тўқис бажарди. Шу муносабат билан кейинги пайтда иқтимоий ҳимоялаш чора-тадбирлари энди бутун аҳолига эмас, балки фақат шундай ҳимояга муҳтож бўлган кишиларга нисбатан қўлланилиши лозим деб топилди. Бутун тизимни бир текисчилик, тайёрига айёрлик кайфиятини тугатишга қаратиш зарур бўлиб қолди. Олдин иқтимоий ҳимоялашнинг асосий субъекти давлат бўлиб, у даромадларнинг бир қисmini марказлаштирилган тартибда иқтимоий эҳтиёжлар учун қайта тақсимлаб келган эди. Бозорга иқтисодиётга юриб борган сари меҳнаткашларнинг ўзларига ва ҳўжалик юритувчи субъектларга кўпроқ

¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Тошкент, Ўзбекистон, 1993, 11-14 бетлар.

² Каримов И.А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Тошкент, Ўзбекистон, 1993, 17-бет.

иқтисодий эркинлик берилиши билан, давлат ижтимоий муҳофазага доир ваколатларни муқобил тузилмаларга топшириши керак бўлиб қолди. Шундай қилиб, ижтимоий ҳимоялаш давлатнинг ҳам, жамоат ташкилотлари ("Наврўз", "Маҳалла", "Меҳр-шафқат" ва бошқалар)нинг ҳам, турли хайрия жамғармаларининг ҳам асосий вазифаси бўлиб қолди.

Ислохотлар чуқурлашиб борар экан, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, меҳнатга яроқли аҳолининг боқимандалик руҳиятини ўзгартириш улкан аҳамият касб этади. Бу гуруҳга кирувчиларни давлатнинг ёрдамидан бевосита ва билвосита фойдаланувчилардан ўз тақдири учун ўзи курашувчиларга, ўзининг ижтимоий фаровонлиги учун ўзи масъул бўлган кишиларга айлантириш лозим бўлади. Аҳолининг меҳнат фаолиятини кучайтириш ҳисобига уни яқка тартибда ўзини ўзи ҳимоя қилиш воситалари тўла ишга солиниши керак бўлди.

Шуни алоҳида кўрсатиш керакки, самарали ижтимоий сиёсатни иқтисодиётни барқарорлаштириш, таркибий ўзгаришлар, бозор муносабатларини босқичма-босқич жорий этиш чора-тадбирлари билан қўшиб, уйғунлаштириб амалга оширилсагина ижтимоий соҳага йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо қилиш мумкин.¹

11-мавзу. Бозор иқтисодиёти тизимини босқичма-босқич шакллантириш. Биринчи босқичнинг якунлари ва сабоқлари

4 соатли маъруза

I-маърузанинг режаси:

1. Ислохотлар стратегиясини белгилаш ва ҳуқуқий негизини яратиш.
2. Кўп укладли иқтисодиётни вужудга келтириш.

1. Тамойилга амал қилиш асосий босқичларни аниқлаб олиш, ажратиш, уларнинг ҳар бири учун муайян мақсадларни белгилаб олиш имконини беради. Ислохотлар муваффақиятларининг гарови уларнинг босқичларга бўлинишидадир.

"Эркин бозор иқтисодиётига эга бўлган демократик жамият барпо этишдан иборат пировард мақсад,- деб уқтиради И.А.Каримов,- унга олиб боровчи ҳар бир босқичда ўз ифодасини топмоғи керак. Ҳар бир босқични шакллантириш мақсадлар уйғунлигини ва уларга эришишни таъминлаши зарур".² Ҳар бир босқич учун аниқ вазифалар, уларни ҳал

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон-бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Тошкент, Ўзбекистон, 1993, 80-83 бетлар.

² Ўша жойда, 83-бет.

³ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 13-бет.

қилишнинг пухта ишлаб чиқилган механизмигина мақсадга эришишни таъминлайди. Бу ҳол олдинда турган вазифаларни бажаришга куч ва ресурсларни жалб қилиш, энг муҳим устиворликларни аниқлаш, уларни бутун ислохотлар жараёнига бўйсундириш имконини беради. Бир босқични якунлагач, зарур бўлган шарт-шароитни яратиш ва янги босқичга ўтиш мумкин.

Бутун ислохотлар жараёнининг бошланғич нуқтаси стратегияни аниқлаб олишдир. Умумий стратегияни аниқлаб олмай туриб, пировард мақсадни кўрмай туриб, иқтисодий ислохотларнинг самарали чораларини белгилаш мумкин эмас. Ижтимоий-иқтисодий қайта қуришнинг пировард мақсадини аниқлаб олиш ислох қилишнинг (ҳозирги стратегиянинг) бошланғич нуқтаси бўлиб хизмат қилади.

Иқтисодиётни ислох қилиш соҳасининг стратегик мақсадлари сифатида қуйидагилар илгари сурилган:

1. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини босқичма-босқич шакллантириш, жўшқин ва тинимсиз ривожланиб борадиган, миллий бойликларнинг ортишини, кишиларнинг ҳаёт-фаолияти учун зарур бўлган шарт-шароитларни таъминлайдиган иқтисодий тизимни барпо этиш.

2. Кўп укладли иқтисодиётни яратиш, инсоннинг мулкдан узоқлашишни йўқотиш, ташаббус ва уддабуронлик асоси бўлган хусусий мулкнинг давлат томонидан ҳимояланиши.

3. Корхоналар ва фуқароларга кенг иқтисодий эркинлик бериш, уларнинг хўжалик фаолиятига давлатнинг бевосита аралашувидан воз кечиш, иқтисодиётни бошқаришнинг маъмурий-буйруқбозлик услубини тугатиш, иқтисодий рағбатлантиришнинг воситалари ва манфаатларидан кенг фойдаланиш.

4. Моддий, табиий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлайдиган чуқур таркибий ўзгаришлар қилиш, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш, жаҳон иқтисодий тизимига қўшила бориш.

5. Кишиларда янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш, ҳар бир инсонга ўз меҳнатини сарфлаш соҳаси ва шаклини мустақил белгилаш имконини бериш.

Стратегик мақсадларни изчиллик билан амалга ошириб бориш ислохотларнинг биринчи босқичидаги асосий устивор йўналишларни аниқ ажратиб олиш заруриятини келтириб чиқаради. Айни пайтда гоёт кескин муаммоларни қисқа фурсатда ҳал этишга ёрдам берадиган асосий бўгинларни топиш муҳимдир. Ислохотларнинг ўта муҳим устивор йўналишларидан бири - ўтиш жараёнининг ҳуқуқий асосларини шакллантириш, ислохотларнинг қонуний ҳуқуқий базасини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш ҳисобланади.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларни давлат-ҳуқуқ томонидан мустаҳкамлашнинг мукаммал, илғор тизими шаклланди. Бозор иқтисодиётининг Ўзбекистонда қайта тикланган муҳим, ҳуқуқий ҳолати - бу мулкчилик ҳуқуқи, унинг шаклларининг турли-туманлигидир. Бу ҳуқуқ Конституцияда ҳам мустаҳкамлаб қўйилган.¹ Иқтисодий ислохотларнинг ҳуқуқий негизини яратиш бир нечта йўналиш бўйича амалга оширилади.

Биринчи - давлат мустақиллигининг ҳуқуқий негизини яратиш, Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллигига асос бўладиган меъёрлар, давлат бошқарувини тартибга солиш тамойилларини белгиловчи қонунларнинг қабул қилиниши.

Биринчи йўналиш доирасига кирувчи қонунлар:

“Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг асослари тўғрисида”, “Табийий бойликлар тўғрисидаги”, “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”, “Жойларда давлат ҳокимияти тўғрисида”, “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида” ва бошқалар.

Иккинчи - сифат жиҳатдан янги бўлган мулкчилик муносабатларига асос бўладиган қонунлар мажмуи. Ҳуқуқий негиз бўлиб хизмат қилувчи бундай қонунлар қаторига мулкчилик, ер, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, ижара, давлат уй-жой фондларини хусусийлаштириш тўғрисидаги ва бошқа қонунларни киритиш мумкин.

Учинчи - ҳўжалик юритишнинг янги механизмларини яратиш ва институтчионал ўзгаришларга қаратилган. Улар жумласига корхоналар, кооперация, деҳқон ҳўжалиги, ҳўжалик жамиятлари ва ширкатлари тўғрисидаги қонунлар киради.

Бозор инфраструктурасини шакллантириш ва тартибга солишга қаратилган қонунлар ҳамда меъёрлар юзага келди. Уларнинг асосий ҳолатлари банклар ва банк фаолияти тўғрисида, пул тизими тўғрисида, тадбиркорлик тўғрисида, суғурта тўғрисида, биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида, аудиторлик фаолияти тўғрисида, қимматбаҳо қоғозлар ва фонд биржалари тўғрисида, қимматбаҳо қоғозлар бозорини ишлаш механизми тўғрисида, ҳиссадорлик жамиятлари ва ҳиссадорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида ва шу каби бошқа қонунларда қабул қилинган.

Тўртинчи - Ўзбекистоннинг халқаро муносабатлар субъекти сифатида ҳуқуқий меъёрлари ташқи иқтисодий фаолият, Ўзбекистоннинг етакчи халқаро ташкилотларга аъзолиги, валюта тартиботи тўғрисидаги, эркин иқтисодий зоналар тўғрисидаги ва бошқа қонунлар қабул қилинган.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 18-19 бетлар.

Бешинчи - инсоннинг конституциявий ва юридик ҳуқуқларини, аҳолини иқтимоий кафолатловчи ва иқтимоий қўллаб-қувватлашни таъминловчи қонунчиликнинг шаклланиши ҳисобланади. Бу йўналишга хос бўлган - бандлик, ногиронларни иқтимоий ҳимоя қилиш, фуқароларни давлат нафаҳаси билан таъминлаш, таълим, ёшлар тўғрисидаги давлат сиёсатининг асослари, виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонунларни кўрсатиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг кўрсатиб ўтилган Қонун ва Фармонларида давлат амалга ошираётган иқтисодий ислохотлар амалиётининг тамойилларида ўтиш даврининг мустаҳкам ҳуқуқий негизи яратилган.

2. Ўзбекистонда иқтисодий ўзгаришларнинг асоси - бу мулкчилик ҳуқуқидир. Республикада мулкдорнинг ҳуқуқи тан олинади ва қонун билан қўриқланади. Республика Конституциясида Ўзбекистонда бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган иқтисодиётнинг негизини хилма-хил шаклдаги мулк ташкил этиши белгилаб қўйилган.¹

"Мулкчилик тўғрисида"ги Қонунга биноан, Ўзбекистон Республикаси мулкнинг барча шакллари тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий ҳимоя қилинишини кафолатлайди. Шунинг ҳисобга олиб, мамлакатимизда хусусий секторнинг, тадбиркорликнинг ривожланишини сунъий равишда чеклаб қолган юридик ва ташкилий тўсиқларнинг барчаси олиб ташланди. Давлатга қарашли бўлмаган секторни вужудга келтириш кўпроқ давлат мулкчини унинг тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш ҳисобида амалга оширилди. Чунки иқтисодий эркинлик ва иқтисодий жиҳатдан эркин, ўз мулкчини самарали тасарруф этиш ва ўз бойлигини кўпайтиришдан манфаатдор бўлган фуқаро, ҳақиқий мулкдоргина бутун мамлакатни бойитишга қодир бўлади.

Ислохотлар биринчи босқинининг гоят муҳим вазифасини амалга ошириш, яъни давлат мулки яккаҳокимлигини тугатиш ва бу мулкни хусусийлаштириш ҳисобида Республикада кўп укладли иқтисодиёт реал шакллантирилди. Лекин кўп укладли иқтисодиётни барпо этишга ўзига хос, принципиал ёндошилди. Аввало чек воситасида хусусийлаштиришдан воз кечилди. И.А.Каримовнинг фикрига кўра, давлатнинг мол-мулки фақат янги мулкдорга сотиш йўли билангина мулкчиликнинг бошқа шаклига айлантирилиши мумкин.²

Хусусийлаштириш махсус дастурлар асосида, босқинма-босқин амалга оширилади. Натижада мулкчиликнинг янги шакллари пайдо бўлади (4-жадвалга қarang).

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 18-бет.

² Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 48-бет.

Республикада кўп укладли иқтисодиёт нималар эвазига шаклланади?

1. Давлат тасарруфидан чиқариш ва давлат мулкани хусусийлаштириш.
2. Янги давлатга қарашли бўлмаган юридик шахсларни ташкил қилиш.
3. Хусусий тадбиркорлик фаолиятини кенгайтириш.

Шундай қилиб, бош ислохотчи бўлган давлатнинг фаол ислохотчилик сиёсати Ўзбекистонда мулкнинг турли шакллари юзага келтирди.

2-маърузани режаси:

1. Нархларни эркинлаштириш ва бозор инфраструктурасини шакллантириш.
2. Ислохотлар биринчи босқичининг якунлари ва сабоқлари.
 1. Чинакам талаб ва таклиф асосида вужудга келадиган эркин бозор нархларининг амал қилиши бозор иқтисодиётининг гоят муҳим бўғини бўлиб, у маҳсулот ишлаб чиқарувчилар билан истеъмолчилар-

нинг ўзаро жипс таъсирини таъминлайди.¹ Эркин нарх белгилаш механизми ишлаб чиқариш, айирбошлаш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш жараёнида товар ишлаб чиқарувчилар, истеъмолчилар ва бутун жамиятнинг манфаатларини энг мақбул даражада уйғунлаштириш имконини беради.

Нархларни эркинлаштиришга аста-секин, босқичма-босқич, аҳолининг мавжуд турмуш даражасини ҳисобга олган ҳолда, олдиндан аниқлаб олинган тадбир асосида киришилди. Бундай ёндошув корхоналар ва аҳолининг янги вазиятда ларзаларга учрамасдан мослашиб олиш имконини берди.

1991-1994 йилларда барча турдаги маҳсулотларнинг олдиндан белгилаб қўйилган нархлардан воз кечилиб эркин нархларга ўтилди, ҳамма истеъмол товарларининг нархлари устидан тўғридан-тўғри давлат назорати батамом йўқотилди.

1992 йил 10 январдаги "Нархларни эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ҳукумат қарорига мувофиқ, ижтимоий ҳимоялашнинг чораларини унутмаган ҳолда, Ўзбекистон кенг даражадаги техника воситалари ишлаб чиқариш маҳсулотлари, айрим турдаги халқ истеъмоли товарлари, бажарилган ишлар ва хизматларнинг асосан келишилган (эркин) нархлари ва тарифларига ўтди. Лекин чекланган доирадаги озиқ-овқат ва саноат маҳсулотлари нархларининг чегараси белгилаб қўйилди. Шунингдек, айрим турдаги хизматларнинг энг юқори таърифлари жорий этилди. 1993 йилдаги нархларни эркинлаштиришнинг хусусияти шундан иборат бўлдики, бу босқичда келишилган улгуржи нархларни давлат томонидан тартибга солиш батамом тўхтатилди.

1994 йилнинг октябр-ноябр ойларида халқ истеъмоли маҳсулотларининг асосий турларига нархлар эркин қўйиб юборилди, транспорт ва коммунал хизматларнинг тарифлари оширилди. Нон ва уннинг нархлари, уй-жой коммунал хўжалиги ҳамда шаҳар умумий транспорт хизматининг тарифларигагина қисман давлат дотацияси бериладиган бўлди. Шундай қилиб, 1995 йилдан Ўзбекистон бозор иқтисодиёти шароитида ислохотларнинг биринчи босқичи тўла ишга тушди.

Иқтисодиётда рақобатчилик муҳитини вужудга келтириш сиёсатини ҳам ҳукумат аниқ мақсад билан олиб борди. Ана шу мақсадда 1992 йил августда Ўзбекистон Республикасининг "Монопол фаолиятни чеклаш тўғрисида"ги Қонуни кучга киритилди ва унинг асосида рақобатчиликни ривожлантиришга қаратилган бир туркум ҳужжатлар ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Шу йўлда Молия Вазирлиги таркибида Антимонополия ва нарх-наво сиёсатини ўтказиш Бош бошқармаси тузилиб, унга монополия мавқеидаги корхоналар маҳсулоти бўйича нархларни ва

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 88-бет.

рентабелликни тартибга солиш туриш ҳуқуқи берилди ва 1625 гуруҳдаги товарлар хили бўйича 658 корхона монополиячилар рўйхатига киритилди.¹

Бозорга ўтишдан аввал бозор инфраструктурасини яратиш зарур. Молия, банк-кредит тизимлари билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш, сугурта, аудиторлик, юридик ва консалтинг фирмалари, компанияларнинг ягона тизимини яратиш керак.

Давлат буюртмаси тугатилгач, товар ресурсларини марказлашган тартибда тақсимлашга жавобгар бўлган собиқ ташкилотлар ҳам тугатилди. Уларнинг ўрнига товар бозорини шакллантириши зарур бўлган муассасалар тизими яратилди. Республика товар-хом ашё биржаси гуркираб ривожланди. Товар ресурсларини тақсимлаш биржа тизимининг вужудга келиши кўплаб тадбиркорлик бўғинлари - брокерлар ва дилерлик идоралари, савдо уйлари, воситачи фирмаларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Капитал бозорининг шаклланишини таъминловчи тузилмалар ташкил этилди. Молия ва пул-кредитни тартибга солувчи мутлақо янги тизим яратилди.

1994 йилдан бошлаб кредит ресурсларининг бозори фаол ишлай бошлади. Кредитларнинг танлов асосида тақсимланиши молия бозорини вужудга келтирди. Ҳиссадорлик асосида иш олиб борувчи 40 дан ортиқ нодавлат сугурта компанияси тузилди - сугурталаш жараёни бошланди. Меҳнат биржаси ташкил этилиб, ишсизлик бўйича нафақа тўлаш тизими йўлга қўйилди.

Шундай қилиб, ислохотларнинг биринчи босқичи натижасида ички ва ташқи бозорни тартибга солишни таъминловчи бозор инфраструктурасининг асосий қирралари яратилди.²

4. Бошлангич босқичнинг ҳар бир аниқ даврига мослаб, ижтимоий ҳимоялашга оид чора-тадбирларнинг тегишли тизими яратилди. Бу мақсадга эришиш учун давлат йўли билан бошқаришнинг кўплаб услулари ва услубларидан фойдаланилди. Жумладан, миқдори мунтазам ўзгариб турадиган иш ҳақи, пенсиялар, стипендиялар, турли нафақалар, компенсация тарзидаги пул тўловлари, имтиёзлар ва турли дотациялар тарзидаги тўловлар кенг қўлланилди.

Биринчи босқич давомида ижтимоий ҳимоялаш харажатлари республика бюджетининг салкам учдан бир қисmini ташкил этди. Бу босқичнинг охирига бориб, мезёрланган маҳсулотларни эркин нархларга ўтказилиши таъминотни ёмонлаштирмасдан, "эсанкирашларсиз" амалга оширилди.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 89-96 бетлар.

² Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 98-102 бетлар.

Кўрилган тадбир-чоралар туфайли, биринчи босқичда ижтимоий жиҳатдан ночор табақалар қашшоқлашувининг олди олинди, фуқаролар тинчлиги ва тотувлигини таъминлаш имкони туғилди. Лекин ўз навбатида, ижтимоий ҳимоялашнинг самараси етарли эмаслиги маълум бўлди. Кам даромадлилар ҳам, ўзига тўқлар ҳам баббаробар ёрдам ола бошладилар. Меъёри чекланган маҳсулотларни олишда кам муҳтож бўлганлар ундан анча кўп фойдаландилар. Ёрдамнинг бу шакли аҳолининг муайян қатламларини назарда тутмаганлиги боис, анъанавий бақимандалик кайфиятини бутунлай ўзгартиришга тўғри келди. (Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга ҳалақит бераётган нарса ҳам шу эди). Ижтимоий сиёсатни сифат жиҳатдан кучайтиришнинг янги босқичи объектив зарурат бўлиб қолди.

1994 йилда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тизими тўздан ўзгартирилиб, ўрнига янги, илгор тизим шаклланди, унинг моҳияти - болалар ва кам даромадли оилалар бу ёрдамдан баҳраманд бўлувчи асосий кишилар бўлиб қолдилар. Энди ҳамма нафақа ва моддий ёрдамлар оила орқали етказиб бериладиган, ўз-ўзини бошқариш воситаси - маҳалла орқали энг муҳтожлар туркуми аниқланиб, ёрдам миқдори маҳалла аҳли йиғинида белгиланадиган бўлди.¹

12-мавзу. Иқтисодий ислохотлар иккинчи босқичининг вазифалари ва устивор йўналишлари

4 соатли маъруза

1-маърузанинг режаси:

1. Хусусийлаштиришни чуқурлаштириш, рақобатчилик муҳитини шакллантириш.
2. Макроиқтисодий барқарорликка эришиш.

1. Иқтисодий ислохотларнинг иккинчи босқичида хусусийлаштириш орқали камида икки вазифа бажарилди: 1- мулкни ҳақиқий эгасига топшириш, тадбиркорлик учун уларга кенг имконият яратиш; 2- кўп укладли иқтисодиётни ва рағбатлантирувчи рақобатчилик муҳитини вужудга келтириш.

Хусусийлаштириш жараёнида фақат мулкчилик шаклларигина ўзгариб қолмай, эски тизимдан қолган монополияларга ҳам барҳам берилади. Сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун шароит яратилади. Жараёни янада чуқурлаштириш бир қатор асосий йўналишларда боради:

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 120-138 бетлар.

Биринчидан, бу босқичда ҳам хусусийлаштириш махсус ишлаб чиқилган тармоқ ва минтақавий дастур асосида амалга оширилади. Иккинчи босқичда - ёқилғи, энергетика, кон саноати, машинасозлик ва пахтани қайта ишлаш комплексларида хусусийлаштириш кенг тус олади. Транспорт корхоналари, воситалари хусусий мулк сифатида, Бухоро, Самарқанд, Хива, Тошкент шаҳарларидаги саёхатчиларга хизмат кўрсатиш комплекслари эса сотиш орқали хусусийлаштирилади.

Иккинчидан, хусусийлаштириш бўйича барча ишларнинг маркази тармоқ, республика даражасидан ҳудудий даражага кўчирилади.

Учинчидан, йирик ва ўрта корхоналарни кенг қўламда ҳиссадорликка ўтказиш, уларнинг негизида очиқ ҳиссадорлик жамиятлари тузиш, хусусийлаштиришнинг асосий йўналиши бўлиб қолади.

Тўртинчидан, деҳқон хўжаликларини керагича ташкил қилиш ва уларни барқарор ишлашлари учун шарт-шароит яратиш муҳим вазифа ҳисобланади. Бунинг учун деҳқон хўжаликларини ривожлантиришнинг давлат инвестицияси дастури талаб қилинади. Мазкур дастурда хорижий инвесторларнинг жараёнга қатнашиши, ерни деҳқонга умрбод фойдаланиш учун бериш кераклиги кўрсатилган бўлади. Ер бозорини ташкил қилиб, ер участкаларини ким ошди савдолари ва танловлар йўли билан оммавий сотиш зарурият бўлиб қолади.

2. Иқтисодийни барқарорлаштириш - бозорни шакллантириш йўлидаги қонуният ва муқаррар жараёндир. Бу йўлда ишлаб чиқариш кучлари билан ишлаб чиқариш муносабатлари даражаси ўртасида мувофиқлик бўлишига иқтисодий қонунлар орқали эришилади.

Барқарорлик дастурини ишлаб чиқишда танглик ҳодисаларининг олдини олиш, иқтисодийнинг қай ҳолатдалигини ифодаловчи мезон бўлиб хизмат қилувчи кўрсаткичларни яхшилашга, шунингдек, мамлакатни тангликка олиб келган ички сабабларни чуқур ўрганиш, бартараф этиш тадбирларини фаол амалга ошириш беҳад муҳимдир.

Барқарорлаштириш сиёсати - бу, аввало макроиқтисодий (иқтисодийни бир бутунликда олиб қараш)да мувозанатни сақлаш, ишлаб чиқаришнинг кескин даражада пасайишига ва оммавий ишсизликка йўл қўймасликдир.

Барқарорлаштириш сиёсатининг мақсади - бошқариб бўлмайдиган, иқтисодий пасайишга олиб келиши мумкин бўлган ички ва ташқи мувозанатсизликдан четлаб ўтиш, зарур бўлган тақдирда уни тўғрилашдан иборат.

Жаҳон тажрибасида барқарорлаштириш сиёсатини амалга оширишда принципиал жиҳатдан бир-биридан фарқ қилувчи бир неча хил ёндошувлар мавжуд. Улардан учтасига алоҳида тўхталиш мумкин:

Биринчиси - монетар ёндошув деб аталиб, чуқур иқтисодий ўзгаришларни таъминламайди.

Иккинчиси - ишлаб чиқариш ва тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантиришга, иқтисодийда номутаносибликка барҳам беришга асосланган ёндошув. Бунда бир меъёрда молиявий ва пул-кредит сиёсати ўтказилади ва у товар билан қоплашнинг иложи бўлмаган ортиқча талабларни чеклашга оид тадбирлар билан узвий боғлаб олиб борилади.

Учинчиси - Ўзбекистоннинг ёндошуви. Бунга иқтисодийни барқарорлаштиришнинг фақат ишлаб чиқарувчиларга, моддий бойликларни яратаётганларга таянган ҳолда эришилади.

2-маърузанинг режаси:

1. Чуқур таркибий ўзгаришларга эришиш -- иқтисодий ислохотларнинг асосий шarti сифатида.
2. Ижтимоий йўналишни кучайтириш муҳим вазифадир.
3. Чуқурлашиб бораётган ислохотларнинг яқунлари.

1. Ислохотларнинг иккинчи босқичида - республика иқтисодийнинг таркибий тузилишида кескин ўзгаришларга асос солиниши, тармоқ тузилишини тубдан ўзгартириш, тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиш, маҳсулотларнинг сифати ва рақобатбардошлигини жаҳон бозори талаблари даражасига етказиш вазифалари қўйилади. Бундай сиёсат Ўзбекистоннинг бутунлай янги халқ ҳўжалик комплексини барпо этишга қаратилди.

Мақсадга эришиш учун иқтисодийнинг тармоқ ва ҳудудий тузилиши, ишлаб чиқариладиган маҳсулот таркиби, экспорт ва импорт таркибини қайта қуриш талаб қилинди. Шунингдек, биринчи навбатда энг муҳим макроиқтисодий ва тақрор ишлаб чиқариш нисбатларини жиддий тарзда тартибга солиш зарур бўлди.

Республика ўз кучларига таянишига мажбурлиги, энг аввало муҳим ўзак тармоқлар - нефт ва газ саноати, энергетика, олтин қазиб олиш ва рангли металлургиянинг бошқа тармоқлари, коммуникация ва инфраструктура тизимини ривожлантиришни талаб қила бошлади. Бутун кимё комплексини тубдан қайта қуриш, уни техника билан таъминлаш муҳим бўлди.

Ўзбекистоннинг иқтисодий, технологик мавқеига эришиши учун фан ва техника ютуқлари кенг кўламда жорий этиладиган саноат тармоқларини ривожлантириш ҳам муҳим стратегик вазифадир. Машинасозлик, радиоэлектроника, электротехника соҳалари шулар жумласидан ҳисобланади.

1 Кимов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 197-198 бетлар.

Иккинчи босқичда структуравий сиёсатнинг энг муҳим устивор йўналишлари, қишлоқ хўжалиги, умуман агросаноат комплексида чуқур прогрессив силжишларга эришиш. Зоналар ихтисослашуви талабига мувофиқ эркин майдонлари таркибини энг мақбул ҳолатга келтириш йўли билан бу сиёсатни амалга ошириш мумкин. Ўзақ тармоқлар қаторига пахта билан барча ғаллачилик ва картошкачилик кабилар киритилади. Қишлоқ хўжалигини энг муҳим йўналишларидан бири - ернинг унумдорлигини оширишдир.

Инфраструктура, айниқса ишлаб чиқариш инфраструктураси тармоқларини бутун чоралар билан қувватлаш кўзда тутилади. Ноишлаб чиқариш соҳасидаги таркибий сиёсат соғлиқни сақлаш, халқ таълими ва маданиятнинг моддий базасини мустаҳкамлаш аҳоли турмуш фаровонлигини оширишга бориб тақалади.

Инвестиция базасини ривожлантириш ва чуқурлаштириш - ислохотлар стратегиясининг муҳим шарт бўлиб, ҳам ички сармояларнинг, ҳам ташқи инвестицияларнинг барча манбаларини ишга солиш талаб қилинади. Айниқса сармоя сарфлашдан ундириладиган солиқлардан рағбатлантирувчи механизм сифатида фойдаланиш муҳим йўналишдир.

Энг асосий вазифа - шундай структурани яратиш керакки, у барча ресурсларни ҳисобга олиб, Ўзбекистоннинг иқтисодий ва сиёсий мустақиллигини таъминлаш имконини берсин.¹

2. Ислохотлар, таркибий ўзгаришлар халққа нима бериши билан баҳоланади? Кучли иқтимой сиёсат одамларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш билан чегараланиб қолмай, балки унумли меҳнат қилиш, яхшироқ рағбат ва имкониятлар яратиш, иқтисодий фаолият учун кафолатли ҳуқуқни қарор топтириш, аҳолининг меҳнат ва иқтимой фаоллигини оширишдир. Шу сабабли, иккинчи босқичда энг муҳим вазифа, ҳар бир киши меҳнатининг қадрини ошириш, унинг иқтимой фаоллик кўрсатиш имкониятларини намоён қилиши учун шарт-шароит яратиш ва, шунингдек, ҳар бир кишининг иқтисодий эркинлигини фаровонлик учун масъуллиги билан қўшиб олиб боришга асосланган иқтисодий муносабатларни шакллантириш зарур бўлди.

Бу босқичда ҳам аҳолини иш билан таъминлаш муҳим ва ўткир муаммолардан бўлиб қолаверар экан, уларни ҳал қилиш иш жойлари пайдо қилиш, ишсизларни қайта ўқитиш, касб-хунарга ўргатиш, уларни иқтимой ҳимояланишнинг давлат томонидан кафолатланиши билан боғлиқдир.

Ислохотларнинг тақдири маънавий юксак кучга боғлиқ. Бунинг учун умумий таълим мактабларини, олий ва ўрта махсус таълим тизимини жиддий равишда мустаҳкамлаш, ўқув дастурларини янгилаш, замонавий

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 246-265 бетлар.

дарсликлар ва махсус адабиётларни чиқаришни йўлга қўйиш керак. Уқитувчи ва муаллимларнинг обрў-эътиборини тиклаш, таълим ва тарбияни эътиборли ва етарли ҳақ тўланадиган соҳага айлантириш муҳим бўлиб қолмоқда.

Республикада бундан буён ҳам миллий белгига қараб фарқлашга йўл қўйилмайди. Фуқаролар ўртасидаги тинчлик, миллатлараро тотувлик ва дўстлик, уларни сақлаш, мустаҳкамлашга интилиш зарур экан, бу борада бундан кейин ҳам ўзбек халқига хос фазилатларнинг энг асосийси байналминаллик бўлади.¹

3. Чуқурлашиб бораётган ислохотларнинг дастлабки якунлари иқтисодий ўсиш жадал суръатлар билан бормоқда. Уни нималарда кўриш мумкин?

Биринчидан, пулнинг қадрсизланиши пасайди, инфляция жойланган.

Иккинчидан, миллий валюта мустаҳкамланди.

Учинчидан, хусусийлаштириш жараёни чуқурлашди. Агар 1994 йили жами корхоналарнинг 57,7 фоизи нодавлат секторда бўлган бўлса, бу кўрсаткич 1996 йилнинг ярмига келганда 82,7 фоизга етди. Бу вақтга келиб саноат маҳсулотларининг ярмидан кўпроғи, қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг 95 фоизи, чакана товар оборотининг 94 фоизи, пудрат ишларининг 61 фоизи нодавлат сектори ҳиссасига тўғри келади.

Тўртинчидан, мўлжалланган инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилиши натижасида иқтисодиётда сезиларли таркибий ўзгаришлар юз берди. Асакадаги "ЎзавтоДЭУ"нинг ишга туширилиши саноат сиёсатида бурилиш ясади.

Бешинчидан, республикада бозор инфраструктурасини яратиш ва ривожлантиришда сезиларли силжиш рўй берди.

Олтинчидан, асосий иқтисодий кўрсаткичларнинг ўсишига эришилди. Шу маънода Ўзбекистон учун 1996 йил кескин бурилиш йили бўлди. Биринчи бор ички маҳсулотларнинг пасайишига барҳам берилиб, унинг 101,4 фоизга ўсиши таъминланди. Саноат маҳсулотларининг ўсиши 105 фоизга етди. Барча вилоятларда саноат ишлаб чиқаришининг ўсиши таъминланди.

1996 йилга келганда аввалги 1995 йилнинг шу даври, яъни ярмига нисбатан галла 100 минг тонна, бугдой эса 200 минг тонна кўп етиштирилди. Республика капитал маблағларининг ҳажми 4,4 фоизга кўпайди. Буларнинг барчаси келгуси юксалиш учун мустаҳкам моддий, молиявий ва институционал база яратилганлигидан, инвестициялаш жараёни фасллашганидан далолатдир.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 248-265 бетлар.

Еттинчидан, ижобий сиёжишлар иқтимоий соҳада ҳам юз берди. Бу даврга келиб, аҳолининг фаровон яшаши учун салбий таъсир этувчи омиллар йўқолди, аҳолининг турмуш даражасини оширувчи тегишли шарт-шароитлар ва ишончли кифолатлар яратувчи барқарорлик омиллари кучга кира бошлади. 1996 йил ярмига келганда аввалги йилга нисбатан аҳолининг реал даромади 16 фоизга ошди.

Аҳолининг 1991 йилдан кейин қадрли йўқотган омонатларини индексиация қилиш муҳим тадбир бўлди. Иқтимоий адолат тикланди. Энг муҳими, ўтказилаётган ислохотларнинг халқ оммаси ҳаётига, турмуш тарзига ижобий таъсири борган сари сезила бошланди.¹

Мустақиллик йилларида иқтисодиёт соҳасида теран ўзгаришлар рўй берди. Бу соҳадаги асосий яқунларга қисқароқ тўхталиш мумкин:

- иқтисодий муносабатларда, айниқса мулк масалаларида туб ўзгаришлар амалга оширилди. Мулкни хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш дастурини амалга ошириш натижасида мамлакатимизда ҳақиқий кўп тармоқли иқтисодиёт шакллантирилди, нодавлат сектор мустақамланди ва у иқтисодиётимизда фаол рол ўйнай бошлади;

- ҳўжалик юртишнинг маъмурий-буйруқбозлик усули, режали бошқариш ва тақсимлашнинг ўта марказлашган тизимига барҳам берилди, иқтисодий рағбатлантиришга, корхоналарнинг иқтисодий эркинлигига ва рақобат тамойилларига асосланган бозор механизмлари тобора кенг жорий этила борди;

- бозор инфраструктураси умуман шакллантирилди, янги банк, молия, солиқ тизимлари, фонд ва товар-хом ашё биржалари, сўғурта, аудиторлик, лизинг компаниялари ва бошқа бозор тузилмалари тармоғи барпо этилди, қимматли қўғозлар бозори фаолияти кучайтирилди;

- ўзимизнинг миллий пул тизимимиз яратилди, сўм мамлакатимизда ягона тўлов воситаси бўлиб қолди. Миллий сўмимиз бу вақтга келиб, барқарор, жорий операцияларда эркин алмашиниш қувватига эга бўлган пул бирлигига айланди;

- иқтисодий ва молиявий барқарорликка эришилди, инфляция даражаси кескин пасайди, ишлаб чиқаришнинг пасайиши тўхтатилди. Иқтисодий ўсишни таъминлаш ва биринчи навбатда чет эл сармоясини жалб этиш асосида инвестиция фаолиятини ривожлантириш йўллари белгиланди.

1996 йилнинг биринчи ярмидан бошлаб Ўзбекистонда иқтисодиётнинг барқарор юксалиши ва аҳоли турмуш даражасининг яхшиланиши кўзга ташланди.

¹ Каримов И.А. 1996 йил 25 июлда Вазирлар Маҳкамасида 1996 йилнинг биринчи ярмида иқтисодиётни ривожлантириш яқунлари ҳамда ислохотларнинг бориши ҳақидаги нутқи // "Халқ сўзи" газетаси, 1996 йил, 26 июл.

- иқтисодиётнинг тузилма жиҳатидан янгиланиши таъминлана бориб, республиканинг ёнилғи-энергия мустақиллигига эришилди, ўзимизнинг ташқи бозорда рақобат қилишга қодир бўлган тайёр маҳсулотимиз улуши ошди, саноат ва қишлоқ хўжалигининг бутунлай янги - автомобилсозлик, микробиология, галлачилик соҳалари барпо этилди. Импортнинг ўрнини босадиган маҳсулотларнинг 500 дан ортиқ хили ўзлаштирилди, хорижий сармоядорлар иштирокида иқтисодиётимиз тузилмасини тубдан ўзгартирадиган йирик сармоя лойиҳалари муваффақият билан амалга ошириб борилди.

Иқтисодий ислохотларнинг энг муҳим якунларидан яна бири - аксарият юртдошларимизда мулкка эгалик, мулкдорлик туйғусининг уйғониши ва ривожланиш жараёни, ўрта қатлам, кичик ва хусусий корхона эгаларининг, мулкнинг, ер участкаларининг, акцияларнинг, бошқа қимматли қўғозларнинг, ҳуллас, даромад келтирадиган мулкнинг шаклланишидир.¹

Шундай қилиб, иқтисодий ислохотлар жараёнини чуқурлаштириш учун мустаҳкам моддий ва социал база яратилди, иқтисодий жонланиш ва юксалишда фаол инвестиция фаолияти кўзга ташланмоқда. Ислохотлар узлуксиз жараён бўлиб, улар амалга оша боргани сари иқтисодий муносабатлар такомиллашиб, мулкчиликнинг давлат ва нодавлат шакллари ўртасидаги муносабатлар ўзгариб бораверади, иқтисодиётни ва хўжалик соҳаларини бошқаришнинг кўринишлари ўзгариб, бозор муносабатларига хос янгилари пайдо бўлади.

13-мавзу. Миллий тикланиш мафкураси ва унинг демократик жамият қуришдаги ўрни

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Мафкура тушунчаси, унинг мазмуни, хусусиятлари ва негизлари.
2. Ўзбекистонда миллий истиқлол мафкурасига бўлган объектив эҳтиёжлар, унинг вужудга келишидаги шарт-шароитлар.
3. Ўзбекистонда миллий истиқлол мафкурасининг ўзига хос томонлари ва унинг демократик жамият қуришдаги аҳамияти.

1. Мафкура - бу муайян бир гоялар тизимидир. Ўз навбатида гоя - бу бирор иш, ҳаракат қилиш ҳақидаги фикр, ўй, ният ва мақсадларни

¹ Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари // "Халқ сўзи" газетаси, 1996 йил, 30 август.

ўзида ифода этадиган, билдирадиган сўздир.¹ Мафкура муайян бир гоёлар тизими бўлиб кишиларнинг, жамиятнинг воқеликка бўлган онгли, муайян бир мақсадни кўзлаган, изчил муносабатларини ўзида ифода этади. Унинг асосий аҳамияти ва қиммати ҳам ана шундадир.

Бизда узоқ йиллар мобайнида, аниқроғи, шўролар тузуми даврида бир мафкуранинг якка ҳукмронлиги натижасида "мафкура" сўзига, иборасига нисбатан уни ёмон кўриш, ёқтирмаслик, ҳамма иллатларнинг асосий сабабчиси деб билиш муносабатлари шакллана борди. Шунинг учун ҳам 80-йилларнинг охири ва 90-йилларнинг бошларида ҳар қандай мафкурани рад қилиш кайфиятлари қарор топа бошлади.² Лекин бундай вазият узоқ давом этиши мумкин эмас эди. Чунки мафкурасиз, яъни гоёлар тизимсиз умуман ижтимоий ҳаётнинг ўзи бўлиши мумкин эмас. Зеро, бирор бир фикр, ўй, ният ва мақсадларсиз инсон яшай олмайди, яшамаган ҳам. Гап бу ерда қандай мақсад, қандай фикр, ўй, ният эканлигидадир. Биз фақат революцион тўнтаришлар, зўравонликлар билан боғлиқ мафкурадан, яъни марксча-ленинча гоёлар ҳукмронлигидан юз ўгирдик. Шунингдек, бир мафкурага давлат мақомини бериш каби иллатни рад этдик.

Мафкура ижтимоий ҳаётнинг энг муҳим шарти бўлиши билан бирга, у ана шу ижтимоий ҳаётни янада ривожлантиришига ёки бўлмаса, аксинча, уни нисбатан орқада қолишига, турмуш шароитлари талабга жавоб бермасликларига фаол таъсир кўрсатишлари мумкин. Бу вазият мафкурага нисбатан жиддий муносабатларни талаб қилади. Одатда мафкурани яратиш ва ривожлантириш масалалари билан сиёсий арбоблар, файласуф олимлар, ёзувчи ва адабиётчилар, умуман зиёлилар шуғулланади.

Кишилиқ жамияти пайдо бўлгандан бошлаб, инсонлар ўзларининг яшаш шароитларини яхшилашга, уни адолат қоидалари асосида ташкил қилишга интилганлар. Бунинг йўллари, усуллари излаб келинган. Улар ўзларининг бу уринишларини муайян гоёлар орқали ифода этишга интилишган. Шунинг учун ҳам мафкурага эҳтиёж вужудга келган ва у яратилган. Шунингдек, ҳар бир тарихий шароит, ҳар бир халқнинг ўзига хос мафкураси бўлади. Мафкура ҳар бир тарихий шарт-шароитларнинг ўзига хос томонларини ифода этиши билан бирга, ҳар бир халқнинг ўзига хос миллийлигини ҳам инъикос этади.

2. Ўзининг тарихида биринчи маротаба ҳуқуқий давлат, адолатпарвар, демократик жамият барпо қилаётган ўзбек халқи ўзининг ана шу улуг ният ва мақсадларини, буюк орзу ва умидларини, ҳаракат дастури-

¹ Ўзбек тилининг изоҳли лугати. II-жилд. Москва, Русский язык, 1981, 663-бет.

² Жалолов А. Мустақиллик масъулияти. Тошкент, Ўзбекистон, 1996, 10-12 бетлар.

ни муайян мафкура орқали ёрқин ва таъсирчан ифода этиши лозимдир. Ҳозирги даврнинг асосий мафкурасига бўлган эҳтиёж ана шу вазият билан белгиланади. Қолаверса, бу буюк орзу ва умидлар, улуг ният ва мақсадларимиз мустақилликнинг шарофатидир. Демак, мафкурамиз ҳам миллий истиқлол, миллий тикланиш мафкураси деб аталади. Зеро, ўзбек халқи демократик жамият барпо қилиш орқали ўз қаддини ростлашга, ўзини англашга интилади, ўзи учун муносиб турмуш шароити бунёд этади. Ўзбекистонда миллий истиқлол мафкурасининг шаклланиши ўта мураккаб, зиддиятларга тўла даврга тўғри келди. Умуман бир мафкурадан иккинчи мафкурага ўтиш дарров, қисқа давр ичида амалга ошмайди. Бу жараён алоҳида эътиборни, кўпчилик фуқаролардан, айниқса сиёсий арбоблар, файласуфлар, умуман зиёлилардан таҳлилийлик ва жонбозликни талаб қилади.

Миллий мафкурани ёритиш зарурияти билан боғлиқ фикр биринчи бор Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов томонидан 1993 йилнинг 23 апрелида унинг республиканинг бир гуруҳ адиблари билан учрашувида илгари сурилди. Орадан кўп ўтмасдан Мамлакат Олий Кенгаши XII-сессиясида (1993 йил 6 май) маънавиятсиз ҳеч қандай ижтимоий тараққиётнинг бўлиши мумкин эмаслигини, олдимизда турган энг муҳим масала, - бу миллий истиқлол мафкурасини яратиш ва уни ҳаётимизга татбиқ этиш эканлиги алоҳида таъкидланди. И.А.Каримов ушбу анжуманда “Миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг азалий аъёналарига, удумларига, тилига, дилига, руҳиятига асосланиб, келажакка ишонч, меҳр-оқибат, инсоф, сабр-тоқат, адолат, маърифат туйғуларини онгимизга сингдириши лозим”¹ - деган ғояни, кўрсатмани билдирди. “Шу билан бирга бу мафкура, - дейди И.А.Каримов, - халқимизда ўзининг қудрати ва ҳимоясига суянган ҳолда, умуминсоний қадриятларга асосланиб, жаҳон ҳамжамиятидаги мутараққий давлатлар орасида тенг ҳуқуқли ўлароқ, муносиб ўрин эгаллашга доимий интилиш ҳиссини тарбияламоғи керак”.²

Ўзбекистон Конституциясининг бир йиллигига бағишланган тантанали йиғилишда (1993 йил 7 декабр) И.А.Каримов бу масала устида яна бир бор чуқур ва атрофлича тўхталиб, қуйидаги муҳим фикрларни билдирган эди: “... мафкуравий масалани ҳал этмасдан, уни амалда татбиқ этмасдан туриб, Конституция белгилаб берган мақсадларга эришиш, у олдимизга қўйган талабларга жавоб бериш мушкул бўлди.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Тошкент, Ўзбекистон, 1993, 168-бет.

² Қаранг: Ўша жойда.

Янги мафкуранинг асл мазмуни - янгича, эркин фикрлайдиган, муттаълик ва журъатсизлик туйғусидан мутлақо холн, мустақил инсонни тарбиялашдир".¹

3. Бизнинг фикримизча Ўзбекистон халқининг миллий мафкураси азалий анъаналаримиз, удумларимиз, руҳиятимиз билан бирга, илгор илм-фан ютуқларига ҳам асосланган ва дунёвий табиатга эга бўлмоғи лозим. Шунинг учун биргина диний гоялар, ақидалар, қанчалик жозибадор, мафтункор бўлмасин, миллий мафкура бўла олмайди.

Бизнинг энг асосий ва бош ҳужжатда халқимизнинг азалий, ушалмаган орзу-умидлари, армонлари, эзгу ниятлари, олижаноб мақсадлари ўз ифодасини мужассам тарзда топган, уларга элтувчи йўллар белгиланган. Бу йўл - ҳуқуқий давлат, демократик жамият, бозор иқтисодиётларини барпо қилиш билан боғлиқ йўллардир.

Ўзбекистон Конституциясида бевосита мафкура масаласи устида ҳам махсус тўхталиб ўтилган. Хусусан, Конституциянинг 12 моддасида қуйидагилар қайд қилинган: "Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади.

Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас".²

Илгари бир неча бор айтиб ўтилганидек, биз кўппартиявийлик тизмига асосланган демократик жамият, ҳуқуқий давлат бунёд этмоқдамиз, назарий жиҳатдан бундай шароитларда қайси сиёсий партия умумхалқ сайловларида ютиб чиқса, ўша сиёсий партиянинг ҳаракат дастури, мафкураси жамиятнинг, давлатнинг расмий ўрнатилмаган, аммо муайян (ушбу партия вакиллари ҳокимият идораларига сайланган) давр мобайнида ҳукмрон, таъсирчан мафкура бўлади.

Миллий мафкуранинг яратилиши мураккаб, муайян бир даврларни ўзига жалб қиладиган жараёндир. Биз ҳозирги кунда миллий мафкурामиз яратилишининг энг бошланғич даврларини шоҳиди бўлаяпмиз. Фикримизча, миллий тикланиш мафкураси ватанпарварлик, мустақиллик, миллийлик, адолатпарварлик гоялари ва туйғулари билан сугорилган бўлиши шарт. Шунингдек, миллий тикланиш мафкураси бутун Ўзбекистон халқини ягона буюк мақсади сари бирлаштириш қобилиятига эга бўлмоғи лозим. Кейинги пайтларда сиёсий партиялар, бир гуруҳ олимлар миллий тикланиш мафкураси борасида изчил иш олиб бормоқдалар ва бу борада бир қанча эътиборга лойиқ рисоаларни чоп этдилар. Кўпчилик изланувчиларнинг фикрларига биноан мафкуранинг

¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 201-202 бетлар.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 11-бет.

бош вазифаси бутун халқимизни, уларнинг маслаклари, партияларга муносабатлари, миллатларидан қатъи назар, ягона мақсад атрофида бирлаштира олиши ва бу йўлда муҳим ижтимоий-сиёсий қадриятларни яратишидадир.

Миллий мафкуранинг ўзига хос томонларидан яна бири - инсоннинг ички руҳий ҳолати билан унинг ташкилий амалий фаолиятлари орасида ўзаро бирликни қарор топтиришидадир. Зеро, мафкура фақат гоёларга асосланмай, уни ифода қилмай, ички туйғуларга, руҳий ҳолатларга ҳам асосланади ва уни ифода этади.

Баён этилган фикр-мулоҳазалардан шундай хулосага келишимиз мумкин: ҳозирги кунда миллий истиқлол мафкурасининг яратилиши, унга бўлган эҳтиёжлар тарихий заруриятдир. Ҳар қандай шароитда, айниқса ўзининг кўпгина зиддиятларига, мураккаб томонларига эга бўлган ҳозирги шароитда турли миллат ва элатларга, маслак ва манфаатларга мансуб фуқаролар учун уларни бирлаштира оладиган умумий гоё - мафкура зарур. Ягона, умумий гоёлар тизими - мафкура бўлмаса, умумжамият, давлат, миллат манфаати оёқ ости бўлиши мумкин. Ягона, умумий гоёлар тизимининг асосини эса демократик жамият қуришдек олийжаноб мақсад, ният ташкил қилиши керак.

Юқорида баён қилинган масалалар, фикрлар юзасидан қуйидаги хулосага келиш мумкин:

1. Мафкура кишиларнинг воқеликка нисбатан онгли, изчил, бирон бир муҳим аҳамиятга эга бўлган мақсадли муносабатларини ифода этувчи муайян гоёлар тизимидир.

2. Мафкура кишилиқ жамияти мавжудлигининг ва тараққиётининг муҳим шarti, омилидир.

3. Ўзбекистон халқи демократик жамият қуриш жараёнида ўзига хос мафкурага эга бўлиши шарт.

4. Собиқ совет ҳокимияти ҳукмронлиги йилларида мафкура борасида ягона, марксча-ленинча мафкура устунлик қилар эди. Бу демократияга тамомила зид бўлган жиҳатдир.

5. Ҳар бир тарихий шароитда, ҳар бир мамлакатда - миллийликнинг ўзига хос мафкураси мавжуд бўлади.

6. Ўзбекистон миллий истиқлол мафкурасини яратиш борасида ишлар ўзининг бошланғич давларини бошидан ўтказаяпти.

7. Мафкурани яратиш борасида зиёлилар фаол иштирок этишлари-ни лозим деб биламиз.

**14-мавзу. Ўзбек халқининг маънавий мероси ва миллий
маданиятининг мустақилликни мустаҳкамлашдаги аҳамияти**

2 соат маъруза

РЕЖА.

1. Маънавият, маънавий мерос тушунчалари ва уларнинг моҳияти.
2. Ўзбек халқи маънавий маданиятининг қадимийлиги ва баркамол-лиги.
3. Ҳозирги шароитда маънавият масаласининг долзарблиги.
4. Маънавият ва демократик жамият.

1. Демократик жамият қуруқ ерда, ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Унинг ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳамда маънавий заминлари мавжуд. Олдинги маъруза ва амалий машғулотларда демократик жамиятнинг ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий шарт-шароитлари, заминлари ҳақида фикр юритилган эди. Бу мавзуда энди маънавият, демократик жамиятнинг маънавий заминлари ҳақидаги баъзи мулоҳазаларимизни билдирамиз.

Масалани энг аввало “маънавият” атамасининг луғавий ва фалсафий мазмунларини баён қилишдан бошласак тўғрироқ бўлади. “Маънавият” атамаси ўзбек тилига араб тилидан кириб келганлиги икки жилдди “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да кўрсатилган бўлсада, лекин унинг луғавий маъноси баён қилинмаган.¹ Шунингдек, “Ўзбекча-русча луғат”да, “энциклопедик” луғатда ва “Ўзбек Совет энциклопедияси”да ҳам “маънавият” сўзининг мазмунлари баён қилинмаган. Бу вазият мустабид тузум даврида ўзбек халқининг маънавияти билан боглиқ масалаларга умуман эътибор берилмаганлигининг энг ёрқин далилидир.

Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида мамлакатимиз Президенти И.А.Каримовнинг Ҳамдўстлик мамлакатлари ичида биринчи бўлиб республикада “Манавият ва маърифат” жамоатчилик марказини ташкил этиш борасидаги фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори эълон қилинди.

1996 йилнинг 4 сентябрида Президент Ислом Каримов Республика “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази раҳбарияти ва бошқаруви аъзоларини қабул қилди ва орадан кўп ўтмай (шу йилнинг 9 сентябрида) “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази фаолиятини янада такомиллантириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисидаги фармони имзоланди. Мамлакатимизда амалга оширилган бу муҳим тадбирлар маънавият билан боглиқ ишларимизнинг ривожланишига сабаб бўлди. Ҳозирги кунда барча вилоят, туман ва шаҳарларда “Маънавият ва маърифат” марказларининг бўлимлари ишлаб турибди. Шундай

¹ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II-жилд, 454-бет.

бўлимлар Олий ўқув юртларида, жумладан, ТошДУда ҳам бор. Нукус ва Термизда "маънавият" академиялари иш бошлаган. Айрим корхона, жамоат ташкилотларида, ҳарбий бўлимларда "Маънавият музейлари", "Маънавият хоналари", "Маънавият синфлари" очишга эришилди. Бу масалада муҳим илмий-назарий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Ўқув юртларида "Маънавият асослари", мактабларда "Одобнома" дарслари ўтилмоқда. Миллий урф-одатларимиз, умуминсоний қадриятларни тиклаш борасида жойларда жуда кўп ибратли ишлар қилинмоқда. Амалга оширилаётган дастлабки бу ишлар жамиятда рўй берадиган тасодифий ҳол бўлмай, балки демократик жамият қуриш билан боғлиқ энг муҳим, энг зарурий вазифаларнинг биридир. Қолаверса, Ўзбекистон халқи кўпгина бошқа Шарқ халқлари каби ўзининг тарихида маънавият масаласига ҳамма вақт алоҳида эътибор берган ва бу борада ибратли бўлган муҳим ишларни амалга оширган.

2. Шарқ халқлари фалсафаси, ислом ислоҳотчилиги, қарашларида "маънавият" атамаси, сўзи кишиларнинг муайян ички руҳий ҳолатларини, асосан шахс руҳий камолотларини, унинг йўл-йўриқлари ва усулларини ифодалаш учун қўлланилган. Руҳий камолот - бу муайян ички эҳтиёжларни шакллантириш, тарбиялаш ва ривожлантириш демакдир. Айни замонда, муайян ички руҳий ҳолатлар муайян ички эҳтиёжлар орқалигина намоён бўлади. Ички руҳий эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ бевосита ҳаракатлар эса ички-руҳий ҳолатларни моддийлаштиради.

Демак, демократик жамиятнинг маънавий асоси - бу ҳар бир шахс ва бутун миллатнинг ички руҳий камолотидир. Руҳий камолот эса - бу инсон томонидан инсонийликни англаш, билиб олиш, идрок этишларга интилишлар билан боғлиқ муайян ички руҳий эҳтиёжларнинг шаклланиши ва ривожланиши демакдир. Ички руҳий эҳтиёжлар инсон фаолиятининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади.

Ҳар бир инсоннинг бу дунёда яшашдан маъноси ва мақсадини билишга, тушуниб етишга интилиши, бу борада дунёвий ва диний сабоқларни эгаллаш учун таълим ва тарбия билан боғлиқ ҳаракатлари маънавиятнинг асосий негизини ташкил қилади. Маънавиятнинг маърифат билан узвий боғлиқлиги ҳам бежиз эмас.

"Маънавият" сўзининг ўзаги маънодир. Демак, "Маънавият" бу яшашнинг моҳияти ва мақсадини билиш, ҳис қилиш, руҳан англаш ва уни сўз орқали ифода этишдир. Ана шу сўзлар орқали жамият, инсон томонидан янги инсонларни яратиш борасидаги онгли фаолиятлар ҳам маънавиятдир.

Ислом оламида кўп асрлар-мобайнида маънавият билан боғлиқ фаолиятларда Оллоҳнинг ягоналиги, Муҳаммаднинг, Қуръоннинг муқаддаслиги билан боғлиқ сўзлар қўлланилган. Ана шу сўзлар орқали ифода этилган гоялар, ақидаларнинг маъносини билиш, англаш маънавият

билан боғланган. Чунончи, яшашнинг мақсади, маъноси Оллоҳни руҳан ҳис этиш, ақл ва қалб билан билиш, англаш, унга қараб ҳаракат қилиш билан узвий боғлиқдир, деб талқин қилинган. Айни замонда ҳар бир мусулмон ўзида яхшилик, инсонпарварлик, эзгулик ва гўзаллик билан боғлиқ ички ҳис-туйғуларни, руҳий ҳолатларни тарбиялаш, шакллантириш орқалигина Оллоҳни қалбан англайди, ақлан билади, шунга мос талпиниб ҳаракат қилади. Ўзида бундай ҳисларни ривожлантира олган инсонлар буюкликка эришади, яъни Оллоҳ билан қалбан бирлаша олади, деган сўзлар билан ҳаётнинг маъноси тушунтирилган.

Зеро, ислом таълимотига биноан, Оллоҳ фақатгина яратувчи, улуғ зот бўлмай, айни замонда, энг мукамалликнинг тимсоли, энг гўзал хулқ эгаси ҳамдир. Демак, бу ерда энг асосий масала инсоннинг инсонийлик фаолияти маъносини тушунтириш ва уни шакллантиришдир. Инсонийлик эса инсоннинг руҳий камолотидир.

Маънавият бу инсонларнинг инсонлар билан бўлган муносабатлари масаласидир. Бу инсонлар олдидаги ўзининг инсонийлик бурчини руҳан англаш, ҳис қилиш демакдир. Ҳар бир инсон ўзини миллат, халқ билан бирлигини, ўтган авлодлар руҳига нисбатан бурчини, вазифаларини, ҳозирги ва келажак авлодлар олдидаги масъулиятини ич-ичидан ҳис қилади, руҳий камолот сари юз тутаети. Маънавиятчилик, баъманилик белгилари ҳам шуларда акс этади.

Ислом оламида, хусусан, Ўзбекистон халқларининг маънавият билан боғлиқ кўп асрлик фаолиятларида ислом дини, унинг ғоялари, ақидалари билан бир қаторда, маросимлари ҳам маънавиятни шакллантиришда муҳим бир омил бўлган. Шунинг учун ҳам ислом маросимларига намоз ўқиш, ҳажга бориш, рўза тутиш, фитр-садақаларга алоҳида эътибор берилган. Демак, бу борада, яъни маънавият масаласида асосий масала фақатгина ислом динини билишгина эмас, балки диний маслак ва маросимлардан қай мақсадлар йўлида фойдаланишдир.

Бизнинг халқимиз ўзининг қадимий бой ва мураккаб шон-шухратлар билан бурканган тарихида инсонларни руҳий тарбиялаш, яъни муайян руҳий ички эҳтиёжларни тарбиялаш, вужудга келтириш орқали комил инсонларни шакллантириш учун интилишларида оламшумул аҳамиятга эга бўлган муҳим тарихий тажрибаларни яратганлар. Бу борада Фаробий фалсафаси, Замахшарий, Беруний, Ибн Сино кабиларнинг илмий мерослари, буюк саркарда Амир Темурнинг панд-насихатлари, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Абдуҳолиқ Гўкдувоний, Баҳовуддин Нақшбандларнинг тасаввуф билан боғлиқ ғоялари, уларнинг ҳаёт фаолиятлари фикримизнинг ёрқин исботидир. Бу улуғ алломалар бутун ислом оламида, мусулмончиликни инсонийлик билан боғлаш борасида шухрат қозонганлар, тан олинганлар.

3. Ҳозирги давр шароитида маънавият масаласини тушунишда, унинг моҳияти, мақсадини англаш, ҳис қилишда юртбошимиз Ислом Каримов-

нинг асарларини ўрганишни катта аҳамиятга эга деб биламиз. Бу борада "Истиқлол ва маънавият" деб номланган тўплам ҳамда "Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида" китоби алоҳида ўрин эгаллайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи чақириқ 6-сессиясида сузланган нутқда Ислон Каримов, мустақиллик йилларида қўлга киритилган энг муҳим ютуқлар қаторига миллий маънавият ва ахлоқнинг тикланиши учун барча шароитларнинг яратилганлиги, иқтимоий адолат тамойилларининг қарор топаётганлиги, жамиятимизнинг асоси - оила моддий ва иқтимоий жиҳатдан мустаҳкамланаётганлигини қайд қилиб ўтган эди. Демак, бизнинг шароитимизда маънавият йўлидаги энг муҳим масала бу бой меросимизни чуқур ўрганиш, иқтимоий адолатни мустаҳкамлаш, ҳар бир оиланинг моддий ва маънавий мустаҳкам бўлишини таъминлашдир. Бу йўл орқали кишиларда янгича фикрлашни, ҳис-туйғуларни шакллантириш, қисқаси, инсофли, диёнатли инсонни яратишдир. Янгича ҳис-туйғулар, фикр ва дунёқарашлар ўз ўзидан, бир зумда шаклланмайди. Бунинг учун жамиятимизнинг ҳар бир аъзоси, айниқса ёшлар, талабалар жонбозлик кўрсатишлари лозим. Демократик жамият қуриш жараёнида фаолиятимизнинг ҳар бир қирраси, йўналиши жамият, халқ, инсон манфаатлари йўлида хизмат қилиш гоёлари, ҳис-туйғулари билан узвий боғланган бўлиши лозим. Йўқса, демократик жамиятнинг ўзи ҳам бўлмайди. Инсон моддий жиҳатдан тўла таъминланган бўлиши мумкин. Лекин унда халқ билан бирга бўлиш, халқ учун хизмат қилиш каби ички-руҳий хислатлар бўлмаса, аввало, бундайларнинг ўзи озод инсон бўлолмайди. У моддий бойликларнинг қули бўлиб қолади. Маънавият инсон ва жамият манфаатлари, муносиб турмуш шароитлари барпо қилиш йўлида озод, гўзал, кўркем ва комил инсонларни яратиш учун хизмат қилади. Фақат маънавиятгина инсоннинг етук инсон бўлиб яшашини тўла таъминлайди. Маънавиятсиз ҳақиқий инсон бўлмайди. Чунки у яшашнинг маъносини билмайди.

4. Тарихий тажрибага кўра ҳар бир мамлакат демократик жамиятни ўз йўли билан қуради.¹ Демократик жамиятнинг ягона тайёр андозаси дунёда йўқ. Ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос бўлган демократик жамият қуриш борасидаги ҳаракатида ана шу мамлакатда яшовчи халқнинг маънавиятини, айниқса, бу борадаги тарихий тажрибаларини ҳисобга олиш зарур. Бусиз демократик жамият барпо этиш мумкин эмас. Ҳар бир фуқаро, бутун миллат демократияни халқ манфаати, мамлакат равнақи йўлини руҳан ҳис қилиши, ўрганиши ва ҳаётга татбиқ қила олиши лозим. Шу нуқтаи назардан демократия маънавият билан чамбарчас боғлиқдир. Зеро, бирор бир гоёни руҳан ҳис қилиш ва уни муайян ҳа-

¹ Қаранг: Азизхўжаев А.А. Демократия - халқ ҳокимияти демакдир. Тошкент, 1996, 2-3 бетлар.

ракатлар билан ифода эта билан маънавий билан боғлиқ бўлган. Ҳозирги шароитда демократияни ўзича, гоҳо бир-бирига зид бўлган тарзда талқин этишлар ҳали ҳам учраб турибди. Қисқаси, маънавийлик билан демократиянинг ўзаро уйғунлигига эришиш, Ўзбекистонда миллат фаровонлиги, мамлакат равнақининг муҳим омилларидан биридир.

Ушбу мавзунинг муҳим хулосалари қуйидагилардан иборат:

1. Маънавий тушунчаси кишиларнинг юбобий-инсоний ички руҳий ҳолатлари, фазилатларини тарбиялаш ва ифода этиш учун қўлланилади.

2. Ўзбек халқи ўзининг бой ва қадимий тарихида маънавий бора-сида ибратли ишларни амалга оширган.

3. Ўзбекистонда демократик жамият қуриш жараёнида маънавий масаласи алоҳида эътиборга эга бўлмоқда ва ҳозирги кунда бу борада муҳим ишлар қилинди ва қилинмоқда.

4. Ҳар бир фуқаро, ҳар бир миллатнинг маънавий камолотисиз демократик жамият қуриш мумкин эмас.

5. Жамиятнинг маънавий ривожланиши тарихий тажрибаларга асосланишни, бу борадаги тажрибаларни чуқур ўрганишни тақозо қилади.

6. Маънавий ва демократия ягона, ўзаро уйғун, бир бутун жараёндир.

15-мавзу. Фан ва таълимнинг демократик жамият қуришдаги аҳамияти

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Фаннинг жамият тараққиётидаги ўрни.

2. Мустақиллик шароитида фан тараққиётининг устивор йўналишлари, вазифалари ва илмий ходимлар тайёрлаш масаласи.

3. Ўзбекистонда янгича таълим ва тарбия тизимларининг қарор топиши демократик жамият қуришнинг муҳим омилдир.

4. Таълим-тарбия, фан ва маданият бирлиги - буюк келажакка эришиш кафолатидир.

1. Фан тараққиёти мураккаб, объектив ва жамият ривожланиши учун энг муҳим бўлган ижтимоий ҳодисадир. Фан тараққиёти масаласини, у ёки бу йўналишда, деярли барча ижтимоий ва табиий фанлар ўрганади. Фанда асосий масала фан тараққиётининг ҳозирги даврга хос бўлган хусусияти саналади. Демократик жамият қуриш жараёнида фан тараққиётининг давлат томонидан бошқарилишида тубдан ўзгаришлар содир бўлди ва бўлмоқда. Бу муҳим ўзгаришларни кўрсатиб ўтиш ушбу мавзунинг асосий масаласидир. Шунингдек, фан тараққиёти билан узвий боғлиқ бўлган таълим ва тарбия масаласида ҳам жиддий бурилишлар мавжуд. Ўзбекистонда демократик жамият қуриш жараёнида таълим ва тарбиянинг янги, илғор тизими шаклланимоқда. Бу ҳам бево-

сита бизнинг фанимизга оид бўлган ҳислатдир. Яна бир муҳим масала фан тараққиётининг, янги таълим ва тарбия тизими шаклланишининг маънавият ва марифат билан узвий боғлиқлигидир. Умуман маънавият, бир томондан, жамият ривожланишининг маҳсули ва инъикоси бўлса, иккинчи томондан у жамият тараққиётининг, жумладан, фан тараққиётининг муҳим заминлари ва шартларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам биз ўзимизнинг мулоҳазаларимизни маънавият ва маърифатнинг уйғунлигидан бошлаш лозим деб билдик. Яна шу вазиятни алоҳида қайд қилиб ўтиш лозимки, давлат фан тараққиётини ривожлантириш борасидаги ўзининг фаолиятида асосан ташкилий масалаларга эътибор беради. Умуман демократик жамият қуриш жараёни ташкилий ишларга раҳбарлик қилиш борасида тубдан ўзгаришлар амалга ошириши лозим. Бу фан ва таълим-тарбия масаласига ҳам дахлдордир.

2. Мамлакатимизда мафкура борасида якка ҳокимликка барҳам берилиши фан тараққиётига ҳам юқубий таъсир кўрсатди. Зеро, илмий изланишлар, тадқиқотлар ҳам якка мафкура ҳокимлиги таъсиридан холи бўлди. Бу вазиятлар фан ходимларининг юқудига баракали таъсир кўрсатди.

Олдинги маърузаларимизда айтиб ўтганимиздек, маънавият, жамият ва ҳар бир инсоннинг маънавий юксалиши демократик жамият барпо қилишнинг муҳим шартларидан бири. Ўз навбатида, маънавият билан боғлиқ жараёнлар, яъни жамиятнинг маънавий юксалиши маърифат ишлари билан узвий боғлиқ. Қолаверса, кўпчилик назариётчилар, давлат арбоблари, донишмандларнинг фикр-мулоҳазаларига кўра маънавиятнинг энг асосий устунларидан бири - бу маърифатдир. Маърифатсиз маънавият йўқ.

“Маърифат” атамаси ўзбек тилига араб тилидан кириб келган бўлиб, кишиларнинг онг-билимини, маданиятини ошириш, таълим-тарбия борасидаги фаолиятни ифода этиш учун қўлланилади. Ҳозирги даврда таълим ва тарбиянинг энг муҳим йўналишларидан, кўринишларидан бири - бу дунёвий фанларни ўқувчи-ёшларга, жумладан, талабаларга ўргатишдир. Демак, Ўзбекистонда демократик жамият қуриш жараёни маънавиятнинг устунларидан, шартларидан бири бўлган, таълим ва тарбиянинг асоси ҳисобланган фаннинг тараққиётини, уни ёшлар томонидан чуқур ва мустаҳкам эгаллашини тақазо қилади. Қолаверса, жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, ҳозирги деярли ҳамма ривожланган демократик мамлакатлар ўзларининг бундай мавқеларига дунёвий фанларни ривожлантириш, аҳолини, айниқса ёшларни замонавий, дунёвий билимлар ва мутахассслик соҳиблари бўлиб егишишлари орқали эришганлар. Умуман фан ва таълимнинг ривожланишисиз тараққиётга, унинг кўринишларидан бири бўлган демократик жамиятни барпо қилишга эришиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам Президентимиз Ислом Каримов ўзининг рисола ва нутқларида, олимлар билан бўлган учрашувларда,

катта-катта анжуманларда илм-фани, айниқса фундаментал фанларни ривожлантирмасдан туриб, янги демократик жамият қуриш, бозор иқтисодиёти муносабатларини тўлиқ шакллантириш мумкин эмаслигини жуда қатъий таъкидламоқда ва бу борада ҳукуратимиз зарур чоратадбирлар белгиламоқда. Илмий изланишлар, қолаверса, бутун таълим ва тарбияни ҳозирги давр талаби ва рақобатчилик асосида ташкил қила билиш катта аҳамиятга эга. Рақобат воситасида кучли, долзарб илмий изланишлар сақлаб қолинади. Шунингдек, рақобат воситасида илмий даргоҳлар ҳам ўзларини кўрсата билишлари лозим.

Фан тараққиётида ҳозирги даврнинг ўзига хос яна бир муҳим томони фан ютуқларининг ишлаб чиқариш жараёни билан чамбарчас боғлиқлигидир. Демак, фан билан боғлиқ назарий ва амалий фаолиятларимиз бир бутун бўлиши лозим. Демократик жамият қуриш, бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнларида ҳам ижтимоий, ҳам табиий фанларда янги соҳалар ҳам вужудга келмоқда. Бунга социология, сиёсатшunosлик, маркетинг, менежмент, давлат бошқаруви кабилар мисол бўла олади. Шуни алоҳида қайд қилиш лозимки, ҳозирги қийин, мураккаб шароитда фаннинг ривожига эътибор ортиб бормоқда. Президент Исом Каримов таклифига биноан "Академия фонди" ташкил топиши, олий таълим ва кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури шулар жумласидандир.

Ўзбекистонда ҳозирги кунларда олиб борилаётган энг муҳим илмий изланишлар давлат ва жамият бошқарувидаги ислохотлар, мамлакатимизнинг дон, ёқилги-энергетика борасидаги мустақиллигини таъминлаш, пахтачиликни янада ривожлантириш, бозор иқтисодиётини барпо қилиш ва ривожлантириш жараёнлари билан чамбарчас боғланган. Шунингдек, илмий изланишларнинг натижаларига, самарадорлигига ҳам алоҳида эътибор берилмоқда.

3. Ўзбекистон Республикасида фан ва техниканинг янада ревожланишида 1992 йил ташкил қилинган Ўзбекистон Республикаси фан ва техника Давлат Қўмитасининг фаолияти алоҳида аҳамиятга эга деб биламиз. Бу ташкилот фан тараққиёти билан боғлиқ вазифаларни бажаради. Жумладан, илмий изланишларнинг устивор йўналишлар дастурини яратиш, бунёд қилинган янги технология механизмни амалга ошириш, уни ишлаб чиқариш томонидан ўзлаштириш каби жараёнлар билан бевосита шуғулланади. Шуниси эътиборга лойиқки, давлат томонидан фан учун ажратилган маблағларнинг 54 фоизи фан ютуқларини амалга ошириш учун сарфланамоқда. Айён асосда, давлат томонидан фан учун ажратилган маблағлар йилдан-йилга ортиб бормоқда. Чунонини, 1996 йил фан учун ажратилган маблағлар 1995 йилдагига нисбатан 13 фоизга кўпдир. Фан учун ажратилган маблағларнинг 20 фоизи фундаментал фанларнинг ривожланиши учун сарфланади.

Тўғри, собиқ иттифоқ шароитида ҳам фан ва техника давлат қўмитаси мавжуд эди ва у фан ривожланишининг давлат томонидан бошқарилиши билан боғлиқ вазифаларини бажариб келган. Лекин фан билан ишлаб чиқариш орасида жуда катта узилиш мавжуд, чунончи, олиб бориладиган илмий изланишлар жуда кенг йўналишда бўлсада, аммо улар бевосита иқтисодий эҳтиёжлар билан боғлиқ талаблардан келиб чиқмаган эди. Бу борада ҳам маъмурий-буйруқбозлик усули ҳукмрон бўлган. Эндиликда фан ривожланишининг давлат томонидан янгича бошқарув усулининг ташкил қилиниши натижасида бундай узилишларга барҳам берилмоқда. Илмий изланишлардан бошлаб янги ишлаб чиқариш технологиясини бунёд қилиш, унинг асосида рақобатга дош берадиган сифатли, арзон маҳсулотларни яратиш билан боғлиқ бўлган ягона бир бутун тизимни жорий қилиш ушбу қўмитанинг бош вазифасидир. Бу тизимни ташкил қилиш иқтисодий тежамкорлик тамойиллари устиворлиги асосида илмий-техникавий тараққиёт йўлини белгилаш орқали йўлга қўйилмоқда.

Фан ва техника тараққиётини бу йўналишда белгилаш демократик жамиятнинг зарурий шартларидан бири бўлган бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиқади.

Фан ва техника Давлат Қўмитаси фан тараққиётининг механизмини ва унинг давлат томонидан бошқарилишини ҳам ишлаб чиқди. Ҳозирги кунда республикамиз, қийинчиликларга қарамасдан, кучли илмий-техникавий имкониятларга ва илмий-амалий салоҳиятга эга. Ходимлар фақат катта илмий текшириш институтларида эмас, шунингдек, кичик илмий корхона ва фирмаларда ҳам сермахсул иш олиб бормоқдалар. Бу вазият фаннинг ишлаб чиқариш билан боғланишида муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Умуман ҳозирги шароитда фан-техника ютуқларини ишлаб чиқаришга татбиқ этишда кичик корхоналарнинг фаолиятлари алоҳида аҳамият касб этмоқда. Ҳозирги шароитда бу масалага юқодий ёндошишни ташкил қилиш муҳим ўрин тутди. Умуман илмий изланишларнинг натижаларига баҳо бериш ва уларни рағбатлантириш бозор иқтисодиёти талаблари асосида ташкил қилинган.

Мустақиллик йилларида фан тараққиёти жараёнида карвонбошилиқ қилиши лозим бўлган Республика Фанлар Академияси фаолиятига ҳам эътибор ошди. 1993 йилнинг 5 ноябрида Республика фанлар академиясининг 50 йиллиги тантанали равишда нишонланди. Унда Президент Ислам Каримовнинг иштироки ва сермазмун нутқи, академия фаолиятини белгилловчи янги низомнинг қабул қилиниши, академияга янгича усулда сайлов ўтказишлар, табиий ва техникавий фанлардаги ютуқлар учун буюк мутафаккир Ал-Хоразмий ва ижтимоий-гуманитар фанлар борасидаги катта хизматлар учун буюк шоир ва олим Мирзо Бобур номи билан аталадиган медалларнинг таъсис этилиши фикримизнинг исботидир.

4. Айтиб ўтганимиздек, мустақиллик йилларида янгича таълим ва тарбия тизими ташкил қилинмоқда. Бунга махсус лицейлар, коллежлар, олий ўқув юртларини ва академияларнинг очилиши мисол бўла олади. Айниқса ўқувчи ёшлар ичидан иқтидорлиларини танлаб олиш, уларга махсус шарт-шароитлар яратиш, ижтимоий муҳофаза қилишларга эътибор берилмоқда. Бунинг учун махсус жамғармалар, жумладан, “Камолот”, “Умид” жамғармалари ташкил этилди. Иқтидорли талабаларга ҳам эътибор кучаймоқда. Уларни ривожланган хорижий мамлакатларга бориб таълим олишлари учун зарур имкониятлар яратилмоқда. Таълим ва тарбия жараёнида ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга, уларда ижодий тафаккурни шакллантиришга эътибор берилмоқда. Бу мақсад йўлида Ватан тарихи ва маданияти, жугрофияси каби фанлардан янгича сабоқ беришга аҳамият ортиб бормоқда. Бунинг учун олимлар томонидан янгича дарсликлар, адабиётлар ёзишга шарт-шароитлар барпо қилинмоқда. Жумладан, Президент қошидаги “Давлат ва жамият қурилиши академияси”да Ўзбекистон тарихини янгидан ёзиш маркази ишга тушди.

Ҳозирги даврда ёшлар томонидан хорижий тилларни эгаллаш фан тараққиётининг, малакали, замонавий мутахассилар тайёрлашнинг асосий талабларидан биридир. Шунинг учун ҳам барча ўқув юртларида чет тиллардан сабоқ беришга эътибор кучаймоқда.

Фан фақатгина билим бермасдан ёшларда гўзаллик ҳис-туйғуларини ҳам шакллантириши лозим. Оламнинг тузилиш ва тузилиш жиҳатидан мукамаллиги, гўзаллигини ўрганиш, инсон тафаккурининг буюк ижодий аҳамиятини чуқурроқ ҳис қилиш ёшларда гўзаллик, ижодкорлик туйғуларининг шаклланишига сабаб бўлади. Яна бир муҳим масала, бу ёшларда, жумладан, илм-фанни эгаллаётган ўқувчи ва талабаларда тадбиркорлик ва шижоаткорликнинг уйғонишидир. Хуллас, республика-мизда фан-техникани, таълим ва тарбия ишларини қайта қурмасдан, уларга эркинлик, мустақиллик бермасдан туриб, демократик жамиятни барпо қилиш мумкин эмас.

Фан ва таълимнинг демократик жамият қуришдаги аҳамияти ҳақидаги муҳим хулосалар қуйидагилардан иборат:

1. Фан ҳамма вақт, ҳамма ерда жамият тараққиётининг энг муҳим омилларидан биридир.

2. Фаннинг тараққиёти кўп жиҳатдан давлатнинг бу борадаги фаолияти, унинг устивор йўналишларини белгилашга, унга ажратилган маблағларга, янги илмий ходимларни тайёрлашга, таълим ва тарбия тизимининг такомиллашувига боғлиқ.

3. Ўзбекистонда мустақиллик шароитида фанга, хусусан, уни мамлакат равнақи эҳтиёжлари билан боғлашга эътибор кучайди. Бу борада давлатнинг янги сиёсати ҳам яратилмоқда.

4. Фан равнақи бозор иқтисодиёти талаблари асосида олиб борилмоқда.

5. Мустақиллик туфайли Ўзбекистонда таълим ва тарбиянинг янги тизими барпо қилинмоқда.

6. Ўзбекистонда демократик жамият қуриш жараёнида таълим ва тарбия ишлари ўзбек халқининг тарихи ва маданиятини чуқур ўрганиш асосида олиб борилмоқда.

7. Ўзбекистонда таълим ва тарбия ишлари фан равнақи ва ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбия қилиш учун хизмат қилишлари даркор.

16-мавзу. Дин ва миллий қадриятлар, уларнинг жамият маънавий, руҳий, ахлоқий покланишдаги ўрни

2 соат маъруза

РЕЖА.

1. Қадрият, унинг тушунчаси ва мазмуни.

2. Ўзбек халқи ижтимоий ҳаёти, маданияти, ахлоқининг шаклланишида диннинг тутган ўрни.

3. Мустақиллик даври, демократик жамият қуриш жараёнида динга, хусусан, исломга бўлган муносабатларнинг тубдан ўзгариши ва унинг аҳамияти.

4. Исломий қадриятларнинг маънавиятимизни қайта тиклашдаги аҳамияти.

1. Демократик жамият қуриш жараёнида жамият манавий юксалишининг муҳим омилларидан бири бўлган қадриятларга эътибор ортиб бормоқда. Шунингдек, Ўзбекистонда халқ тараққиётида муҳим ўрин эгаллаган қадриятларни чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш, унутишга мажбур этилганларини қайта тиклаш масаласига ҳам эътибор билан қаралмоқда. Қадрият атамаси арабча "Қадр" сўзидан олинган бўлиб, бирор бир нарса ва ҳодисанинг жамиятда, кишилар ўртасидаги аҳамиятини ифода этиш учун қўлланилади.

Ўтмишдан биз ҳамма нарсани ўзига қабул қила олмаймиз. Ҳар қандай мерос, у қанчалик маътунок бўлмасин, янги давр учун ўз-ўзидан хизмат қила олмайди. У ҳақиқатда чуқур танқидий таҳлилга, юқудий бойитилишига, ривожлантиришга муҳтож бўлади.¹ Бу вазият бевосита қадриятларга ҳам таъсир қилди. Бизни қуришб олган оламдаги нарсалар - ҳодисалар - муайян гоялар, ҳис ва туйғулар, қайғулар, ижтимоий тақрибларнинг шахс, оиша, гуруҳ, миллат, умуман жамият учун юқубий ёки салбий аҳамиятга эга бўлиши, сатуни фалсафий тушулди.

¹ Жалолов А. Мустақиллик маъсулмати. Тошкент, Ўзбекистон, 1996, 119-бет.

Аҳамияти катта бу нарса ва ҳодисалар - ғоя, ҳис-туйғу, кайфиятлар, ижтимоий тажрибалар ўз ҳиссалари билан эмас, балки уларнинг инсоний фаолият, манфаат ва эҳтиёжлар, ижтимоий муносабатлар соҳасига жалб қилинганлиги, ундаги ўрни билан белгиланади. Ахлоқий тамойиллар ва қондалар, орзу умидлар, йўл-йўриқлар ва мақсадларда ифодаланган нарса - ҳодисаларга баҳо бериш мазони ва усуллари ҳам қадриятдир. Қадриятлар моддий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий ҳамда ижобий ва салбий туркумларга бўлинади. Ҳар бир миллат, ижтимоий гуруҳ, шунингдек, ҳар бир тарихий давр яхшилик, адолат, эркинлик ва шу каби қадриятлар ҳақида ўз тасаввурларини яратадн. Шу билан бирга, умумийссоний қадриятлар (муайян ахлоқ қондалари, маданий мерослар, мумтоз санъат ва адабий асарлар) ҳам мавжудки, уларсиз инсон камолотига етиша олмайди.¹

Демак, қадриятлар муайян моддий нарсалар ва маданий маънавий руҳий ҳодисаларнинг ўзига хос хусусиятларини эмас, балки уларнинг инсон, жамият ҳаётида туган ўрнини, аҳамиятини ифодалайди. Айрим тадқиқотчилар, уламолар, фэйласуфлар, адабиётчилар, тарихчилар дин билан боғлиқ қадриятларни диний ғоялар, ақидалар, ҳис-туйғулар ва маросимларнинг ўзидан излайдилар. Дунёвий илм нуқтаи назаридан биз бундай фикр мулоҳазаларга қўшила олмаймиз.

2. Ўзбекистон халқлари ўзларининг қадимий ва ижобий қадриятларга бой тарихида кўпгина динларга ҳурмат билан қараганлар ва ўз даврларига мансуб илғор ижобий қадриятларни шакллантириш борасида улардан унумли фойдалана билганлар.

Ижобий қадриятлар юзага келиш жараёнида диний ғоялар, маросимлар, ибодатлар муҳим омил бўлиб хизмат қилган. Фикримизча, дин, хусусан, ислом билан боғлиқ қадриятларни ўрганиш ва улардан фойдаланиш борасида фақатгина ислом ғоялари ва маросимларини ўрганиш билан чекланиб қолиш етарли эмас. Айни замонда, дин билан боғлиқ қадриятларни ўрганиш динларастлик билан боғланмаслиги лозим. Динларастлик ҳеч қаерда, ҳеч қачон ижобий қадрият ҳисобланмаган. Аксинча, ҳамма динларга ҳурмат билан қараш, уларни ҳақорат қилмаслик, ҳамма динларга ижобий муносабатда бўлиш муҳим ижобий қадриятлардан бири бўлган. Қолаверса, Ўзбекистон халқлари тарихида муҳим аҳамиятга эга бўлган ва нисбатан узоқ тарихий даврларда мавжуд бўлган зардуштийлик, буддавийлик, исовийлик динларининг тарихини ўрганмасдан туриб, ислом дини тарихининг ўзини ҳар томонлама билиш мумкин эмас.

Эрамиздан аввалги XVI-XIV асрларда вужудга келган ва то ислом кириб келгунга қадар мавжуд бўлган зардуштийликда меҳнатсеварлик, руҳий покланиш, эзгулик, ватанпарварлик, яхшилик каби ғоялар

¹ Энциклопедик лугат. 2-жилд. Тошкент, 1970, 477-бет.

билан боғлиқ қадриятлар улуғланган. Меҳнат ахлоқий соғломлик, эзулик манбаи деб билинган. Бу диннинг муқаддас китоби бўлиши "Овесто"да маънавий-ахлоқий баркамол одам, эзуликни барқарор қила оладиган, адолатпарвар инсонни шакллантириш гоёси марказий ўринни эгаллайди. Жумладан, бу муқаддас китобда қуйидаги сўзлар мавжуд: "Олам гўзаллиги деҳқондан, кимки ерга уруғ қадабди, у одабийликка иймон келтиради, ягона шу йўлгина ҳақиқат бўлиб, қолгани саробдир".¹ Бу динда иймон масаласи ҳам катта ўрин олган ва кейинчалик бу гоё бошқа динларга самарали таъсир кўрсатган. Иймонли бўлишнинг асосий шарти яхши ният қилиш, яхши, ширин сўзлар айтиш ва адолатпарвар бўлишдир. Бу динда муайян сўзлар, маросимлар орқали покланиш масаласига, умуман руҳий покланишга катта эътибор берилган.

Ўзбекистон халқлари маънавий-маданий, ахлоқий қадриятлар яратиш борасида эрампиздан аввалги IV асрда вужудга келган, Кушон империяси даврида ҳукмрон, давлат дини бўлган буддавийлик динидан ҳам муҳим бир омил сифатида фойдаланганлар. Тарих бу таълимотни ривожлантирган 20 дан ортиқ Туронлик авлиё ҳақимлар ва файласуф олимлар, улар таржима қилган, шарҳлаган ва ўзлари ёзган буддавийлик асослари ва маросимлари ҳақидаги асарларнинг номларини бизгача сақлаб қолган. Кейинчалик бу асарлар, гоёлар, айрим маросимлар ислом дини билан боғлиқ тариқатчилик ҳаракатларининг шаклланишига катта таъсир кўрсатган.

Кейинги йилларда тариқатчилик ҳаракати, сўфизм гоёлари билан узвий боғлиқ бўлган тасаввуфни ўрганишга ва ундан маънавий-ахлоқий қадриятларимизни қайта тиклаш учун фойдаланишга катта эътибор бермоқдалар. Бу ерда шунини айтиш керакки, зардуштийлик ва буддавийликни билмасдан туриб, тасаввуфни ҳам тўла ўрганиш мумкин эмас. Хусусан, буддизм руҳий камолотнинг кушандаси бўлиши нафс балосига қарши курашга, тафаккурни улуғлашга катта эътибор берган, тафаккур бу абадий ҳаёт йўлидир, мулоҳазасизлик - ўлим йўлидир. Тафаккури бедор одам ҳеч қачон ўлмайди, енгил ўйлайдиган жоҳил киши ўлик кабидир. Ўзинг ўзингни уйғот, шунда ҳифзу ҳимоя топасан ва бардам идрок билан юриб, албатта бахтли бўласан.

3. Мамлакатимизда мустақиллиkning кўлга киритилиши, марксча-ленинча мафкура яққа ҳокимлигининг тугатилиши, фикрлаш ва виждон эркинлигининг тўла қарор топиши натижасида динларга, хусусан, ислом динига муносабат тубдан ўзгаради. Чунонини, дунёвий мақсадлар йўлида динга қарши курашларга, ҳақорат қилишларга бутунлай барҳам берилди. Унинг ўрнига динга илмий ёндошув, ҳурмат қилишлар қарор

¹ Хўжа.муродов И. "Овесто"да маънавият муаммолари // Мулоқот, 1996 йил, 1-сон.

² Қаранг: "Тафаккур" журнали, 1996 йил, 2-сон, 15-бет.

топмоқда. Бу ҳам демократик жамият қуришнинг муҳим талабларидан биридир. Динга бўлган муносабатимизнинг тубдан ўзгаришига КПСС яқка ҳокимлигининг тугатилиши, мустақил мамлакатимизда давлатнинг белгиловчи, виждон эркинлиги талабларидан келиб чиққан янги қонунчиликнинг қарор топиши сабаб бўлди.

Бинобарин, динга, хусусан, исломга бўлган муносабатларимизнинг қарор топиши унинг тарихимизда тутган ўрни ва аҳамиятини илмий нуқтаи назардан билишга имконият яратади. Тарих шундан далолат берадики, Ўзбекистон халқлари ислом билан боғлиқ фалсафий билимлар, илоҳиётчиликка оид қарашлар, ҳуқуқшуносликка оид таълимотларнинг, амалдаги ривожланишига муносиб ҳисса қўшган кўплаб буюк аждодларига ҳам эгадирлар. Буюк алломаларимизнинг маънавий-ахлоқий, фалсафий қадриятларни яратиш борасидаги хизматлари алоҳида аҳамият касб этади. Бунга Фаробийнинг бахт ҳақидаги фалсафий қарашлари, Берунийнинг динлар тарихига оид фикрлари, Ал-Бухорий ва Ат-Термизийларнинг тўплаган ҳодислари, Бурхониддин Марғинонийнинг "Ҳидоя" асари, Алишёр Навоийнинг адабий юқоди ва айниқса, буюк шайхлар ҳаётига бағишланган махсус рисоласи, Аҳмад Яссавий, Навоиддин Кубро, Абдуҳолиқ Ғиёдувоний, Баҳовуддин Нақшбанд қабиладарнинг ҳаёти ва тариқатчилиқ, сўфизм ғояларини яратиш борасидаги буюк хизматлари мисол бўла олади. Улар диндан шахсий мақсадлар йўлида фойдаланишларни қатъий қоралаганлар. Шуни айтиш керакки, исломни буюк динга айлантирган, уни маънавий-ахлоқий, фалсафий, умуминсоний қадриятлар билан бойитишда юқорида айтиб ўтган аллома аждодларимизни бутун ислом олами тан олган. Бизнинг ўзимиз ҳам эндигина ана шу жараёни ўрганиш имкониятига эга бўлдик. Ўзбекистон халқларининг девярли XIII асрлик тарихи ислом дини билан боғлиқ. Бу даврлар ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий-маданий юксалишларнинг ҳам, нисбатан орқага кетишларнинг ҳам шохиди бўлди. Чунотки, IX аср охиридан XIII асрнинг бошларига қадар, шунингдек, Темур ва теурийлар даврида Ўзбекистон халқлари ўзларининг маънавий-маданий тарихида муҳим ва оламшумул ютуқларни қўлга киритди. Бу ютуқларнинг бош сабабларидан бири мустақиллик ва ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг ҳукмрон бўлганлигидир.

Ўзбекистон ҳудудида ислом ҳукмрон динга айланган даврданоқ уни ўз даврининг илгор қарашлари билан бойитишга, замон талабларига жавоб бермайдиган унсурлардан халос қилишга, айниқса, ислом дини орқали инсон ақли ва заковатини пешлашга интилганлар. Бундай уринишлар ҳамма вақт, ҳамма ерда динпарастларга, такаббур ва жоҳил руҳонийларга хуш келмаган. Ана шу даврларда иймон ва ирода эркинликларини тараннум қилувчи, ҳозирги кунда ҳам аҳамиятини йўқотмаган исломий билимлар вуҷудга келди.

Бу даврларда инсанларнинг жамиятадаги фаолликлари, уларнинг адабиёт ва санъат асарларидан бераётган бўлаётиган интилишлари, фойдали маърифат билан шугулланишлари, эгу оролу-умидлар, руҳий покликка эътибор, оддийлик, нафс балосига қарши курашлар мусулмончилик таълими билан узвий боғланади. Ўз нобатида, муҳим исломий қадриятларнинг шаклланишига сабаб бўлади. Масалан, ислом таълимотига кўра инсон худо яратган энг олий, энг ҳурматли мавжудотдир. Демак, инсонга муҳаббат бу ҳудого муҳаббатдир. Олами билиш - бу ҳудонинг қараматини ва улуглигини билишдир. Оллоҳ - мукаммаллик ва эгулганлик, яхшиликнинг, гўзаллик ва улугворликнинг намунасидир.

Оллоҳнинг улуглигини, Муҳаммад пайғамбарнинг ибратли фаолиятини ифода этувчи манбаалар - бу Қуръон, Ҳадислар ва илоҳийчилик борасидаги муҳим рисоалардир. Шунинг учун ҳам олиму шайхлар, ҳафиз ва аълиёлар, уламо ва валийлар Оллоҳ фаолиятларини, Муҳаммад пайғамбарнинг ибратли фаолиятларини ўзида ифода этган Қуръон Ҳадисларга, исломнинг кўпдан кўп рисоаларига мурожаат қилганлар, уларнинг исломий қадриятлик моҳиятини улуглашган ва шарҳлашган.

Боболаримизнинг исломий қадриятлар яратиш борасидаги тақдир-бадирини чуқурроқ ўрганиш, ундан ҳазинги даврнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш учун биз исломга, Қуръон Ҳадисларга, улар яратган асарларга, халқимиз илаҳи бўлган ҳама хил рисоаларга мурожаат қилмоқдамиз.

Хуллас, исломий қадриятлар - бу инсоннинг руҳий ҳолатларини тарбиялаш, бошқариш, миялийлик ва уюмчансизлик ҳисларини шакллантириш борасида оқдадларимиз яратган булук асар намуналаридир. Шунинг хисобга олиб, демократик демократик жамият куриш жараёнида исломий қадриятларни ўрганишга мурожаат яратмоқда ва унга рағбатлантириш қилмоқда.

Бу мавжудотга исломий ҳулосаларимиз қуйидагилардан иборат:

1. Исламнинг жамиятида инсонларнинг кундалик фаолиятларини муайян қадриятлар асосида тарбиялашга эга. Шунингдек, ҳар бир тарбиявий сарфни, инсоннинг ва оламнинг ўзига хос фалсафий, сиёсий, ахлоқий, диний ва урф-адоби қадриятлари мавжуд.

2. Демократик жамият куриш жараёнида қадриятларга бўлган эътибор ертиб боради. Бу жамият қадриятларни тарихий, илмий ва миллий нуқтаи назардан чуқур ва ҳар томонлама ўрганишларни талаб қилади.

3. Муайян объектив вазиятларга биноан, муайян тарихий шароитларда дин қадриятларининг шаклланиши ва халқ оммаси орасига чуқурроқ яриб беришда муҳим омаил бўлиб хизмат қилади.

4. Ўзбек халқи ўзининг тарихида ўз даврининг илғор маънавий-ахлоқий қадриятларини яратишда кўп асарлардан, чунончи, зардуштийлик, буддавийлик ва ислом динларидан фойдаланган.

5. Ислои дони ҳунарон бўлган даярларда ўзбек халқи қўлига эътиборга лойиқ, илмий ислохий қадриятлари яратган. Мустандилар тугайли, уларни ўрганиш ва фойдаланиш ислохий асосдаги ишлар. Илмий қадриятларни ўрганиш дунёпарастликдан халқ бўлиши асоси.

6. Маънавий юксалиш маънавий қамолотнинг ҳақиқий даярдаги муҳим шартларидан биридир.

17-маъзу. Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш - янги жаҳоният қуришнинг муҳим шарти

2 савт маъруза

РЕЖА.

1. Ватан тушунмиси ва унинг маъноси. Ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг бош вазифаси.

2. Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг демократик жаҳоният қуришдаги аҳамияти.

3. Ҳозирги шароитда ватанпарварлик қиммати бўлишининг ўзига хос томонлари.

1. Маънавиятнинг энг олий бағиси - ватанпарварликдир. Миллий мафкуранинг энг асосий мақсади, вазифаси ҳам, энг олий қадрият ҳам ватанпарварликдир. Маърифатнинг энг асосий йўналиши ҳам асосий ватанпарварлик руҳида тарбиялашдир. Эҳро, ҳар қандай илм халқ, миллат манфаати, мамлакат ривожини йўлда ҳақиқат қиёмини лозим. Айрим фукҳроларнинг, ҳақиқатдан, айрим ёшларнинг энг асосий қиммати - бу уларда ватанпарварлик ҳис-туйғуларининг тўла шаклланишидир. Юқоридаги сабабларга биноан ҳам, биз қиммат маънавий юксалиш билан боғлиқ маърузаларнинг ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга қаратилган фикр ва мулоҳазалар билан ахуллашмиш.

Ватан атамаси ҳам бизга араб тилидан кириб келган бўлиб, кишиларнинг туғилиб ўсган жойи, юрти, мамлакат, тарбия қилинган ел, миллат, халққа тегишли ҳудуд, унинг табиати, иқлим, ўзига хос тарихий тарраққийи, тили, маданияти, турмуши, урф-адоби ва улуғлигини, бир-бутун, яъни ифода атадиган тушунмадир. Ватанпарварлик ватанга муҳаббат билан боғлиқ, уни ўзига ифода қилиш қисмати энг муҳим қисмати - ҳис-туйғуларидир. Ватан тушунмиси тарих донишманд, иқтисодий-иқтисодий тарраққийи муносабати билан, айрим даярларда қўлини қиёмат, мафкуранинг таъсири иқтисодий ўзгариш ҳам бўлган. Масалан, уруш-қабилачилик муносабатлари қиёмат қиёматидан бирор қабилла яшаган жой Ватан ҳисобланган. Эҳро, миллатлар донишманднинг пайдо бўлиш натижасида маънавий маданиятнинг қиёматидан ва унинг киёмий таъсири тугайли, Ватан тушунмиси эл, мамлакат, давлат,

муайян адабиёт, маънавий ахлоқий шарт-шароитлар, миллий тил анъаналарини ҳам ўз ичига олган. Собиқ иттифоқ даврида мустақил тузум билан боглиқ мафкура сиёсатининг таъсири натижасида бутун Иттифоқ ҳудудини бизга Она-Ватан деб талқин қилганлар. Бу йўлда зўрликлардан ҳам фойдаланганлар. Кимки ўзининг туғилиб ўсган юртини, камол топтирган миллий муҳитни, шароитни мақтаса, уни яхши сўзлар билан тараннум этса, унга миллатчи деган таъғамни босишган, эркин фасолияти, ижоди камситилган, ҳуляс, эркин яшаш учун имкони берилмаган. Бундай номаъқул вазиятга Ўзбекистоннинг мустақиллиги барҳам берди. Энди биз "Ўзбекистон - менинг она юртим, она Ватаним" деб барелла айтиш имкониятига эга бўлдик.

Ватанга муҳаббат - бу муайян майдонда қаяқнинг моддий бойликларини яратиш, маънавий-ахлоқий камолотга эришиш, илим-фанни ривожлантириш, ўзига мос мустақил турмуш тарам, маданияти, урф-одатлари, тили, дини, миллий чегара ва ярамаши, ҳудуди, табиъий бойликлари, миллий давлатчиликни сақлаш, шайлаб асраш, янгида ривожлантириш борасидаги тарихий ҳаёт-қурбонлиқнинг чуқур ўлғамаш, унга садоқатли бўлиш, ҳозирги ва келажик авлод учун яшаш, нафбат қилаш, фидойилик, жонбошлик кўрсатишлар. Зара, ниси дараъ оралиқда қамол толган, жаҳон цивилизациясига ўзининг қиёсқиб қиссасини қўшган халқимизнинг тарихи кўпгина даврларда мустақиллик, озодлик учун мардонавор, қонли курашлар билан ўтган. Бу айнан курашларда халқ ўғломлари ва қизлари ифалаб жасоратлар кўрсатганим, ўзларини аяшмаган. Лекин халқимиз, ани шундай курашда, қўбон шароитларга қарамасдан, иктивомий ҳаётнинг ҳамаки мабдаларида оламшумул, ибратли ишларни амалга оширганлар. Шунинг учун ҳам буларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш мақсадида тарғиб, журтлоқ, маданиятшумослик каби фаиларга давлат миқёсида эътибор ортиб бермоқда.

2. Бизнинг ота-бобаларимиз, аجدодларимиз, айниқса илим-фан борасидаги алломедаларимиз кишиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга алоқида эътибор берганлар. Уларнинг ўзлари Ватанга муҳаббатни ифода этиш борасида кўпгина намуналарни кўрсатишган. Чунки, ватан туйғуси, унга муҳаббат кўпгина илим-фаннинг булоқ вакиллари, ислом аҳлининг, аллома, шайхларининг, хусусан, тариқат нажояндаларининг таҳаллусида ҳам акс этади. Масалан, Ал-Фаргоний, Ал-Хорезмий, Абу Наср Фаробий, Бурхониддин Марғионий, Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Абдулҳолиқ Ғиждувоний, Имом Исмоил Ал-Бухорий, Имом Исо Ат-Термизий, Шайх Ҳаким Термизий, Ҳазрат Хожа Шох Баҳовуддин Нақшбанд Бухорий ўзларининг таҳаллусларини киндик қонлари тўқилган юртлари қонлари билан боглаганлар. Бундай мисоллар жуда кўп.

Мустақиллигимизнинг биринчи кунлариданоқ юртбошимиз Имом Каримовнинг сўзлаган нутқларида, дастурий аҳамиятга эга бўлган махсус рисолаларида ватанпарварлик масаласига алоҳида эътибор берил-

ди. Бу исалога давлат миқёсидаги муҳим бир шарафлиқ бўлади. Халқнинг вагонпарварлик қис-туғйумлари, уларга ёқадиган ва бепул-салоҳатга интилиши ҳар бир ўзбекистонлик эркак, Мадон Қаровани оғилларидан, муқаддас нафис қасб эътиётин кўрсатиш Ўзбекистонда янги давлат рақамларида ўз кифосининг тоғда. Давлат миқёсида фуқароларини вагонпарварлик руҳида тарбиялаш учун кўплаб таълимлар босқинлари. Бунга 1992-1993 йилларда асқар қўмончи учун танлов, 1999 йида Ўзбекистон куйишга қаратилган янги Ўзбекистон куйиш оғил қўмончиларига қанг миқёсда ўтказилганлиги ва ўтказилганлиги бунга асосий бўлади. Ўзбекистон Президентини спортчиларидан ХХУЙ йида Олимпиадада ўйналарига кўзатиш муносабати билан ўтказилган қўмончиларидан куйидаги сўзларини бий қилдилар"..." агар АҚШ олимпиада билан бир марта Ўзбекистон байроғи балимда кўнмаса, унч Американида Ўзбекистон Мадониси атрофи, билан кўнмаса, бутун кўнмаса бир билан бирга галаба наваҳасини суради. Бутун кўнмаса билан бирга қўмончиларидан куйидаги сўзларини бий қилдилар"...

3. Истиқлол широкати билан Ўзбекистон дидорид Ватан, асосий-варлик ташууларини янгила йўналиш ва манарига ва Ойди. Заҳи бизнинг Ватанамиз - бу муқаддас Ўзбекистон дидорид. Ўзбекистон дунёдаги барча ўзбеклар Ватани. Ватанпарварлик - Ўзбекистонда демократик жамият қуриш жараёни билан боғлиқ фидойилик, демократик жамиятнинг бирдан-бир мақсади, асосийси ва ҳар бир Ўзбекистонлик фуқаро учун муносиб молдур ва маънавий ўқуви широнини барпо қилишдир. Демократик жамият барча инсон ҳаққига эриша ҳар бир Ўзбекистон фуқаросидан, айниқса йиллардан, талабқардан жамиятнинг ҳар бир жабҳасида чуқур демократик иштирокларни амалга ошириш борасида юксак оғғилик, мамлакат оғғили, янақ фаровонлиги йўлида

Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истеъдод, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том. Тошкент, Ўзбекистон, 1996, 83-бет.

жонбозлик кўрсатилиши тўғрисида. Шунинг учун биз олддаги маърузаларнинг баён қилган демократик ислохотларнинг маъноси, мазмунини чуқур аниқлаш, қандайдан қис қилиш ва бутун фикрни, натижадорликларни ана шу ислохотларга оид аниқ ошқоришга қаратишмоғи лозимдир.

Демократик мамлакат қўниш ташкилотига кўра, ҳозирги ёшлар, айниқса талабаларнинг вазифаси шунинчиси дунёвий билимларини ва мутахассисликларини тўла эгаллашдир. Президентимиз Ислам Каримов 1996 йил Наманган, Живовик, Самарқанд ва Бухоро вилоятлари калъа депутатларининг мажлисидан ташқари Наманганда бўлган нутқларида ёш мутахассислар, улардан раҳбар кадрларни тайёрлаш масаласига алоҳида эътибор берган лозимлигини, бу йўл орқали демократик ислохотларни янада ривожлантириш қароридан ташқари ўтди. Мен афсуслар бўлсинки, ҳозирги ёшлар ёшлар оғили йўللари билан, Ватан раъзини учун маъқул бўлмаган ташқари қўнишга берилиб кетмоқдалар. Фақатгина тоқорат нимадир билан мамлакат раъзи қўнимайди. Илгариги маърузаларда қандай қилинганда, ҳозирги кундаги миллат фаровонлиги, мамлакат раъзини йўлдаги энг муҳим вазифалардан бири натижадор тарихий ҳолатдан ўзгаришга, яъни Ўзбекистоннинг ҳозирги ўлкасидан ташқари, замонавий, сиёсий, маънавий андозаларига тўла мос келадиган ташқари маъқуллар ишлаб чиқарган мамлакатга айлангани. Бунинг учун энг аввало ёшлардан билан, маънавий, таълимкорлик ва ишбилармонлик талаб қилинган. Бунинг билан ва амалга ошириш ватанпарварлик қўнишлари сўнилади. Ҳар бир фуқарода, айниқса ёшлар ва талабаларда ана шу вазифанинг билан ва амалга оширишга қаратилган ички, руҳий эътибор қўниш лозим. Миллий истиқбол маъқул қўниш тарихий ҳолатдан бири бўлган ватанпарварлик ҳолати ва ички тўғрисида бу вазифани тўла-тўғри амалга ошириш мумкин эмас.

Ўзбекистонда демократик мамлакат қўнишнинг муҳим шарти бўлган натижадор-иқтисодий, сиёсий ислохотларнинг илк давридаёқ улар фуқароларнинг алоҳида, маънавий қўниш билан ўзини боғлиқлигини, яъни демократик ислохотларнинг қўниш, натижадор алоҳида-маънавий қўнишнинг билан ва ёшлар иқтисоди бўлган ватанпарварлик қўнишлари боғлиқлигини алоҳида эътибор этиш лозим. Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси ана шу ватаннинг қўниш, фаровонли эканлигини, демак, Ватан тараққиоти билан боғлиқ қўнишлар шахсан унинг қўниш эканлигини, рўй беришган қўнишлар унинг қўниш эканлигини ҳис қила билмоғи лозимдир. Ана шундагина у ватанпарвар, ана шундагина ўзини ватанпарвар деб билмоғи қўниш.

Ҳар бир ўзбекистонлик фуқаро, айниқса ёш, нақирон алоҳида, жумладан, талабалар мен жамиятдан нима олишим мумкин, деб фикрлаш, натижадор ўрнинг, Мен Ватанга, жамиятга нима беришим мумкин, нима беришим лозим ва ўз натижадорларини қандай қилиб ривожлантири-

[illegible]

Ветеринарларлик мамлакатимизда тинчлик-татуалик, сийсий бар-роҳлик, ҳавошнинг муттасил давомланиши, агар бир янсам шайхон-нинг асосий таламидир. Халқимизда "Ветеран сизам, шайхондур" деган қадимий фикр бор. Заро, ансондаги инсонийлик бундан бариққ эъланда илҳам бўлади.

Мисхондур үчүн бүх дундаа энг аман, энг мундадас гүлгу - бу энг-
Вонан тулгуулдур. Мундадас энг-Вонан тулгуун хосондотон дундаа энг
мундадас булсан.

Билансдан келип чыккан тулундуги кутум тулундугунан башка

1. Ҳар бир инсон ушун дунёда яшг вақт, шг қиёметке, шг ҳақке, шг қадрге тейг Ватан тушунмисе билген боғлариди.

2. Казановка жашынтоочугу үзүк тармак даражасына Бетан түздүгүндөм
мүйөсү салынып, күйө кызыл даражасына жеткисиз болгон.

2. Мустиқиллик туғилди. Ўзбекистонда Батам туғилганига сўнги
орав борамида ва унинг навали бўлишида ҳам турди сиз туғилди
қилди навалида. Халқим тарихий шарафларини ўқиб сиз
туғилганида туғилди тарихларини янада сўнги борами.

~~4. Ушбакистонда демократик инновацион барнома қўғиш~~

8. Министр финансов, Министр путей сообщения, Министр торговли и Министр промышленности и Министр земледелия и Министр внутренних дел, Министр юстиции.

10-Source. Subsequent to release to public domain, the following information
is being furnished:

1. Order Amphibia

PEKA:

1. Халқаро муносабатларнинг турли, асосли ва дунёдаги аҳамияти.
 2. Ўзбекистон ташқи сиёсати билан ислоҳотлар.
 3. Мустақил Ўзбекистоннинг шундан қўлланганига қўйилган ушун олиб борган фаолияти (тутган ўрин).
1. Мустақиллик шарофати билан Ўзбекистоннинг турли сўзлар бўйича узоқ йиллар давомида ташқи дунёдан ажратиб қўйилганига барҳам берилди.

Кейинги йилларда Ўзбекистоннинг тавроқ базор иқтисодийоти пой-
деворини бунёдга қалтирган урун зарур сиёсий, ҳуқуқий ва ташкилий
нагизларни яратибга талаблар янгиборини қаратиш мудири ўрин тут-
моқда.

Собиқ совет тузули дaвpида Ўзбекистон ташқи сиёсати тизгани
марказ қўлда бўлганига, асли ташқи алоқаларини тартибга солушни
ҳуқуқий илмлар, экспорт ва импорт, валютa ресурсларининг
тақсимланшида эркинликнинг йўқлиги, ташқи сиёсат соҳасидаги би-
лимларининг, тақрибларинингдан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлмаган-
лигининг, бу борада дaвp талабларига шавоб берадиган етук мутахас-
сисларнинг етишмаслиги натижасида давлатимизнинг мустақиллик йил-
ларидаги ташқи сиёсатида ва унинг ишорон ҳаёққиятига қўшилшида
вақтиналик қўйишмоқларга дaвp кeлeди.

Ўзбекистон Республикаси урун мустақил ташқи сиёсат юргизиш -
давлат фаолиятининг янги ва ошадда қўлланилмаган йўналишларидан
биридир. Унинг маънавий манфаатларига мос кeладиган ташқи сиёсати -
давлатимизнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, иқтисодий қийинчили-
кларни бартараф этиш ва халқимиз турмушини яхшилашнинг зарур
шарти ва гoлт муҳим воситасидир.

Халқаро ва миаллий тарххий аънааларимизга мувофиқ, Ўзбекистон
давлатининг раҳбари фақат халқаро ишкeсдаги тан олинган олий мар-
табали раҳбар бўлиб кeлeмакдaн, балки қабул қилинган давлатлараро,
минтақалараро ва қитъалараро тини муносабатларнинг, бу йўлда қабул
қилинган, ишқи ва кўп тевегишма шартномалар, битимлар дaвaтқори
эканлигини тасдиқлашда. Юртбoшамизнинг хорижа расмий, дўстона
ва амалий ташрифлари, ўз ишбaтида, чет давлатлар раҳбарлари,
халқаро тикeрeт бошамизари ва бошқа расмий делегацияларнинг Рес-
публикамизга ташрифлари Мустақил Ўзбекистонимизнинг ишқон ишкe-
сида халқаро сиёсатга ишгeрoқ ишриб бeрeйтилганлигидан дaлолатдир.

Бугунги кунда ўз мустақил ташқи сиёсатини конституция қондалари-
га таяниб юритишган Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатлар-
нинг тўла ҳуқуқий субъектидир. Ватанамизнинг жаҳон ҳаёққиятига
қўшилиш, Маршанй Осиё ва ишқон ушрибашарий муаммоларини кўтариб
чиқиш ва уларни тeмeлeн йўли билан тeзрoқ ҳал этишдаги сaй-
ҳарoққиларга дaвp бўлиш ишгeр oқ кутиб олинди ва Ўзбекистонга нисбатан
ишқил фaқрлар йиғoлд.

2. Миаллий манфаатлар ушрибашга, Ўзбекистоннинг БМТга ва бош-
қа халқаро тевегишмоқларга ошeн бўлиб кириш, Республикада ташқи
иқтисодий алоқаларини бeлaвeрeшнинг ўшeнга мос тизимини зaвaтқ билан
ишқиллeтириш билан тeмeлeн алоқаларини йўлга қўйиш бeрасида ўз
қондаларимизнинг ишқил чeрeвeн талаб эди.

Ўзбекистон ташқи сиёсатининг асосий қондалари, дaвaтлараро
муносабатларининг йўналишлари ва ушрибашга дaвaт раҳбарлари ва

йирик сиёсатчилар асарларида кенг ёритиб берилган. Ўзбекистон ташқи сиёсати асосан дипломатия йўли билан амалга оширилади. Умуман, бу масалаларни тезроқ ҳаётга татбиқ этиш, ташқи иқтисодий фаолият билан шугулланиш зарур бўлган тизим амалда янгидан барпо этилди. Ташқи иқтисодий алоқа вазирлиги, ташқи иқтисодий фаолият миллий банки, божхоналар хизмати, хорижий фирмалар, банк ва компаниялар шулар жумласидандир.

Вазирлар Маҳкамаси, вазирликлар ва идораларда, корпорациялар, концернлар, уюшмалар ва маҳаллий бошқарув идораларида тегишли ташқи иқтисодий бўлинмалар тузилди ва иш олиб бормоқда. Ўзбекистон ташқи сиёсати халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоидаларига асосланганлигидир.

Биринчидан, суверен тенглик ҳисобланади. Бу ерда асосий мезон Ўзбекистон яна кимгадир бўйсунмиш учун мустақил бўлгани йўқ.

Иккинчидан, куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид қилмаслик - яъни Ўзбекистон давлатлараро муносабатларда умумбашарий муносабатларни устун қўйиб, халқаро ҳужжатларни тан олади ва уларга оғишмай риоя қилади.

Учинчидан, чегараларнинг дахлсизлиги. Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатида тенг ҳуқуқлилиқ ва ўзаро манфаатдорлик, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидалари асосида қурилади.

Тўртинчидан, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш. Ҳар қандай мафкуравий курашлардан қатъи назар, ташқи сиёсатда барча низоларни очиқ-ойдинлик асосида ҳал этишга интилиш.

Бешинчидан, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидаларига ва халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоидаларига амал қилиш. Ўзбекистон ички миллий қонунларидан халқаро ҳуқуқ меъёрларининг устиворлигини тан олади.

Олтинчидан, Ўзбекистон ташқи алоқаларини тўла ишонч асосида, икки томонлама ва кўп томонлама алоқаларини ўрнатиш ва ривожлантиришга ҳаракат қилади.¹

Ўзбекистоннинг 1992 йил 2 мартда БМТ аъзолигига, 1992 йил 28 ноябрда Марказий Осиё Давлатлари иқтисодий ҳамкорлик ташкилотига, 1993 йил январда Европада Ҳавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотига аъзо бўлганлиги юқорида келтирилган мезонларнинг самарасидир.

Таъкидлаганимиздек, Ўзбекистон эндиликда халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли мустақил субъекти сифатида танилмоқда. Давлатимизни 165 давлат тан олган, 1997 йилнинг ўрталаригача 120 та давлат

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 17-18 бетлар.

² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 24-27 бетлар.

билан дипломатик алоқалар ўриштирилган. Тошкентда 35 та мамлакат ўз элчихоналарини очган. Республикада 88 та чет давлат ваколатхоналари рўйхатдан ўтган, 24 та ҳукуматлараро ташкилот ва 13 та ноҳукумат ташкилоти ишлаб турибди. Ўтган йиллар мобайнида Ўзбекистон кўплаб жуда муҳим халқаро конвенцияларга қўшилди.¹

3. Ўзбекистон бугунги кунда БМТ, Жаҳон Почта Иттифоқи, Жаҳон Соғлиқни сақлаш ташкилоти, Халқаро электр-алоқа уюшмаси, Осиё ва Тинч океани давраси бўйича иқтисодий ва ижтимоий комиссияси, Халқаро Меҳнат Ташкилоти, Оврупо қайта тиклаш ва тараққиёт банки, Жаҳон банки, Халқаро Валюта жамғармаси, Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти, Божхона ҳамдўстлиги кенгаши, Атом энергиясини назорат қилиш халқаро ташкилоти, Қўшилмаслик ҳаражати, Жаҳон компьютер ахбороти макони, Халқаро Транс-Осиё-Оврупо тола-оптик алоқа тармоғи каби кўплаб нуфузли ташкилотларга аъзо бўлиши Республикаимизни жаҳон ҳамжамиятига қўшилишига кенг йўл очмоқда.

Айниқса, И.А.Каримовнинг 1993 йил 28 сентябрда тарихда биринчи марта давлат бошлиги ва Мустақил Ўзбекистон вакили БМТ Бош Ассамблеяси 48-сессиясида сўзга чиқиб, ўз халқининг қисқача тарихи, маданиятининг жаҳон маданиятини ривожлантиришдаги ёрқин изи, озод Ўзбекистонни бугунги демократия жамияти ва бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўлини ташлаб бериши ҳамда Марказий Осиёдаги тожик-ергон чегараидаги тинчлик, Орол муаммоси, наркобизнесга ва ҳар қил қилмақдй, бахтериалетик куролларнинг тарқатилиши устидан халқаро назорат ўрнатиш каби долзарб масалаларни кўтариши Ўзбекистоннинг хорижий шайхоналар ўласидаги обрўйини янада кўтарди.

Халқаро ташкилотлар Ўзбекистонни ҳар томонлама - ижтимоий иқтисодиётини ривожлантиришда, маърифий ва ҳамкорлик ташкилоти ишларида энг самарали воситадир. Айниқса, Республикаимизнинг халқаро ташкилотлар фаолиятидаги иштирокчи миллий хавфсизлигимиз, минтақада тинчлик ва барқарорликни сақлаш гарови эканлигини тушунмоқ керак.

Юқорида кўтарилган масалаларни ечишда 1993 йил феввалида Тошкент шаҳрида БМТ ваколатхонасининг очилиши катта тарихий воқеа бўлди. Унчалик катта бўлган муддат ичида, бу ваколатхона БМТнинг Тараққиёт дастури, Қочоқлар иши бўйича ваколатли олий комиссари, Болалар жамғармаси, Сановат тараққиёти дастури, Наркотикларни назорат қилиш бўйича дастур, Аҳоли жойлашиши жамғармаси сингари ихтисослашган муассасаларни ўз таркибига бирлаштирди. Булардан

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент, Ўзбекистон, 1997, 296-бет.

ташқари, Тошкентда БМТнинг дастури асосида дунё хавфсизлигини таъминлаш, соғлиқни сақлаш, маданиятни тиклаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва бошқа кўплаб соҳалардаги масалаларни ҳал этишга доир ўтказилган халқаро учрашувлар, семинарлар, конференциялар, симпозиумлар Республикамининг жаҳонга юз тутишида алоҳида ўрин эгалламоқда.

Мустақил Ўзбекистон эндиликда ўзига хос тараққиёт йўлидан жаҳон ҳамжамиятига кенгроқ кириб бормоқда. Шунинг алоҳида таъкидлаш зарурки, мамлакатимиз турли хил ёрдам ва қарз сўраб жаҳон бўйлаб кўлини чўзиб юргани йўқ. Хорижий сармояларни жалб қилиш, тараққий этган мамлакатларнинг ётакчи фирмалари билан ҳамкорликда қўшма корхоналар барпо этиш, илғор технологиянинг энг яхши намуналарини олиб келиш, энг муҳими, экспорт қувватини оширишга қаратилган ҳаракатлар Республика ташқи иқтисодий ва маданий фаолиятининг асосий йўналишига айланмоқда.

Айниқса Ўзбекистон ўзининг ташқи сиёсатини юритишда белгилаб олган қатъий тамойиллари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси VIII-сессиясида қабул қилинган "Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг асосий принциплари тўғрисида"ги мамлакат Қонунида кўрсатилганидек, Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсати ва халқаро фаолияти Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг нормалари ва принциплари, "Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари тўғрисида"ги Қонун, "Мудофаа тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг Ҳарбий доктринаси ва бошқа қонунларга, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ҳамда Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг принциплари ва мақсадлари, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан ратификация қилинган Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари ва битимларидан келиб чиқадиган мажбуриятларга асосланиши, ташқи сиёсатимизни яна бир бор дунёга намоён этди.¹

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири - жаҳонда Ўзбекистон, унинг узоқ тарихий, маънавий ва иқтисодий имкониятлари ҳақида тўғри тасаввур ҳосил қилиш, республикамининг ички сиёсатини тушунтиришдан иборатдир.

¹ "Халқ сўзи" газетаси, 1996 4-йил, 31 декабр.

**19-мавзу. Ўзбекистон ва мустақил давлатлар ҳамдўстлиги:
кўп томонлама ва икки томонлама ҳамкорлик**

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. МДХнинг ташкил топиши, мустақил Ўзбекистоннинг унга аъзо бўлиши.

2. МДХ мамлакатлари ўртасида иқтисодий интеграцияни ривожлантириш ва унинг самаралари.

1. Республикамизнинг ички ва ташқи сиёсатида унинг мустақил давлат сифатида қўйган дастлабки қадамлари халқаро майдондаги обрўйини ошира бошлади.

Собиқ СССРнинг емирилиши муносабати билан бир қанча мустақил давлатлар, жумладан, Ўзбекистоннинг мустақил давлатлар ўртасидаги иқтисодий, маданий, умуминсоний алоқаларининг янада бузилиб кетмаслигига йўл қўймаслик хусусидаги қатъияти муваффақият билан аюунланди.

1991 йил августида ҳамма нарсага қодир КПСС МҚ тарқатилиб юборилди ва Россия, Белоруссия ҳамда Украина раҳбарлари Ново-Огарево шаҳрида қатнашган бошқа мустақил давлатларнинг раҳбарлари билан келишмасдан туриб, 1991 йил 8 декабрда Беловеж пушчесида бўлиб ўтган учрашувда собиқ СССР ўрнига Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигини тузишга қарор қилдилар.

Беловеж келишувидagi славян халқларининг этник асосида уюшувига қарама-қарши 12 ва 21 декабрда Ашғобод ва Олма-Отада бўлиб ўтган Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон давлат раҳбарлари иштирокида учрашувлари бўлиб ўтди ва “бешлик”нинг “учлик”га қарама-қарши мавқеининг заруриятлиги шундан иборатки, барча собиқ иттифокнинг субъектлари МДХга шунчаки аъзо бўлиб эмас, балки таъсис этувчилар ҳуқуқини бериш эди”.¹

МДХнинг аҳамияти нимада эди? Республикамиз раҳбарияти МДХ ғоясини қўллаб-қувватлади ва 1991 йил 21 декабрда унга аъзо бўлди. Ўзбекистоннинг ҳамдўстлик таркибида бўлиши, унинг миллий хавфсизлигининг муҳим кафолати эди. “Республикамиз Президенти И.А.Каримов МДХни Ўзбекистон учун узилиб қолган ўзаро иқтисодий-ҳўжалик алоқаларини тезроқ тиклаш, аҳолига ижтимоий ёрдам беришни, мудофаа сиёсатини, илмий-техникавий тадқиқотларни, жиноятчиликка, айниқса уюшган жиноятчиликка қарши курашни мувофиқлаштириш имконияти деб тушунди. Ўзбекистон дипломатияси МДХда империя ёки изоляционизм тарафдорлари психологиясининг ҳар қандай жинояткорона

¹ “Известия” газетаси, 1991 йил, 17 декабр.

такрорланишидан, алоҳидалиқдан холи бўлган янги давлатлар ўртасидаги алоқалар сифатининг янгиланишига катта эътибор бермэжда".¹

Лекин бу қурилма тез орада фақат расман "ҳамдўстлик" мақомига эга бўлганлиги сезилиб қолди. Натижада МДХ мақоми унга маълум ваколатлар бериш ва тегишли ташкилий тузилмалар ташкил этиш билан мустаҳкамланмади.

Шунга қарамасдан Ўзбекистон ҳамдўстлик доирасида коллектив ҳавфсизлик тизимини барпо этиш ташаббуси билан чиқди, бу масалада Тошкентда 1992 йил май ойидаги МДХ давлатлари ва ҳукуматлари бошлиқларининг учрашуви давлатларнинг ҳамдўстлиги, бир-бири билан сиғиша олиши мумкинлигига, эҳтимол, биринчи марта умид тугдирди. Тошкентда имзоланган энг муҳим қарорлардан, масалан, Коллектив ҳавфсизлик ва Ҳаво бўшлиғидан фойдаланиш тўғрисидаги шартномалар ҳамда яна 14 та ҳужжат реал ҳамкорлик сари илгари сиёсий бўй берганлигини кўрсатади. Президентимизнинг сўзларига кўра, ўтиш даврида умумий рубль зонасини сақлаб қолиш тўғри йўл томон қўйилган қадамдир, бу ҳол давлатларнинг молия соҳасидаги параллел мустақиллигини истисно қилмайди. Айни вақтда кўп миллатли Ўзбекистон халқининг раҳбари инсон омилини, халқларнинг бир-бирини тушунишга интилишини назарда тутганлигини тушунмоқ зарур.

2. МДХ давлатларининг икки томонлама ва кўп томонлама асосда иқтисодий, савдо ва маданий ҳамкорлигини ўрнатиш ҳамда ривожлантиришга доир ҳаракатлари катта аҳамиятга эга бўлди. 1992 йилда Ўзбекистоннинг Россия Федерацияси, Украина, Қозоғистон, Қирғизистон ва бошқа давлатлар билан шартномалари тузилди. Айрим давлатларнинг МДХ доирасида зарур қурилмалар ва блоklar тузишга доир ташаббуслари ҳам долзарблик касб этди. Шунингдек, мазкур учрашувда И.А.Каримов ташаббуси билан тузилган коллектив ҳавфсизлик тўғрисидаги шартномага олти мамлакат раҳбарларининг имзо чекишлари катта тарихий воқеа бўлди. Шартномада таъкидланганидек, минтақа ҳавфсизлигини бутун жаҳон ҳавфсизлиги муаммоларидан ажралган ҳолда кўриб бўлмаслик, шунга асосан Ўзбекистон Ядро қуролининг батамом тугатилиши, Ўзбекистонни Марказий Осиё минтақасида ядросиз зона деб эълон қилиниши тарафдоридир. Шу билан бирга, Республикамиз наркотик моддаларни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш, экологик фалокатларни олдини олиш, Орол денгизи фожвасини ҳал этишда БМТнинг роли кучайтирилишини ёқлаб чиққанлигини² ҳам кўрсатиш лозим.

¹ Тараққиёт ва ҳамкорлик йўлларида. Тошкент, Ўзбекистон, 1993, 12-бет.

² Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 147-148 бетлар.

Ўзбекистонда демократик ислохотлар учун жамиятнинг барқарорлиги ва давлатнинг хавфсизлиги ҳаётий зарурдир. Марказий Осиёдаги минтақада хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш учун Ўзбекистон давлати раҳбарияти қатъият билан ҳаракат қилиб келмоқда. Масалан, И.А.Каримов ташаббуси билан Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг 1993 йил 4 январ Тошкентдаги тарихий учрашуви шу давлатлар ҳаётида муҳим воқеа бўлди. Учрашувда минтақа тақдирига тааллуқли масалалар биринчи марта муҳокамага қўйилди. Учрашув қарорига асосан, Марказий Осиё давлатларидан бирининг пойтахтида мунтазам чақириб туриладиган ана шундай (1996 йил 4 октябр Олма-Ота, 1996 йил 22 октябр Тошкент) учрашувлар минтақа кучларини жипслаштирувчи муҳим дастакка айланди. Бу давлатларнинг тарихий тақдирлари ва геосиёсий ҳолатларининг муштараклиги, уларнинг иқтисодий, савдо-сотиқ, сиёсий ва маънавий ҳамкорлигини кенгайтириш, инқирозли ҳолатлардан тезроқ чиқиб олиш, МДХ муаммолари бўйича ўз азиятларини белгилаш йўллари ахтаришга интилаётганликларини англаш лозим. Айниқса Тожикистондаги фуқаролар урушини тезроқ бартараф этиш бўйича Ўзбекистон Президенти И.А.Каримовнинг сайй-ҳаракатлари БМТ, Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик ташкилотига аъзо мамлакатлар давлат ва ҳукумат бошлиқларининг олий даражадаги анжуманида сўзлаган нутқида ўз аксини топган.¹

Юртбошимиз 1994 йил 21 октябрда МДХга аъзо мамлакатлар давлат раҳбарларининг навбатдаги учрашув қатнашчиларига қарата айрим сиёсий кучлар МДХ мамлакатларидаги мавжуд иқтисодий қийинчиликлардан фойдаланиб, халқларни чалғитишга уринаётганлигини, давлат тепасида турувчи сиёсий тузилмалар тузишни тақлиф этиш билан собиқ империяни тиклашга интилаётгани, шунингдек, ягона парламент, ягона фуқаролик, ягона армия бўлишини кўзда тутувчи Евроосиё деб аталмиш иттифоқни тузиш каби тақлифлар истиқлолга эришган давлатлар мустақиллигига жиддий хавф солишини таъкидлаб,² ўтган эди.

Мустақил Ўзбекистон барча давлатлар билан тенг ҳуқуқ асосида, ўзаро фойдали интеграция ва кооперацияни қўллаб-қувватлаган ҳолда, давлат мустақиллигини камситувчи ҳар қандай уринишларни, яъни "давлатлар устида турувчи идоралар"ни кескин суратда рад этади. Айниқса ҳар қандай иттифоқ ва блок, агар у миллатлар устидан, давлатлар устидан ҳукмини юритадиган тузилмалар билан боғлиқ ҳамда халқнинг ўз кучига таяниб, ўз тақдирини ўзи ҳал этиш ҳуқуқига эид бўлса, интеграция... Иттифоқ ва блоklarга кирмасликларини И.А.Карим

¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 143-148 бетлар.

² Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 117-бет.

мов халқаро аниқман ва учрашуларда бир нима бор тасдиқлаганлигини аниқламоқ зарур.¹

Бундай иқтисодий интеграция ишларида жаҳон ҳамжамиятида тобора чуқурроқ тушунишмоқда ва қўллаб-қувватланмоқда.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлига кирган мамлакатлар билан бевосита ва кўп томонлама муносабатларни ривожлантириш ташқи сиёсатимизнинг устивор йўналишларидан ҳисобланади. Ўзбекистон қамдўстлик ҳолисани қўллаб-қувватлади, унинг муассислари қаторига кирди, ўз навбатида, яқинлашув ва кооперация, иқтисодий интеграция алоқаларини мустаҳкамлаш соҳасидаги ишларни жамбозлик билан амалга оширмоқда. Республикада Иқтисодий Ҳамдўстлик масалалари - Давлатлараро иқтисодий қўшма, Давлатлараро балоқ ва бошқа муассасаларни шакллантиришда ҳудуд фазол кўптаран етишмоқда. Айниқса Россия, Украина, Беларус, Молдова, Грузия, Арманистон ва бошқа мамлакатлар билан икки томонлама ташқи сиёсий, савдо, иқтисодий, техникавий ва бошқа шартномалар ҳақида битимлар имзолашган, бир қатор ҳужжатлар ўзаро тенглик, манфаатли ҳамоҳудликнинг мустаҳкам негизини вужудга келтирмоқда. Мисал тариқасида қўшмадаги фактларни келтириш ўринлидир: "1994 йилда қўшмадаги битимларга бинсан Ўзбекистоннинг МДҲ мамлакатлари билан товар обороти 1,8 млрд. долларни ташкил этди... МДҲ мамлакатлари билан маҳсулот келтириш-чиқариш қолдиғи Ўзбекистон фойдасига 142 млн. доллардан кўпроқ маблағни ташкил этди".²

Эндиликда Мустақил Ўзбекистон мустақил ҳамдўстлик давлатлари билан икки ва кўп томонлама ҳамкорликни ривожлантириб, жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин олишга ишлар билан интилаётганлигини ҳар бир фуқаро тушуниб етиши қарак.

20-мавзу. Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатларнинг икки ва кўп томонлама алоқалари. Туркистон - умумий уйимиз

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатларнинг кўп томонлама алоқалари, иқтисодий иттифоқнинг барпо етилиши.
2. Мустақил Ўзбекистоннинг Марказий Осиё давлатлари билан икки томонлама алоқалари.
3. "Туркистон - умумий уйимиз" ҳаракатининг мазмуни.

¹ "Россияни ақл билан аниқламоқ қийин" //Халқ сўзи, 1996 йил, 20 декабр.

² Каримов И.А.Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 114-бет.

1. Мустақил Ўзбекистоннинг миллий манфаатларига мос келадиган кўп томонлама фаол ташқи сиёсатни амалга ошириш - кўпгина муҳим халқаро муаммоларни, масалаларни ечиш кафолатидир.

Республикамиз ўзининг халқаро обрў-эътиборини қозониш ва мустақамлаш, халқаро ҳуқуқнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида ўзини қарор топтириш учун кўп ишларни амалга ошириш, баъзида эса, умуман бошидан бошлашга тўғри келди. Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатларнинг икки ва кўп томонлама ҳамкорликка интилиши шу минтақа мамлакатларига хос тарихий хусусиятдир. Бу хослик нималарда намоён бўлади?

Ўзбекистон ташқи сиёсатининг асосий йўналишларидан бири Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатлар - Қирғизистон, Қозоғистон, Тожикистон ва Туркменистон билан ҳамкорлик, дўстлик алоқаларини мустақамлашга қаратилган. Бу мустақил давлатларнинг ўзаро тарихан боғланган ва бир-бирига таъсир ўтказиб турган, баб-баравар иқтисодий қийин аҳволда қолган ҳўжалик алоқаларини сақлаб қолиш ва мустақамлаш зарурлиги ягона энергетика, транспорт, ирригация, телекоммуникация тармоқлари, сув ва газ таъминоти тизимидан биргаликда фойдаланиш шарт-шароитларидан келиб чиқади. Минерал хом ашё ресурсларини ва қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш соҳасидаги минтақавий алоқаларни ўз ичига олади.

Ўзбекистонда давлат мустақиллиги қарор топгандан кейин Марказий Осиёдаги мусулмон шарқига мансуб мамлакатлар билан кўп томонлама алоқалар ўрнатиш имкониятини кўлга киритди. Қадимдан қардош бу халқлар эндиликда кўп томонлама алоқаларни тенг шериклик ва ўзаро ҳурмат тамойиллари асосида жаҳон ҳўжалик алоқалари тизимига киришига имкон яратади.

Кўп томонлама алоқалар ўрнатиш деганда нимани тушунамиз? Бу алоқаларга нималар киради?

Биринчидан, Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги кўп томонлама алоқаларнинг ўрнатилиши келгусида Осиё ва Тинч океани минтақасидаги мамлакатлар билан яқин алоқалар ўрнатишга кенг йўл очади. Иккинчидан, кўп томонлама алоқалар соҳасига савдо, иқтисодий, маданий алоқаларни, спорт, турмушнинг ривожлантириш, қишлоқ ҳўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш, турли фойдали қазилмаларни қидириш, қазиб олиш ва фойдаланиш, кенг ва ўрта корхоналарни қуриш, кадрлар тайёрлашни ташкил этиш, мунтазам ҳаво йўлларини очиш, радио ва телевидение дастурларини ўзаро айирбошлаш соҳаларида самарали ҳамкорлик қилиш кўзда тутилган. Масалан, юқоридаги масалалар бўйича ҳамкорлик деганда Марказий Осиё давлатлари (Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон)нинг мунтазам ўзаро кўп томонлама ҳамкорлиги тушунилади.

Ўзбекистон минтақадаги барча мустақил давлатлар билан тенг, ўзаро ҳурмат ва ички ишларига аралашмаслик асосида ташқи сиёсатини изчил амалга ошириб бормоқда. Айниқса 1992 йилнинг охирида фуқаролар урушига тортилган Тожикистонга Ўзбекистон кўплаб озиқ-овқат, кийим ва энг зарур молларни юбориб туриши, қочоқларнинг қайтишига ёрдам бериши, инсонпарварлик ёрдами, БМТ муассасалари Термиз Бюроси орқали иқтисодий ва маънавий ёрдами бениҳоя эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим.¹ Ўзбекистон Президенти дунёнинг кўплаб халқаро ташкилотлари минбарларидан туриб, масалан, 1993 йил 28 сентябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессияси; 1996 йил декабрида Лиссабондаги ЕҲХТ; шунингдек, 26-27 декабрда бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 7-сессиясидаги нутқларида "Ўзбекистон ҳеч қандай ҳарбий блокларга, мафкуравий гуруҳларга қўшилмайди. ...Акс ҳолда нисбатан кичик мамлакатлар катта давлатларнинг хоҳишини бажарадиган ҳолатга тушиб қолади. Бунга асло йўл қўйиб бўлмайди. ...Тожикистонда тинчлик қарор топмас экан, биз ўзини хавфдан ҳоли деб ҳисоблай олмаймиз",² деган фикрлари дадил ва одилонадир.

Дунёдаги кўпгина минтақалар каби Марказий Осиё ҳам ғоят катта миқёсдаги экологик офатларга дуч келяпти. Кейинги йилларда Орол денгизининг ҳажми уч баробар қисқариб, майдони икки баробар камайди, яъни унинг қирғоғи 80 км.га чекинди, сувнинг менераллашув даражаси тўрт баробарга ошиб, ҳайдаладиган 2 млн. гектар ерни қум босди, у ердан кўтарилган чанг-тўзонлар бўрони 300 км.га етиб борадиган бўлди.³ Орол бўйи масаласи соғломлаштириш борасидаги муаммоларга сергаклик билан баҳо беришни тақозо этмоқда. Ўзбекистон Республикаси Конституциясидаги "Фуқаролар атроф табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдирлар"⁴ деган сўзлар ҳар биримизга тааллуқлидир.

2. Собиқ СССР қулагач, 1991 йил Марказий Осиё давлатлари ўртасида ўзаро иқтисодий маслаҳатлашув мажбурий ташкил этиш тўғрисида келишиб олинди. Бу келишув Марказий Осиё давлатларининг ўзаро интеграцияга қўйган биринчи қадами бўлди. 1994 йил январда Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасидаги келишув Марказий Осиёдаги икки давлат ўртасида иқтисодий ҳамкорликнинг ривожланишига асос яратди. Кейин

¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод ватан қолсин. Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 144-бет.

² "Халқ сўзи", газетаси, 1996 йил 27 декабр.

³ Каримов И.А. Биздан озод ва обод ватан қолсин. Тошкент, Ўзбекистон, 1994, 148-бет.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 30-бет.

чалик бу ягона иқтисодий ҳамкорликка (1994 йил 13 апрелда) Қирғизистон Республикаси аъзо бўлди. Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон давлатлари ўртасида 1994-2000 йилларга мўлжалланган иқтисодий макон тузиш учун (1994 йил 30 апрел) Чўлпон-Отадаги келишуви асосида қабул қилган элликдан ортиқ ҳужжат қонуний кучга кирди.

Бу давлатлар ўртасида мазкур иқтисодий иттифокни тузиш учун асос бормиди? Албатта бор эди. Биринчидан, халқларимиз қадимдан бир-бирига яқин, дини, тарихи бир. Иккинчидан, Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон давлатларининг тарихий ривожланиши ҳам ўхшаш. Булардан ташқари, иқтисодий иттифок бу давлатлар ўртасидаги иқтисодий кучларни бирлаштириш, мавжуд иқтисодий тангликдан чиқиб олиш учун ҳам зарур эди. Иқтисодий интеграциянинг янада такомиллашувида 1994 йил 8 апрелдаги Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон давлат раҳбарларининг навбатдаги учрашуви муҳим рол ўйнади. Унда Меморандум-баёнотда ўзаро иқтисодий интеграция тўғрисида ўзаро ҳамкорлик, керакли ҳужжатлар, ахборотномалар билан таъминлаш, давлатларо келишув ва битимлар ҳамда давлатлараро Марказий Осиё ҳамкорлик банкнинг тузилиши тўғрисида жами 53 лойиҳани ўз ичига олган уч тарафлама шартнома қабул қилинди. Давлатлараро бошқарув қўмитасининг жойи Қозоғистон Республикаси пойтахти Олма-Отада (пойтахт ҳозир Оқмолага кўчирилган), иқтисодий интеграция ҳамкорлигининг ривожлантириш устав фонди 9 млн. АҚШ долларига тенг деб белгиланган. У халқаро маҳон ҳуқуқлари асосида тузилганлигини эътироф этиш керак. Марказий Осиё иқтисодий иттифоқи қўмитаси низомига асосан, қўмита раислари, бошқариш муддатлари, ўтказиш жойлари давлатлар Президентларининг ўзаро келишуви асосида олиб борилади.

Марказий Осиё давлатлари интеграцияси жараёни МДХдаги бошқа мамлакатлар эътиборидан четда қолётгани йўқ. Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон Давлатлараро Кенгаши (ДАК) 1996 йил 23 августда бўлиб ўтган мажлисида Россия ва Тожикистон Республикаси кенгаш кузатувчиси сифатида қабул қилинди. Аҳамиятли жойи шундаки, ДАКнинг 1997 йил 9-10 январ кунлари Бишкекда ўтган мажлиси Россия ва Тожикистонга ДАКнинг келгуси мажлисида ноқ кузатувчи маҳомида иштирок этишига ҳуқуқий замин яратди.¹

Ўзаро иқтисодий ҳамкорликка Тожикистон, Туркменистон давлатлари ҳам аъзо бўлиши мумкин. Лекин Тожикистонда сиёсий барқарорлиқнинг йўқлиги, Туркменистоннинг ҳуқуқий бетарафликда туриши қозирча бунга имкон бермаяпти. Тузилган иқтисодий макон келгусида бу давлатларда санъат, иқтисодий тармоқларни янги замонавий техникалар билан жиҳозлаш асосида минтақамизни кучли иқтисодий регионга, ўзининг маҳсулотлари билан жаҳон бозорларига мустақил чиқишларига

¹ "Халқ сўзи" газетаси, 1997 йил, 15 январ.

замин яратаётганлигини тушуниш осон бўлади. Масалан, савдо шерикчилигида Россиядан кайинги ўринларда турган Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасида 1994 йилги товар айрибошлаш ҳажми 404,9 млн. долларни ташкил этди. Давлатлараро битим ва келишувларга кўра, Ўзбекистондан Қозоғистон давлатига асосан электр энергия, меваларни қайта ишловчи техник жиҳозлар, газ конденсати, цемент, пахта, ўсимлик ва мол ёллари юборилса, Қозоғистондан Ўзбекистонга бугдой, трактор, мис, кимё саноати маҳсулотлари, жун, гўшт ва мевалар келади. Қирғизистон билан сурма, волфрам, электр энергия, автомобилсозлик соҳасидаги ҳамкорликлар ҳам диққатга сазовордир.¹

Ўзаро алоқаларни янада ривожлантириш Марказий Осиё давлатлари ўртасида икки томонлама алоқаларга боғлиқ. Умуман, икки томонлама алоқалар деганда нимани тушунамиз? Бу давлатлар ўртасидаги сиёсий, иқтисодий, техникавий ва маданий алоқаларнинг ўрнатилиши ва ривожланиб боришидаги муаммолар нималардан иборат? Биринчидан, икки томонлама алоқалар - бу давлатларас олиб борилган икки томонлама иш юритишдир. Иккинчидан, Ўзбекистон ташқи сиёсатининг асосий йўналишларидан бири Марказий Осиёдаги янги мустақил мамлакатлар - Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистон билан маданият кунларини ўтказиш, дўстлик алоқаларини мустаҳкамлашга, бу давлатлар ўртасида мавжуд Орол муаммоларини соғломлаштириш, наркобизнес, қирғин қуролларини олиб кириш, тайёрлаш ва ҳарбий қуролларни жойлаштириш масалаларига қарши фақат минтақадагина эмас, балки жаҳон, халқаро ташкилотларининг ҳам бу масалага эътиборини жалб этиб, биргаликда ҳал этишдан иборатдир.

Марказий Осиё давлатлари икки томонлама алоқаларининг асосий мақсади қилиб, минтақада мавжуд иқтисодий-иқтисомий тангликларни тезроқ ҳал этиб, жаҳон ҳамжамиятига қўшилиш белгиланган. Бу йўлдаги ҳаракатлар ёмон эмас. Масалан, Ўзбекистонга Қозоғистоннинг кўрсатган ўзаро хизмати 6,4 млн, Ўзбекистоннинг эса Қозоғистонга кўрсатган хизмати 12,8 млн АҚШ долларини,² бу кўрсаткич 1996 йилнинг биринчи ярмидаёқ 131 млн долларни ташкил этиши,³ бу давлатлар ўртасида икки томонлама алоқаларнинг ривожланиб бораётганлигидан далолат беради.

3. Азалий қардош халқлар - тожик, туркман, қирғиз, қозоқ ва ўзбекларнинг тарихий, маданий, маънавий ва диний бирлигининг рамзи - бешта қудратли шохи бирлашиб кетган улкан чинор белгисида катта

¹ Сарсембаев М.А. Единое экономическое пространство Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана: место и роль частных предпринимателей в этом пространстве. Алматы, Данекер, 1996, 13-бет.

² Шу китоб, 14-бет.

³ "Народное слово" газетаси, 1996 йил, 8 август.

маъно бор. Шу маънода Туркистон - тарихий катта бир уй, буюк бир рўзгор, буюк бир оила. Бу оила фарзандлари қанчалик аҳил ва яқин бўлса, рўзгор ҳам шунчалик обод ва тўкин бўлади. Шунинг учун ҳам 1995 йил 21 ноябр Тошкентда бўлиб ўтган "Қардош давлатлар учрашуви"да Марказий Осиё минтақасида ҳам иқтисодий, ҳам маънавий, ҳам сиёсий жиҳатдан ягона жамоатчилик ҳаракати ташкил этилди ва у "Туркистон - умумий уйимиз" деб номланди. Учрашув Марказий Осиё мамлакатлари зиёлилари курултойи, қардош халқлар маданияти учрашуви номи билан тарихимизга кирди. "Туркистон - умумий уйимиз" ҳаракатини Қирғизистонлик кўзга кўринган жамоат арбоби, жаҳонга машҳур ёзувчи Ч.Айтматов (президент) ва таниқли ёзувчимиз О.Ёқубовлар (вице-президент) бошқариб бормоқдалар.

Ҳаракатнинг олдида қўйган асосий мақсадлари нима? Биринчидан, собиқ СССР даврида ва яқин йилларда юзага келган ўта мураккаб вазиятларни бартараф этишда дунё миқёсида пухта ўйланган ташқи ва ички сиёсатни олиб бориш, иккинчидан, ўз юртимизда ва минтақамизда ҳар томонлама барқарорлиқни таъминлаш ва тинчлигимизни бузишга қаратилган ёвуз ҳаракатларнинг олдини олиш, учинчидан, Ўзбекистон Республикасининг миллий ва минтақавий хавфсизлик борасидаги асосий тамойиллари ва принциплари юзасидан дунё ҳамжамияти олдида олға сурилган ташаббуслар моҳиятини баён этиш ва бошқа масалаларни ўз ичига қамраб олади.

Дунё халқлари тарихи, муаммоларини ўрганиш, халқлар ўртасида иқтисодий, маданий алоқаларни йўлга қўйиш ва ривожлантириш мақсадида дунё аҳамиятига молик йирик илмий марказ - Марказий Осиё тадқиқотлар халқаро институтининг Самарқандда очилиши ҳам "Туркистон - умумий уйимиз" гоёсининг ифодасидир.

Бундай ҳаракат мамлакатларнинг ўзаро бирлигини янада мустаҳкамлаш, қадим Туркистон заминида яшовчи барча халқлар, миллатлар ва элатларнинг яқинлашувини тарғиб қилувчи ҳамма ҳаракатлардаги соғлом кучларни ўз сафларига қабул қилишининг эътироф этилганлиги диққатга сазовордир. Бу ерда гап Туркистон деган ягона давлат тузиш тўғрисида эмаслигини, балки бирликда, аҳилликда яшаш мақсади кўзланганлигини тушуниши керак.

"Туркистон - умумий уйимиз" ҳаракати минтақа давлатлари орасида бугун пайдо бўлган купгина сунъий тўсиқларга барҳам беришга, одамларнинг бутун Туркистон ҳудудлари бўйлаб ўзаро маданий-маънавий муносабатларини, савдо-иқтисодий алоқаларини эркин давом эттиришларига қаратилган улкан ҳаётий оқим, эҳтиёж ва талабдир.

21-мавзу. Ўзбекистоннинг хорижий мамлакатлар билан
сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалари

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Ўзбекистоннинг Яқин, Ўрта Шарқ ҳамда араб давлатлари билан дўстлик ва ҳамкорлик алоқаларининг ўрнатилиши ва ривожланиши.
2. Ўзбекистоннинг Тинч океани ҳавзасидаги мамлакатлари билан алоқалари.
3. Ўзбекистоннинг АҚШ ва Оврупо мамлакатлари билан иқтисодий ва маданий алоқалари.

1. Ўзбекистоннинг мустақилликка эришуви ва мустақил ташқи сиёсий ҳамда иқтисодий фаолият олиб бориши уни қўшни давлатлар билан алоқаларини ҳар томонлама ривожлантиришга имкон берди.

Мустақил Ўзбекистон давлат раҳбари ўзининг биринчи расмий давлат ташрифини 1991 йил 16-19 декабр кунлари 1991 йили Туркия давлатидан бошлаганлиги ҳам бежиз эмас. Қадимги Туркия давлати бозор иқтисодиёти тажрибаларига эга бўлган мамлакатлардан биридир. Ҳозирги иқтисодий-иқтисодий муҳитда икки давлат ўртасидаги алоқалар тенг ҳуқуқлилиқ асосида ривожланимоқда. Буларга савдо, иқтисодий, илмий-техникавий, маданий, соғлиқни сақлаш, фан, техника, туризм, спорт ва оммавий ахборот соҳасидаги ҳамкорлик, давлатлараро муносабатлар асослари, консуллик ва ваколатхоналарни айирбошлаш тўғрисида, транспорт ва коммуникация соҳалари ва бошқа масалалар бўйича узоқ ва қисқа муддатли битим, шартнома ва қарорларни мисол келтиришимиз мумкин. Масалан, Туркиянинг "Ай-сел" фирмаси бунёд этган "Интерконтинентал" меҳмонхонаси, ўзбек-турк қўшма корхонасининг "Мир" супермаркети, Туркия орқали Ўрта денгиз соҳиллари ва Оврупога нефт-газ қувурлари ўтказиш билан боғлиқ бўлган давлат ва халқаро ташкилотлар томонидан амалга оширилган лойиҳалар мамлакатимизнинг бозор иқтисодиёти тамойиллари йўлидаги дастлабки муҳим ютуқларидир.¹

Ўзбекистон давлат раҳбариятининг Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари (Эрон, Покистон, Ҳиндистон ва Саудия Арабистони қироллиги ва ниҳоят Миср араб жумҳуриятлари)га қилган расмий дўстона ташрифлари тарихий илдизларимиз муштарак бўлган бу давлатлар билан ўзаро манфаатли алоқаларимизни янада мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Ўзбекистоннинг қисқа вақт ичида халқаро ҳамжамиятга қўшилишига кенг йўл очилмоқда. Унинг демократик жамият қуриш, бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш, айниқса мамлакатдаги барқарорлиқни

¹ Қаранг: "Халқ сўзи" газетаси, 1996 йил, 22 октябр.

таъминлаш йўлидаги интилишлари асосий омиллардан бири бўлиб қолмоқда. Иқтисодий соҳада эса, Республикамиз ташқи иқтисодий фаолиятини ривожлантириш мақсадида, Ўзбекистонда ташкилий-ҳуқуқий асослари яратилиб, анчагина муваффақиятларни қўлга киритди. Республикамизда 1996 йил 1 июнгача жаҳоннинг 70 дан ортиқ мамлакат вакиллари томонидан ташкил этилган 2400 га яқин чет эл саноат корхоналари самарали ишламоқда.¹

Қўшма корхоналари орқали Туркия, Ҳиндистон, Покистон, Эрон, Саудия Арабистони ва Миср инвесторлари ўз сармояларини Ўзбекистон иқтисодиётига сарф қилмоқдалар. Республикадаги чет эл сармоядорлари учун ҳуқуқий асослар ўрнатилиши, чет эл корхоналарининг Ўзбекистонга дадил қадамларини уюштирган бўлса, давлат ва ҳукумат бошлиқларининг Ўзбекистонга расмий сафарида имзоланган ҳужжатлар давлатлараро муносабатлари янада ривожлантиришга хизмат қилмоқда. Ўзбекистон 1992 йил 28 ноябрда Покистон, Эрон ва Туркия томонидан тузилган иқтисодий ҳамкорлик ташкилотига аъзо бўлди. Шу йили 10 майда Ашхабодда Осиё давлатлари: Ўзбекистон, Қозоғистон, Туркменистон, Эрон, Туркия, Покистон давлат раҳбарлари Транс-Осиё темир йўлини қуриш мақсадида, Тажан-Серахс-Машҳад темир йўлини қуриш, шу соҳа учун мутахассислар тайёрлаш ҳақидаги битим ва шартномалар имзоладилар. Мазкур ҳамкорлик натижасида узунлиги 350 км бўлган темир йўли қуриш учун 547 млн АҚШ доллари сарфланиб, 1996 йил ишга туширилди. Натижада Ўзбекистон ўз маҳсулотларини Анқарагача, яъни форс кўрфазигача, ундан дунёнинг исталган бурчагига етказиш имконига эга бўлди.

2. Ўзбекистоннинг Тинч океан ҳавзаси давлатлари - Хитой (12-14 март 1992 йил); Жанубий Корея, Малайзия, Индонезия (16-24 июн 1992 йил) ва Япония (16-19 май 1992 йил) билан икки томонлама дипломатик муносабатлар ва ҳамкорлик қилмақчилиги, айтилар алмашиш ҳамда ҳукуматлараро иқтисодий, илмий-техник ва маданий ҳамкорлик тўғрисида тузган битим, қўшма бизнес ва шартномалар Республикамизнинг иқтисодиётини кўтармада катта ўрн эгаллайди. Чунончи, Жанубий Корейнинг олмага минимур "Самсунг", ДЭУ корпорациялари билан ҳамкорликда Асака ширкати "ЎзДЭУавто" Ўзбекистон-Корея қўшма автомобил заводига қуриб ишга туширилган, унинг йилига 200.000 минг замонавий автомобил ишлаб чиқариши Марказий Осиёдагина эмас, бутун дунёда катта ўрн эгалламоқда.² Бу давлатлар билан ҳамкорликда

¹ Ўзбекистон: 5 йил демократия ва бозор ислоҳотлари йўлидан. 1 қисм. Тошкент, Университет, 1996, 120-бет.

² Ўзбекистон муштариклик едилари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 49-бет.

³ "Халқ сўзи" газетаси, 1996 йил, 20 июл.

автомобилларнинг зарур эҳтиёт қисмларини ишлаб чиқарадиган қўшма корхоналар ташкил этиш Марказий Осиёнинг бошқа давлатларида ҳам амалга оширилмоқда. Шунингдек, телевизор, совутич, телекоммуникация соҳаларини йўлга қўйиш, уларга керакли етук мутахассис кадрлар тайёрлаш, малакасини ошириш бўйича ҳам нонг қамровли ишлар амалга оширилганлиги муҳим рол ўйнамоқда.

Ривожланган мамлакатларнинг тутган йўли ва иқтисодийётдаги юксак тараққиёти мустақил Ўзбекистон учун ҳам кўп томонлама ибратлидир. Айниқса атроф-муҳитни муҳофаза қилиш борасидаги олиб борилаётган режалар бизлар учун намуна бўлиши мумкин.

3. Ўзбекистоннинг Оврупо ва АҚШ мамлакатлари билан иқтисодий ва маданий алоқалари алоҳида аҳамиятга эга. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг кўп томонламаллиги ва очкилиги иқтисодий ривожланган мамлакатлар билан мустақил, ўзаро фойдали муносабатларни ўрнатишга ёндошувларни белгилаб беради. Биринчидан, бизнинг минтақамиз халқлари Оврупо маданий олами билан исон ярим минг йилдан буён ўзаро алоқа қилади. Иккинчидан, Республикамиз учун Г'арб йўналиши билан ҳамкорлик қилиш замонавий технологиялар, инвестицияларни саноатнинг етакчи тармоқларига жалб қилиш, табиий хом ашёдан ҳар томонлама фойдаланиш йўлини очади. Учинчидан, етук кадрлар, айниқса банк ва бошқарува соҳасида мутахассислар тайёрлаш, ахборот тармоқларини йўлга қўйиш, жаҳоннинг етакчи биржалари билан алоқалар ўрнатиш, хорижий қонунчилик тажрибасини ўрганиш Ўзбекистонда демократик жамият қуришнинг асосий йўналишидир.

Шулар асосида Ўзбекистоннинг Австрия, Швейцария, Финляндия, Германия, Франция, Буюк Британия, Голландия, АҚШ каби давлатлар билан ҳамкорлиги йўлга қўйилди. Хоразмда Германиянинг дунёга машхур "Мерседес-Бенц" фирмаси билан ҳамкорликда автобус ва юк автомобиллари ишлаб чиқаришнинг йўлга қўйилиши, олтин қазиб олувчи - "Зарафшон - Ньюмонт" номли АҚШ-Ўзбекистон қўшма корхонаси, АҚШ, Франция, Туркия ва Япония билан ҳамкорликдаги Марказий Осиёда энг йирик бўлган Бухоро нефтни қайта ишлаш заводлари ва шу каби корхоналарнинг ишта туширилиши самарали ҳамкорликнинг меvasидир. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда хорижий сармоялар билан ишловчи қўшма корхоналар сони 110 тага етди.¹ Улар истеъмол моллари, экспорт учун сифатли товарлар ишлаб чиқаришда, булар аҳолига хизмат кўрсатишни яхшилашни талаб этади. Жаҳондаги 80 дан ортиқ хорижий банклар билан ўзаро муносабатлар ўрнатилганлиги ўз самараси-

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 36-бет.

² Ўзбекистон: мустақиллик одимлари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 50-бет.

ни бермоқда. Масалан, Ўзбекистон ташқи савдоси 1994 йилда 2 млрд. АҚШ долларини ташкил этди, 1996 йилнинг охирига келиб бу кўрсаткич 7 млрд. доллардан ошиши мўлжалланган.

Мустақил Ўзбекистон ташқи сиёсатининг Оврупо ва АҚШ йўналишида бевосита ҳаво йўлининг очилиши натижасида АҚШ ва Оврупо давлатлари билан икки томонлама муносабатларимиз анча кенгайди ва мустаҳкамланмоқда. Ўзбекистон раҳбарияти Андижон - Ўш - Эргаштом - Қашқар темир йўлини қуришга ўз ҳиссасини қўшмоқда. Бу жаҳон аҳамиятига эга бўлган йўналиш бўлиб, Ўзбекистонни тезроқ жаҳон бозори-га кириб боришига замин ҳисобланади. Осиёни Оврупо яъни Шанхайни Париж билан бирлаштирувчи бу темир йўлнинг 12 мамлакат орқали ўтиши ҳам, иқтисодий ва маданий алоқаларнинг истиболли кафолатидир.

Ўзбекистон давлати юқоридаги соҳалар учун етук мутахассислар тайёрлаш тўғрисидаги давлатлараро битим, шартномаларнинг амалда бажарилишига катта эътибор бермоқда. Масалан, биргина Америка Қўшма Штатлари давлатида Ўзбекистонлик 451 нафар иқтидорли ёшлар бозор иқтисодиёти шароитида матбуотни ташкил этиш, уни бошқариш бўйича таҳсил олиб келганлиги ҳам икки давлат муносабатлари ривожланишининг натижасидир.

Республикаимизни Тинч океани ва Овруподаги давлатлар билан икки ва кўп томонлама дўстлик, савдо, иқтисодиёт, илм-фан, маданиятни ривожланишидаги ўзаро қамкорлиги Ўзбекистон атрофида хавфсизлик, ишонч ва яхши қўшничилик муҳитини яратишдан иборат эканлигини англашдир.

22-мавзу. Миллий ва халқаро хавфсизликни таъминлаш муаммолари

2 соат маъруза

РЕЖА:

1. Халқаро аҳвол, Ўзбекистоннинг геополитик шарт-шароитлари.
2. Ўзбекистоннинг миллий хавфсизликни таъминлаш тамойиллари.
3. Ўзбекистон мудроф ва доктринасининг қабул қилиниши ва унинг асослари.

1. Миллий ва халқаро хавфсизлик барқарорлиги муаммолари тўғрисида фикр юритишдан олдин, мустақил Ўзбекистоннинг бугунги дунёда тутган ўрни хусусида аниқ тасаввурга эга бўлишимиз керак.

Илгари мафкуравий жиҳатдан бир-бирига зид, собиқ СССР ва АҚШ етакчилигидаги социалистик ва капиталистик тузум (тизим), мавжуд бўлиб, бу икки блок ўртасида (яъни НАТО - 1949 йил ва Варшава шарт-

¹ "Халқ сўзи" газетаси, 1997 йил, 1 январ.

номаси - 1955 йил) кураш мавжуд эди. Биз яшаб турган дунё хавфсизлиги ҳам шу икки буюк блокнинг ўзаро муҳолифлик мувозанатига асосланган эди. Собиқ СССРнинг тугатилиши натижасида, янги го'ят мураккаб ва қалтис бир давр юзага келдики, унинг асосий белгиларидан қуйидагиларни билиш шарт. Биринчидан, давлатлараро муносабатлар тизимидаги мувозанат бузилди. Дунёда сиёсий, иқтисодий бўлиниш рўй берди. Илгари кучлар маркази икки жойда бўлса, собиқ империя пароканда бўлган, жаҳондаги халқаро аҳвол ўзгарди. Иккинчидан, жаҳонда мулкӣ тенгсизлик- саноати ривожланган давлатлар билан ривожланаётган давлатлар ўртасида зиддиятлар кучайди. Учунчидан, жаҳонда инсониятнинг биологик тур сифатида яшашида, ялли ядро уруши хавфи анча камайган бўлса ҳам, экологик танглик хавфи, биогенетик бузилишлар хавфи сақланиб қолди. Тўртинчидан, дунё миқёсидаги умумий тараққиёт, одамлар дунёқарашининг ўзгариши, халқаро муносабатлар ривожланиши, коммуникациялар юксалиши ва уларнинг инсоният ҳаётига таъсири давлатлар ва халқлар ўртасидаги ўзаро бирлашишни кучайтирди.

Эндиликда турли давлатлараро ва ҳукуматга дахли бўлмаган халқаро ташкилотлар аҳамиятининг ошаётгани, дунёнинг янги тизимга ўтиши даврида, уларнинг фаолиятини қайта ислоҳ этишининг зарурияти туғилди. Бешинчидан, дунёдаги ҳар қандай мамлакатнинг обрўйи бугунги кунда унинг энг янги технологияларни қабул қилиш ва фойдаланиш савиясига қараб белгиланади. Юқорида кўрсатилган халқаро ҳуқуқий меъёрлар асосида ҳал қилинадиган янги уюмжаҳон давр талаблари тартибни ўрнатилса, уйлаймизки, мустақил Ўзбекистон ўзига муносиб ўрин эгаллайди.

Энди Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўринини эгаллашида, унинг геополитик шарт-шароитлари ҳақида тўхталсак. Ўзбекистон географик-сиёсий жиҳатдан анча мураккаб ва шу билан бирга, қулай аҳволда. Бу, биринчидан, Республикамиз Марказий Осиё минтақасининг транспорт, кучли энергетика ва сув тизимлари марказида жойлашган. Иккинчидан, Ўзбекистоннинг аҳоли сони, илмий техникавий ва бошқа жиҳатлар бўйича ўз қўшиларида маълум даражада устунлиги бор. Учунчидан, Ўзбекистон қулай табиий иқлим шароитига эга. Бизларда қадимий деҳқончилик маданияти ва бой минерал хом ашё ресурслари мавжуд. Тўртинчидан, Ватанимиз нафақат ўзини ўзи таъминлайдиган, балки четга чиқаришга нефт, нефт маҳсулотлари, газ ва иқтисодийнинг бошқа асосий тармоқларига эга. Бешинчидан, Ўзбекистон инсон тараққиётида салмоқли ўринини эгаллайди ва ўзининг бой маънавий мероси билан фақат минтақада эмас, балки дунёда ҳам турли маънавий ва сиёсий жараёнларга ўзининг кучли таъсирини ўтказиб келган. Демак, юқоридаги жиҳатларни ҳисобга олсак, Ўзбекистон барча соҳалар бўйича бемалол Марказий Осиёда интеграция марказига айланиши мумкин.

Шу билан бир қаторда, минтақада Ўзбекистон учун қатор камчиликлар ҳам мавжуд. Бу муаммолар нималардан иборат? Биринчидан, Ўзбекистон географик-стратегик ھолатдан қараганда, Марказий Осиёда сув ресурслари танқислиги, Орол экологикаси таъсири кучайганлигидир. Иккинчидан, Марказий Осиёда коммуникациялар ривожланмаган ва унинг тармоқлари талабга жавоб бермайди. Учинчидан, бу минтақада хавфсизлик тизими йўлга қўйилмаган. Тўртинчидан, мусулмон дунёсидаги баъзи кучли давлатларнинг бир-бирига мос келмайдиган манфаатлари бизнинг минтақамизда ҳам содир бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

Шуни ёдда тутиш лозимки, минтақада хавф-хатарнинг бугунги кундаги икки ўчоғи - Афғонистон билан Тожикистон давлатларидир. Мустақилликка эришган Марказий Осиё давлатларида собиқ совет интеграциядан мерос қолган сунъий равишда бўлиб ташлаш, ўз сиёсатини ўтказиш, ҳукмронлик қилишга интилиш қабилаар ҳали йўқолмаганлигини ҳар бир озодликка эришган фуқаро тушуниб етиши керак.

2. Мустақил Ўзбекистон миллий хавфсизлигини таъминлаш бизлар учун жуда мураккаб, қарама-қаршиликлар кучайган даврда давлатчилигимизни қуришимиз, қўлга киритган мустақиллигимизни мустаҳкамлаб, босқичма-босқич бозор иқтисодиётига ўтиш жараёни асосида дунё ҳамкамиятида Ўзбекистоннинг муносиб ўрнини таъминлашдан иборат. Бу масалаларни тезроқ амалга ошириш учун минтақамизда барқарорлик ва миллий хавфсизлик кафолатларининг шарт-шароитларини аниқлаш ва таъминлаш давлатимизнинг ҳур сиёсатидир.

Республикамиз миллий хавфсизликни таъминлашда қандай тамойилларга асосланади? Аввало, Ўзбекистон жаҳон ҳамкамияти ва давлатлараро хавфсизлик тизимида ўз ўрнини топиши керак. Бунинг учун жаҳон ҳамкамиятига кириш жараёнларини тезлатиш, турли халқаро давлат ва назорат ташкилотлари, биринчи навбатда, БМТ ва Оврупо хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти ишларида республиканинг фаол иштирокини таъминлаш зарур. Халқаро ташкилотлар иқтисодиётимизни қайта қуришга кўмаклашадиган энг самарали воситаси эканлигини ҳаёт тасдиқламоқда. Булар қарз (кредит) олиш, хорижий сармояларни тўғридан-тўғри жалб этиш, Ўзбекистоннинг жаҳон бозорида ташлаб олган йўлидан оғишмай илгарилаб боришга ёрдам бермоқда. Мақсадимиз Ўзбекистоннинг халқаро ташкилотлар фаолиятидаги иштироки, миллий хавфсизлик, минтақада барқарорликни сошлашдир. Бунинг учун Ўзбекистоннинг Оврупо хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти тузилмаларидаги иштирокини кенгайтириш, минтақавий хавфсизликни таъминлашда бу ташкилот имкониятларидан, унинг Шимолий Атлантика ҳамкорлик кенгаши, Оврупо Иттифоқи, Оврупо кенгаши, НАТО ва бошқа ташкилотлар алоқаларидан кенг фойдаланиш керак.

Тошкент юқоридаги халқаро ташкилотларнинг минтақамиздаги хавфсизлик ва ҳамкорликка, можаролар, мавжуд зиддиятларни барта-

раф этишга доир ўтказувчи семинарлар майдонга айланганлигини кўряпмиз, булар ўз натижаларини бармоқда. Ўшқанидан, миллий хавфсизликка эришишда давлатлараро битимлар тизимини барпо этиш муҳим йўналиш ҳисобланади. Мустақил Ўзбекистон қанчалик кўп давлатлар билан дўстона, амалий мулоқот ва ҳамкорлик муносабатларини ўрнатса, унинг хавфсизлиги шунчалик кўп кафолатланади. Ҳозирги кунда Республикамиз 120 дан ортиқ давлат билан расмий дипломатик муносабатлар ўрнатди. Тошкентда 35 мамлакат ўз элчихоналарини очган, ҳамда 19 хорижий давлатларнинг элчиси Ўзбекистон Республикасида ўриндошлик йўли билан иш олиб бормоқда. Республикада 88 хорижий нақолатхона рўйхатдан ўтган, 24 та ҳукуматлараро ва 13 та ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотлар фаолият кўрсатмоқдалар.¹

Кўпгина давлатлар билан ички ва кўп томонлама алоқалар ривожланмоқда. Битим ва шартномалар Ўзбекистон атрофида хавфсизлик, ишонч ва яхши қўшничиликнинг яхшиланиш аломатидир. Миллий хавфсизлигининг учинчи тамойили - бу изолашган давлатлараро битимларга сўзсиз амал қилиш - хавфсизлик кафолати ва шартидир. Миллий хавфсизлигининг тўртинчи тамойили орқали ташқи сиёсатни ҳар қандай мафкурадан тўла холи этиш, хавфсизликни таъминлаш соҳасида ягона гоянинг амал қилишини тушунмоқ керак. Гоянинг маъноси - биргаликда тинч ҳаёт кечириш, ҳамкорликка интилиш, давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, турли фикр ва назарияларга бардошли бўлиш каби қонунлар устивор бўлиши лозим. Бешинчидан, Ўзбекистоннинг қўшилмаслик ҳаракатига аъзо бўлгани, демак, ҳеч қайси ҳарбий блокка қўшилмаслиги миллий хавфсизлигини учун гоят муҳим ҳисобланади. Масалан, Ўзбекистон 1994 йилнинг июлида НАТОнинг коллектив хавфсизликни таъминлашга қаратилган "Тинчлик йўлида ҳамкорлик" лойиҳасини имзолаганлиги, миллий хавфсизлигининг ташқи кафолати бўлиб хизмат қилади. Олтиначидан, Ўзбекистоннинг, МДҲ таркибида коллектив тизимдаги натижани натижада миллий хавфсизлигининг, яъни барқарорлик ва тинчликнинг муҳим тамойилидир.

Коллектив хавфсизлик тизимини мустақамлашда ҳарбий хавф билан бирга, бошқа хавфлар борлигини ёдда тутиш керак. Масалан, Орол денгизининг қуриётганлиги, уюшган жаволатчилик, наркотикбизнес, минерал ресурсларнинг чекланганлиги ва камийиб бариши ва шу кабилар. Бундай муаммоларни ҳал этиш айрим давлатларнинг имкониятлари доирасидан четга чиқибди. Иқоридаги қучларни барлаштирашнинг тақдир этмоқда.²

¹ И.А.Каримов. Ҳозирги босқичда демократия ислоҳотларини чуқурлаштиришнинг муҳим самаллари. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 19-бет.

² И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, 216-217 бетлар.

Марказий Осиё давлатлари билан икки ва кўп томонлама ўзаро ҳамкорлигимиз миллий хавфсизлигимизнинг асосий шартларининг еттинчиси. Марказий Осиё давлатларининг интеграция йўлидаги ҳамкорликлари давлатлараро ва ички иноклигимизни бузмоқчи бўлган баъзи бир сиёсий доираларнинг қандайдир конфедерациялар тузиши пуч нарса эканлигини тасдиқламоқда. Давлатимиз ўз армияси, қуроли кучлари ва ҳарбий доктринасини Конституция йўли билан амалга оширмоқда.¹ Ўзбекистон 1995 йилда муддати узайтирилиши лозим бўлган ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартномани ядро қуролини батамом йўқ қилиш тўғрисидаги шартномага айлантириш ҳамда ҳар қандай ҳарбий можароларнинг олдини олишга қаратилган ташаббуслар тарафдори эканлигини энг юқори халқаро ташкилотлар йиғилишларида юртбошимиз қайд этди.

Ватанимиз миллий хавфсизлигини таъминлашнинг тўққизинчи тамойили, бу давлатимиз мустақамлиги, қудрати, унинг жаҳон жамоатчилиги олдидаги маънавий-ахлоқий қиёфаси билан белгиланади. Шунинг учун ҳам халқимиз, миллатимизнинг маънавий жиҳатдан уйғониши мустақиллигимиз, миллий хавфсизлигимиз гарови ҳисобланади. Айниқса, юртбошимизнинг 1996 йил 10 сентябрда "Маънавият ва маърифат" жамоатчилиги маркази фаолиятининг самарадорлигини ошириш ва такомиллаштириш тўғрисидаги фармони, 1997 йилни "Инсон манфаатлари йили", 1998 йилни "Оила йили" деб эълон қилиниши, жаҳон жамоатчилиги томонидан кенг қўллаб-қувватланишини тушунмоқ комил манфаат демакдир.

3. Ҳарбий доктрина Ўзбекистон Республикаси мудофаа сиёсатининг асосини ташкил этади. Бу сиёсат "Мустақиллик Декларацияси", "Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида"ги Қонун, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қондаларига ва бошқа кўплаб халқаро ташкилотларнинг мажбуриятларига асосланади. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида: "Қуроли кучларнинг тузилиши ва уларни ташкил этиш қонун билан белгиланади. Ўзбекистон Республикаси ўз хавфсизлигини таъминлаш учун етарли даражада қуроли кучларига эга",² деб мустақамлаб қўйилди. Натижада, Ўзбекистон Республикасида Мудофаа Вазирлиги ва Қуроли кучлар, Миллий Хавфсизлик хизмати ташкил этилди, Ички Ишлар Вазирлиги тузилди. Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларда тинчликсеварлик йўлидан бориб, ўз фуқароларининг ҳаётини ҳимоя қилиш вазифасини ўз зиммасига олган ҳолда БМТнинг Уставига муво-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 81-бет.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 81-бет.

·фиқ ўзини-ўзи мудофаа қилишдан иборат ажралмас ҳуқуқини амалга ошириши, давлатимизнинг ҳарбий қудратга ва мудофаа қобилиятига эга бўлишини таъминламоқда. Бу Ўзбекистоннинг "Мудофаа тўғрисида"ги 1992 йил 3 июл қонунида ўз ифодасини топган бўлиб, унда давлат органлари ва маҳаллий бошқарув органларининг давлатимиз мудофаа қобилиятини таъминлаш борасидаги ишларини йўлга қўйиш, бошқариш асоси, ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгилаб берилган.¹

Мудофаа доктринасида белгиланганидек, Ўзбекистон жаҳондаги бирор давлатни ўзининг душмани деб ҳисобламайди, ҳудудий даъвоси йўқ; ҳалқаро муаммоларни давлатлараро сиёсий ва иқтисодий зиддиятларни уруш йўли билан ҳал этишга қарши чиқади; жаҳон ҳамжамияти давлатлари ўртасида ҳарбий можаролар чиқишининг олдини олиш, бартараф этиш дипломатиясида қатнашишни ўз ташқи сиёсатининг асосий вазифаси деб ҳисоблайди; Ўзбекистон бирор давлатга биринчи бўлиб ҳарбий ҳаракатлар бошламайди; ҳеч қайси давлатга таҳдид солмайди; ядро қуролисиз яшаш принципларига амал қилиб, ўз ҳудудида ядро қуролни жойлаштирмайди, ишлаб чиқармайди, сотмайди ва сотиб олмайди.² Шу билан бирга, Ўзбекистон уч поғонада хавфсизлик тузилмалари яратишда иштирок этади, яъни МДҲ ичида Россия Федерацияси ва коллектив хавфсизлик тўғрисидаги шартномани имзолаган давлатлар билан ҳамкорликни, ягона ҳарбий-сиёсий ва ҳарбий можароларни олдини олиш тадбирларини ишлаб чиқиш; минтақада - Ўзбекистоннинг ҳамда МДҲнинг Оврупо хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотига аъзо бўлган мамлакатлар, Марказий Осиё минтақасидаги давлатлар билан ҳамкорлик қилиш; дунё миқёсида - БМТ ва бошқа манфаатдор давлатлар орқали барқарорликни сақлаб туриш бўйича ҳамкорлик қилиш орқали Ўзбекистон Республикаси урушнинг олдини олиш ишида барча тинчликсевар давлатларни ўз иттифоқчилари деб билади.

Ўзбекистон Республикаси доктринасининг ҳарбий ташкилий жиҳатлари, биринчидан, минтақада ялли қиргин қуроли, вайрон қилувчи кучга эга бўлган қуроллар тўпланган ва бу давлатлар ўртасида аниқ чегаралар йўқ. Сақланиб турган ҳарбий хавф-хатарни, урушлар ва ҳарбий можароларнинг эҳтимол тутилган хусусиятлари, давлатнинг мудофаага оид вазифалари ҳажмини ва иқтисодий имкониятларини баҳолаган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Қуролли кучлари таркибини такомиллаштириш тамойилларини белгилайди.

Республика Қуролли кучлари мунтазам кадрлар армияси корпуси асосида қурилмоқда. "Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида"ги 1995 йил 3 июл Қонуни ижтимоий адолат ва барча ҳарбий хизматчиларнинг қонун олдида тенглиги асосида жамланади. Ҳарбий

¹ "Халқ сўзи" газетаси, 1995 йил, 7 июн.

² Ўша жойда.

мутахассислар, учувчилар, алоқчилар, компютер ва электрон техника кадрлари тайёрлаш, ўқув юрталар, ҳарбий қўшинларни замонавий техника, қуро-яроғ, тажриба-конструкторлик ишланмаларини жорий этиш, ахборот марказларини барпо этиш, умуман Ўзбекистон ўз ҳарбий доктринасини барча халқаро ташкилотлар уставидан, БМТ, Хелсинкидаги имзоланган яқунловчи ҳужжатдан, Стокгоlm конференцияси ҳужжати-дан, давлатлар билан тузилган иқтисод ва кўп томонлама шартномалар, халқаро ҳуқуқий ҳужжатларнинг уламултироф этган меъёрларидан келиб чиқувчи барча халқаро мажбуриятларга қатъий риоя этишни ка-фолатлайди.

Масалан, мамлакатимизда янги орден ва медалларнинг, жумладан, "Ўзбекистон қаҳрамони" унвони, "Алир Темури", "Шон-шарф", "Буюк хизматлар учун" орденлари, "Жасорат" медали таъсис этилгани Вата-нимизнинг ўз қуроли қучларига қилётган ғамхўрлигини намунасидир.

Қуроли қучлар жанговар тайёргарлигини ошириш қўшинлар ҳар-бий тайёргарлигининг сифатига баъосита боғлиқ. Ўзбекистон раҳбария-ти ҳарбий қўшинларни жанговар ва оператив тайёрлашга муҳим эътибор беришда. Қуроли қучларимиз НАТОнинг "Тинчлик йўлидаги ҳамкор-лик" дастурига асосан АҚШ ҳудудида ўтказилган "Ҳамкорлик истеъдо-ди-95", "Кооператив острей-96" машқларида юксак ҳарбий тайёргарли-гини намойиш этиб, мустақил Ўзбекистон шарафини муносиб ҳимоя қилдилар. "Ультра-Беллис-96" тактик машқлари мамлакатимиз ҳудудида АҚШ ҳарбий қўшинлари митроқидаги ўтказилганлиги ҳарбий ис-лохотларимиз таълим ҳақида барқарорлиқнинг ишончли кафолатига айланганчеи қўрғатилди.

Ўзбекистон Хавфсизлик Кенгаши, Қуроли қучлари - давлатдаги олий мажбурдор раҳбарларнинг маслаҳат органидир. Республика Хавфсизлик Кенгаши ва Қуроли қучлари Ўзбекистон Президенти ҳузу-рида тузилиб, раънавлантирилади ва унга Президент раҳбарлик қилади.

¹ "Халқ сўзи" газетаси, 1997 йил, 14 июль

АДАБИЁТЛАР

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 1992.

Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, Ўзбекистон, 1992.

Каримов И.А. Ўзбекистон келажиги буюк давлат. Тошкент, Ўзбекистон, 1992.

Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устивор йўналишлари. Тошкент, Ўзбекистон, 1993.

Каримов И.А. Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Тошкент, Ўзбекистон, 1993.

Каримов И.А. Истиқлол ва инновацият. Тошкент, Ўзбекистон, 1994.

Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий иқтисодий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, Ўзбекистон, 1994.

Каримов И.А. Халқаролик йўли мустаккам, озодлик ва туб ислохотлар йўлидир. Тошкент, Ўзбекистон, 1994.

Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1995.

Каримов И.А. Ўзбекистонга янгилик истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Тошкент, Ўзбекистон, 1995.

Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд. Тошкент, Ўзбекистон, 1996.

Каримов И.А. Ватан саждағох қабил муқаддасдир. 2-жилд. Тошкент, Ўзбекистон, 1996.

Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд. Тошкент, Ўзбекистон, 1996.

Каримов И.А. "Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти". Портретга чиқишлар. Москвада "Падал" халқаро нашрийоти "XX аср халқ доҳийлари" туркумида чоп этилган, "Барқарорлик ва ислохотлар" китобининг муқаддимаси //Халқ сўзи, 1996 йил, 13-16 август.

Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари //Халқ сўзи, 1996 йил, 30 август.

Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўлагидаги ҳафсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кифолатлари. Тошкент, Ўзбекистон, 1997.

Ўзбекистон Республикасининг давлат мустаккам йўлида ҳужжатлар. Тошкент, Ўзбекистон, 1991.

Ўзбекистон Республикаси: Мустаккам давлатнинг бунёд бўлиши. Тошкент, Ўзбекистон. 1992.

Қонун ва фармонлар. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 1993, 1994, 1995.

Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик кодекси //Халқ сўзи. 1996 йил, 14,15,16 ноябр.

Ўзбекистон Республикаси Олий таълим концепцияси //Маърифат, 1994 йил, 7 декабр.

Права человека. Международный билль о Правах человека. Тошкент, Адолат, 1992.

Олий Мажлиснинг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (онбудсман) тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни //Халқ сўзи", 1997 йил, 4 май.

Усманов Қ., Ғаниев Д.Т. Ўзбекистон мустақил тараққиёт йўлида. Тошкент, Ўзбекистон, 1993.

Жалолов А. Миллий мустақиллик мафкураси (Тўплам). Тошкент, 1993.

Жалолов А.М. Ўзбекистон: мустақиллик, маънавият, мафкура. Тошкент, Ўзбекистон, 1994.

Меҳнат Суймон. Ислом дини асослари. Тошкент, 1993.

Азизхўжаев А.А. Демократия - халқ ҳокимияти демақдир. Тошкент, 1996.

Азизхўжаев А.А. Давлатчилик ва маънавият. Тошкент, "Шарқ" нашриёт-матбаа концернининг бош таҳририяти, 1997.

Азимов Қ. Ислом ва ҳозирги замон. Тошкент, Ўзбекистон, 1991.

Абдурахмонов Ф.Р. Независимость и национальные интересы. Тошкент, ФАН, 1994.

Каримов Р.К., Каримова Т.А. Миллий модель муаммолари. Тошкент, 1993.

Мустақил Ўзбекистонда миллатлараро муносабат маданияти. Тошкент, Меҳнат, 1995.

Чжен В.А. Система поддержки предпринимательства в Узбекистане. Тошкент, Ўзбекистан, 1995.

Чжен В.А. Методология и методика управления отраслью народного хозяйства в условиях разгосударствления и приватизации. Тошкент, ФАН, 1993.

Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодий назарияси. Олий ўқув юртлари учун дарслик. X, XI, XIII боблар. Тошкент, Меҳнат, 1995.

Каримова Г. Политико-экономические реформы в Узбекистане. Реалии и перспективы. Тошкент, Ўзбекистан, 1995.

Салимов А.У. Узбекистан 5 лет по пути демократических и рыночных реформ. Пособие к курсу "Теория и практика строительства демократического общества в Узбекистане". Часть I.

Ўзбекистон мустақиллигининг 5 йили. Тошкент. Шарқ нашриёт-матбаа концернининг бош таҳририяти, 1996.

Ўзбекистон демократик жамият қуриш йўлида. Илмий, назарий аюкуман маърузаларининг қисқача матни. 1996 йил 19 июн. Тошкент, Университет, 1996.

Абдуқаҳҳор Иброҳимов, Ҳайриддин Султонов, Нарзулла Жўраев. Ватан туйғуси. Тошкент, Ўзбекистон, 1996.

Бобобеков Ҳ.Н., Раҳимов Ж., Содиков Х. Ўзбекистон тарихи (XIX асрнинг иккинчи ярми - XX асрнинг бошлари). Тошкент, Ўқитувчи, 1994.

Бобобеков Ҳ.Н. Қўқон хонлигида халқ ҳаракатлари ва уларнинг юқтимоний-сиёсий омиллари. Тошкент, Фан, 1990.

Турсунов И. Истиқлолга интилган қалблар нидоси. Тошкент, 1993.

Шамсуттинов Р. Жади́дчилик: уйдирма ва ҳақиқат //Мулоқот, 1991 йил, 11-12 сонлар.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
1-мавзу. Халқимизнинг мустақиллик учун кураши ва унинг босқичлари.....	8
2-мавзу. Ўзбекистонда миллий тикланишнинг янги босқичи, мустақиллик сари йўл тугилиши.....	15
3-мавзу. Давлат мустақиллиги ва унинг тарихий аҳамияти.	20
4-мавзу. Суверен демократик республика - Ўзбекистоннинг маъмурий-худудий тузилиши ва бой имкониятлари.	25
5-мавзу. Ҳуқуқий давлат барпо этиш ва унинг янги жамият қуришдаги аҳамияти.	29
6-мавзу. Ўзбекистон демократик, одил, фуқаролик жамияти қуриш йўлида	35
7-мавзу. Сийёсий партиялар ва жамоат бирлашмаларининг ву жудга келиши ва фаолияти. Кўппартиявийлик тизимининг шаклланиши.....	41
8-мавзу. Ижтимоий-сийёсий барқарорлик, миллий тотувликнинг таъминланиши янги жамият қуришнинг муҳим омилidir. 46	
9-мавзу. Ўзбекистон Республикасининг кадрлар сийёсати ва унинг демократик жамият қуришдаги аҳамияти.....	50
10-мавзу. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтишнинг зарурияти, қонуниятлари ва хусусиятлари.	55
11-мавзу. Бозор иқтисодиёти тизимини босқичма-босқич шакллантириш. Биринчи босқичнинг якунлари ва сабоқлари. .	59
12-мавзу. Иқтисодий ислохотлар иккинчи босқичининг вазифалари ва устивор йўналишлари.....	66
13-мавзу. Миллий тикланиш мафжураси ва унинг демократик жамият қуришдаги ўрни.	72
14-мавзу. Ўзбек халқининг маънавий мероси ва миллий маданиятининг мустақиллиги мустаҳкамлашдаги аҳамияти.	77
15-мавзу. Фан ва таълимнинг демократик жамият қуришдаги аҳамияти.	81
16-мавзу. Дин ва миллий қадриятлар, уларнинг жамият маънавий, руҳий, ахлоқий покланишдаги ўрни.	86
17-мавзу. Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш - янги жамият қуришнинг муҳим шарти.....	91
18-мавзу. Ўзбекистоннинг ташқи ва жаҳон ҳамжамиятига қўшилиш сийёсати.....	95
19-мавзу. Ўзбекистон ва мустақил давлатлар ҳамдўстлиги: кўп томонлама ва икки томонлама ҳамкорлик.	100

20-мавзу. Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатларнинг иқтисодий ва кўп томонлама алоқалари. Туркистон - умумий уйғунлаш.....	103
21-мавзу. Ўзбекистоннинг хорижий мамлакатлар билан сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалари.....	109
22-мавзу. Миллий ва халқаро ҳаёфсизликни таъминлаш муаммалари	112

**ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШ
НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ КУРСИ БЎЙИЧА
МАЪРУЗАЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА БАЁНИ**

Мухаррир О.Бобоев

Босишга рухсат этилди 17.02.98. Оператив босма усулида босилди.
Газета қоғози. Ёниши 60x84 ¹/₁₆. Шартли босма тобоғи 7,3. Нашриёт
ҳисоб тобоғи 7,9. Адади 1000 нуска. Буюртма № 163

“Университет” нашриёти. 700095 - Тошкент, Талабалар шаҳарчаси,
ТошДУ Бош биноси. •

ТошДУ босмохонада босилди.